

F 83.756
3

საქართველოს
საბჭოთავო
ენობრივი

თომას კობა, ვაჭრობა-აღმოსნობა
საქართველოში

დავით ზაქარიას-ძე სარაჯიშვილი.

338-08-99 (6)
საქართველოს
საგარეო ურთიერთობების
სამსახური

მრეწველობა

ვაჭრობა-ხელოვნობა

სამართველოვი.

~~11.083~~
3
F-83.756
3

დავით შაქარიას ძე სარაჯიშვილი

დავით შაქარიასძე სარაჯიშვილის მოდგაწეობის აღწერა იწება 88 გვ.

საგვ-2000
საქართველო

კიჭინაძისა.

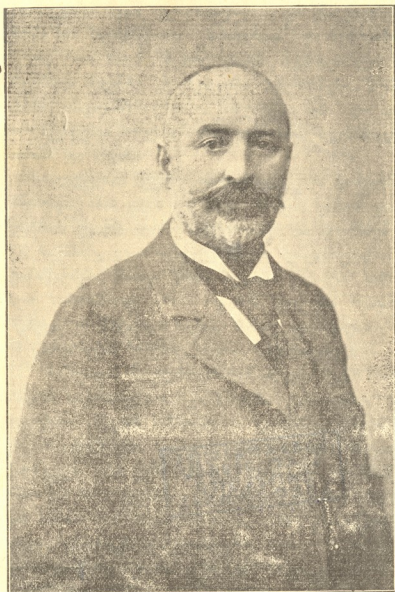
თბილისი.

ელექტრო-მბეჭდავი „სრომა“ მუხანის ქ. № 12.

1 9 1 1

გვერდი ან ფურცელი	261.
წილი ან ფურცელი	4639.

მრეწველობა, ვაჭრობა-აღმოსნობა
საქართველოში

დავით ზაქარიას-მე სარაჯიშვილი.

წინა-სიტყვაობა.

ქართველ ერს—თუ აქვნდა კულტურული წარსული, მაშინ მათ უეჭველია ცხოვრებაში ბევრი საყურადღებო მხარეებიც ექმნებოდათ აღორძინებული და დამკვიდრებული. უამისობა არ შეიძლებოდა. მართლაცა და ხუმრობა საქვარი არ არის, რომ ხალხი სცხოვრებდეს, აქვდეს ფული, ზარაფხანა, ჰყვანდეს მეურნე გლეხკაცობა, ხელოსნები, მუშები, მოქალაქეობა, თავდაზნაურობა, სამღვდელოება და ამავე დროს მათ არ აქვდესთ სოვდაგრობა, ვაჭრობა, აღებ-მიცემა, შექარვასლობა და სხვანი.

უეჭველია ძველ კულტურულ ერს ყოველივე ესენიც ექმნებოდა. ამას ექვი არ უნდა, ხოლო ჟამთა ვითარების წყალობით ყველა იგინი შემცირდნენ და მოისპნენ მაშინ, როცა საქართველოს სამეფომ იწყო დაუძღურება, დავრომა, დანაწილება, როცა ერთი მეფობა განსქდა სამ სამეფოდ და ხუთ სამთავროდ. ერთი ოჯახის შვილები რვად გაიყვნენ, მის შემდეგ კი წაგვიხდა საქმე, შინაც ავიშალენით და გარეთაც, ამ გარემოებას სხვებიც უფრო აზვირთებდენ.

საშუალო საუკუნოებიდამ იწყება ჩვენი სისხლის ღვრა, მთელი საქართველო იკირწყლება ქართველთ სისხლით და ძვლებით, მთელს სამშობლოს მდულრად ეპკურება ქართველთა დაების ცრემლები, ყველა ესენი ხდებოდა მიტომ, ვინაიდგან ქართველი ერთი ვერ სთმობდა თვის მამულს, მიწას, ტერიტორიას და სხვა ქვეყანა—დაკარგულ ერივით არ ჰკარგავს თავის ბინას. XI საუკუნის 8 მილიონი ქართველი გახდა მეთელი, დაკარგეს ყოველისფერი, თვით საჭირო საქმენიც-ხელოსნობა, მუშაკობა, ვაჭრობა, სოვდაგრობა, ზარაფობა. შემცირდა მათ შორის მეურნეობა, ბალოსნობა და სხვანიც მრავალნი. ერთად-ერთი შეინარჩუნეს სამშობლო ქვეყანა, მისი საზღვრები და დიდის წვალეებით, სჯულის დათმობით და გა-

ნუსაზღვრელის გმირობით XIX საუკუნის დამდეგამდე ლწიეს უვნებლად.

ქართველ ერს თავის ქვეყნის შენარჩუნების დროს, შერჩათ მხოლოდ უსაქიროესი მხარენი ცხოვრების, მაგალითებრ: მეურნეობა—პურის თესვა და ბალოსნობა—ღვინის და არყის დაწურვა—და გამოხდა. სხვა ყოველივე დასთმეს დროებით, მისი დრო მათ აღარ აქვდათ, ამ ვრდომას ხელს უწყობდა როგორც შინაური აურ-ზაური, ისევე გარეშე მტერთ მოქალაქობა და მუსულმანთ სიმძლავრე. საქმე ისე მოეწყო, რომ უკანასკნელ ჩვენ გავხდით საოცნებო არსებანი, ჩვენს გვარში თათქოს არც ხელოსნობის წარსული გახლდათ, არც სოფდაგრობის, ვაჭრობის, მექარხნეობის, მუშაკობის და სხვანი.

რამდენათაც ეს მხარენი ცხოვრებისა ქართველთ შორის მოისპო, შემცირდა და დავიწყებულ იქმნა, იმდენი მას მიენიჭა დიდი ისტორიული მნიშვნელობა. ასე თუ ისე, მაინც ყოველ ჩვენ სულის განწირულების და დაცემის დროსაც, ქართველთ შორის აქა-იქ დიდათ თუ არა, მცირედ მაინც შენახულა თითო რამ ძალა როგორც ხელოსნობის, მუშაკობის, ისევე ვაჭრობის, სოფდაგრობის, მექარხნეობის და სხვანი. მაინც არა მძლავრად, მაგრამ ცოტ-ცოტათი აქეთ-იქით უბეუტავსთ ამ საქმეებსაც, უამისობა არც შეიძლებოდა, ერი, რომელიც თავის ტერიტორიაზედ მძლავრის გმირობით სცხოვრებდა და მით იცავდა თავის შეფობას, მოქალაქობას და სჯულს, შეუძლებელი იყო, რომ მათ თუ დიდათ არა, მცირედ მაინც არ შეენახათ თავის შორის ხელოსნობა, ვაჭრობა, მეურნეობა და სხვანი. ეს რომ ასე ყოფილა, ამას ასაბუთებს ის გარემოებანიც, რომ ყველა ამაების შესახებ მრავალნაირი ცნობებია ჩვენს ძველს წიგნებსა და ბარათებში დაშთენილი. ვსარგებლობთ ამით და ეხლო ვიწყებთ ბექდვას ისეთ კრებულისას, სადაც მოთავსებული იქმნება ასეთი ცნობები. ისტორიულ ცნობებს გარდა იქმნება ზეპირ შეკრებილი ცნობებიც, მხოლოდ ხელოსნობის, მუშების, ვაჭრების, სოფდაგრობის და აღებ-მიცემის შესახებ.

შემდეგ წიგნებში მოთავსებული იქნება ქვემო ხსენებული წერილები:

ხელოსნობა და ხელოსნები საქართველოში. ხელობის რიცხვი, ხელოსანთ ვითარება, სადღეისოდ რა ხელოსნობა მოიხსობ და მის მაგიერ XIX საუკ. შემდეგ რა ხელოსნობა აღორძინდა. ხელოსანთ სამეფო ბაჟი.

მუშა ხაღხი საქართველოში. დღიური მუშა, კვირის, თვიური, წლიური და დროული. შრომის ფასი და მუშათ პიროვნების ვითარება ძველადგან. ამის დასაწყისი 1882 წ. ჟურ. „იმედში“ დაისტამბა.

ამქრული წეს-წყობილება საქართველოში. მის დაარსების ხანა, მართველნი, კანონდება, მოქმედება, მუშათ პიროვნების მფარველობა, სამეფო კანონთან დამოკიდებულება.

შეძლებული და წვრილი ვაჭრები საქართველოში. დუქანდრობა და დუქანდარნი, მათი რიცხვი, სავაჭრო საქონელი, საქონლის ფასი, წონა, მზანდა, სამეფო გადასახადი, საიღამ რა საქონელი მოჰქონდათ და სხვაგან რა გაჰქონდათ. ვაჭართ ვინაობა.

სოფლაგრობა და სოფლაგრები საქართველოში. სოფლაგრები პურეულობის, თევზის, ზეთის, თაფლის, სამთლის, მატყლის, ბამბის, ჯაგრის, საფეიქროების და სხვანი. სად რა გაჰქონდათ და საიღამ რა საქონელი შემოჰქონდათ, სამეფო ბაჟი და სხვანი.

საქართველოს ვაჭრები: სპარსეთს, ინდოეთის კალკუტამადრასეს, არაბისტანს, ბიზანტია-ოსმალეთს, რომს, რუსეთს და სხვა ქვეყნებში. მათი მოგზაურობა და ვაჭრობის საქმენი.

ვერობიელი ვაჭრები საქართველოში. რა საქონელი შემოჰქონდათ ვერობილად და რა საქონელი გაჰქონდათ საქართველოდამ. სამეფო გადასახადი და სხვანი.

ქულებჯობა (იარმუკობა), მეიდნები და მეიდნობა, კვირის ვაჭრობა, ობის ვაჭრობა, პარასკეობა. იარმუკობის წესი და რიგი, როდის დაარსდა იარმუკობა, როდის შემოვიდა პარასკეობა, ვაჭარნი რას იხდიდენ სამეფოდ და სამთავროდ ხარკს. ქართველ ვაჭართათვის კატარინეს იარმუკის დაარსება 1781 წ.

ქართველ კათოლიკეთ ვაჭრები. თფილისის, გორის, ახალცი-

ხეს, ბათუმს, ქუთაისს, ინდოეთს, სპარსეთს, რომს, რუსეთს და სხვაგან. მათი ვინაობა და აღებ-მიცემის საქმენი.

ქართველ ებრაელთა აღებ-მიცემა საქართველოში. მათში ვაჭრობის დაარსების ხანა, მგზავრობა საქართველოს სოფლებში, უცხო ქვეყნებში, სხვა და სხვა საქონლის გატანა და შემოტანა. დღეინდელი ვითარება.

ჭაოსიანთ (სომეხი) ვაჭარი და ხელახსები. როდის გაჩნდნენ საქართველოში, როდის და როგორ აღორძინდა მათი ვაჭრობა, ხელოსნობა, სიმდიდრე, მემამულეობა, ვაჭრობის საშუალებით თავად-აზნაურობის და ყმების მიღება. თფილის ქალაქს როდის გაჩნდნენ ამ ტომის ვაჭრები და როგორ აიდგეს ფეხი ქართველ გვარში.

ვაჭრობა და ხელახსობა: იმერეთს, სამეგრელოს, გურიას, შავი-ზღვის ნაპირებს, მათი მდგომარეობა ძველად, შემდეგი წარმატება სადღვისოდ რაში და სად გამოიჩინეს ნიჭი.

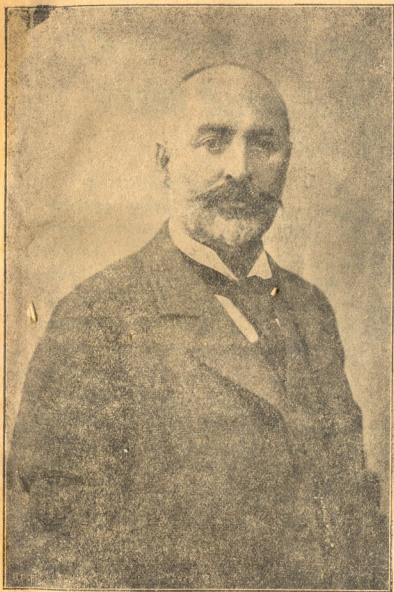
ხელახსობა და ვაჭრობა სოფლად, სასოფლო იარაღის კეთება, ნაყოფის გატანა, გასყიდვა, სამეურნეო და საოჯახო საქონელი, იარაღი, ავეჯეულობა და სხვა ცნობები მეურნეობის და ხელოსნობის შესახებ.

ქართველი ერა XIX საუკუნეში. რა და რა ხელოსნობას, ვაჭრობას და სოციალურებაში გამოიჩინეს ნიჭი. შეძლებულთ მოწინავე ვაჭართ ვითარება და ცნობები, საერთო სახელოსნოები, დეპოები, კასები, ბანკები, მექარხნენი, სოციალურები და სხვანი. ყოველივეს დაარსების და მოსპობის მიზეზები.

79 გვ. გამოგვრჩა და აქ ვასახელებთ:

1750 წ. თფილისს იყო ქალაქის მალაზია, მალაზიის ბატონი თფილისის ერთი მდიდარი მოქალაქე იყო. მერე ამის ამხანაგი იყო მელექსე ბესიკი, ქალაქი მოქალაქე და სტერდამილამ, სტამბოლილამ და რუსეთილამაც. ბესიკმა იცო და კონვერტების გამოქრა. ამის გამო იმერთ მეფე სოლომონ I საგან მან თავადობაც მიიღო.

დიდი საქანდაკე ქარხანა აქვდა XVIII საუკ. ბოლოსტოს ბერს-ანდრონიკაშვილს, სიონის კანკელი ამისის ქალაქების გეგმით განუახლებიად. იყო დიდი ხელოვან-მოქანდაკე ქვის და ხის.

დავით ზაქარიას ძე სარაჯიშვილი.

მრეწველობა, ხელოსნობა და ვაჭრობა ქართველთ შორის

ღაკით ზაქარიას კმ სარაჯიშვილი.

ქამთა ვითარების წყალობით, საქართველო ერთ დროს ამაღლდა, თავის შინაგან სამეფოს ძალოვნებით დაწინაურდა, ხალხით, მათის დროის მართვა-გამგეობით, მეურნეობით, ხელოსნობით, მრეწველობით და აღებ მიცემით. უამისობა არც შეიძლებოდა, ვინაიდან დაწინაურებულ სამეფოს ქართველნი სკოცხლობდენ, სკამდენ, სომდენ, ტანთ-იცომდენ და სახლ კარს იკეთებდენ, მაშასადამე მათვის ზემოხსენებულ საქმეთ ცოდნაც აუცილებელ საქიროება იქმნებოდა. ეს ასე უნდა იყოს, ამას გვასწავლის საღი ლოდიკის დასკვნა.

დაწინაურებელ სამეფოს, მეურნეობის, მრეწველობის და აღებ-მიცემის მექონ ერს დაწინაურებავე უხდებოდა გონებრივათაც, კულტურულად. ქართველნი კარგად იცობდენ ბიზანტიელთ, არაბთ, სპარსთ და მათის დახმარებით და ზე გავლენით იძენდენ ყველა სამეცნიერო საგნებს.

ფინიკიელებთაგან უძველეს დროს შვევისწავლედ პურის საქმენი, მაგალითებრ: ხორბლის თესვა, მოყვანა, მკა, ლეწვა, ფქვა, ზელა და ცხობა. წისქვილების კეთება, ჯამ-ჭურჭლის, ქსოვა, ზღვაზედ ცურვა და სხვა ამ გვარები, რომელთაც მკიდრო კავშირი აქვნდა ძველებურს აღებ-მიცემას და მრეწველობასთან. მათგანვე ისწავლეს ქართველთა მინის კეთება, თვით ქართული ანბანიც კი ამათის მიბაძვით უნდა იყოს შედგენილი. ფინიკიელებს ქართველებთან ვაჭრობის მხრით დიდი ზეგავლენა ექმნებოდათ, ვინაიდან იგინი დ. ბაქრაძის სიტყვით

(10 გვ.) „ფინიკიელები ცურავდნ შავსა და კასპიის ზღვე-
ბში, აღებ მიმცემლობდნ ამ ზღვების მხარეებში. თვით ხე-
ლოვნება და მხატვრობაც ამათგან უსწავლიათ როგორც ელინთ,
ისევე ქართველთ.“

ეგვიპტელთაგანაც ბევრი რამ შემოსულა ჩვენს ტომში და
გავრცელებულა. ამათგან ქართველთ შეუსწავლიად ლაშქრის
განწყობა, მათი შესამოსლის გამზადება, იარილის კეთება, ეტ-
ლების მოწყობა, ნამეტურ ურმის და საქონლის შემბა და მუ-
შავობა. ამათგანვე უსწავლიად სხვა და სხვა ძეგლების კეთება,
ხიდების, კოშკების, ციხეების. ამათგან უფრო უკეთ ისწავლეს
პურის თესვა, და ქერის მოყვანა, ისევე საქმელების ხარშვა და
ჯამ-ჭურჭელ ქვაბების კეთება და მასთან ვაჭრობაც. იმასაც
ამბობენ მსწავლელნი: რომ ეგვიპტელები საქართველოშიაც
ყოფილან, მეგრელები მათი შთამომავალნი არიან და ქართვე-
ლებიც ეგვიპტეში ყოფილანო.*)

ნინევის ქალდეველთაგან შეითვისეს ნემსების და ძაფის
კეთების შნო, მევენახობა, ღვინისა და არყის კეთება, ქვევ-
რების წვა, ასევე თონის. ტიკების და რუმბების კეთება, ღვი-
ნის შენახვა. ნამეტურ აღებ-მიცემა, რადგინაც ნინევიელთ
დაახლოვებული კავშირი აქვდათ ქართველებთან. ასეთ საგა-
ნთა გარდა სხვა გვარი გავლენაც დიდი აქვდათ მათ.

არაბთაგან შეისწავლეს მათებური ყველა მეცნიერებანი,
ბალდადის მსწავლულთა სამეცნიერო და საფილოსოფო წიგ-
ნები, ვარსკვლავთ-რიცხვა, ალგებრა, ანუ „ცის-ქმნილება“
მკურნალობა, დოსტოქრობა და სხვაც მრავალნი, არაბთა სა-
ქართველოზედ დიდათ ეჭირათ თვალი და მათ ერთ დროს და-
იპყრეს კიდევ. საქართველო მათ ეკავათ 200 წლამდე, ანუ
1115 წლამდე: ამ დროს, მათ თფილისში, დააფუძნეს სამე-
ცნიერო ვარსკვლავთ მრიცხველური აბსერვატორია, რომე-
ლიც თავის სახელიანი მსწავლულებით განთქმული იყო მთელს
აღმოსავლეთის მეცნიერ ერთა აბსერვატორიებზედ. ამას ასა-

*) ეგვიპტელები საქართველოში ნ. გამრეკელისა 1885 წ. თფ.

ხელებს შლოსერიც, საიღამაც უსარგებლნია ს. ბარათაშვილ-საც. (მსოფლიო ისტორია შლოსერისა 5 ტ.) ყველაზე, უფრო მეტი გავლენი არაბებს ვაქრობის, ალებ-მიცემის და მრეწველობის მხრითაც ჰქონიად.

ელინთაგან შეისწავლეს ქვის ქრა, ტეხა, ტინის ხიდების კეთება, ღებვა, სურათების ხატვა. შესანიშნავი ნაშთების აღგება, ჩუქურთმა და ქანდაკი როგორც ქვაზედ, ისევე ხეზედ და სხვაზედაც. ამაებს გარდა მათგან შეისწავლეს სხვა და სხვა ხელოვნობანი, ვაქრობა, ალებ-მიცემა და სხვანი. მათს ფილოსოფიურს და მეცნიერულს წიგნებსაც ერთობ დიდი ზე გავლენა აქვდა ქართველებზედ. ელინთა ყოველნაირი კულტურული ძალა ქართველებმა სულ საქართველოში გადმონერგეს. ელინთა გავლენა ქართველთ ღღესაც ეტყობა, ამის უარს ვერაფერ იტყვის. ჩვენსა და ელინთ კავშირს და ზე გავლენას მეტად ვრცელი ისტორია აქვს. სასმელების კეთება ამათგანაც წავიდა წინ და ნამეტურ (ჯანაოზი) მკურნალობა.

სპარსელებთანაც დიდი დამოკიდებულება და ერთობა გვქონდა ძველიდგანვე. სპარსელთ გავლენა საქართველოზედ ერთობ დიდია, თვით ქართულ ენასაც კი ეტყობა დიდი გავლენა სპარსულის ენის. მრავალ ნივთების და საქონლის სახელები სულ სპარსელია. სპარსელთაგან ქართველებმა შეისწავლეს ქართული ენის შემუშავება, სპარსულებრ ლექსების სიკეკლუცე, ხელოვნება, მხატვრობა არა მარტო ლექსებში, არამედ პროზაში, ხელოვნობაში, ვაქრობაში და სხვა. ქართველთ ძველადგანვე აქვდათ სპარსელებთან გამართული ალებ-მიცემა, იქილამ შემოქონდათ ყავა, ჩაი, ინდოეთის მხრით შაქარი, ხმელი ხილი, ნართი და სხვაც მრავალნი ამ გვარნი. მათთან ჩვენი ვაქრობა XIX საუკუნომდე არ შეწყვეტილა.

რომაელებთაგანაც ვისწავლედ ბევრი რამ ნივთების სახელები, ნამეტურ იმ დროს, როცა შავი ზღვის ნაპირები მათ ეკავათ და განაგებდნენ, მაგალითებრ ქართულ ენაში თვით ლათინური გვარებიც კი არის დაშთენილი: ლორია, კიპიანო,

ქორდანია, შენგელია, და სხვაც მრავალ ამგვარნი, სიტყვებში საპონი (საფონ) სკამი, სტომანქი და სხვაც მრავალნი.

ნურავინ იტყვის, რომ საქართველოს ერს ვითომც ძველადგან არც ვაქრობის შნო აქენდა და არც ხელოსნობის და მრეწველობისო. კარგად ვიცით, რომ აზიიდან ევროპაში გასულ ერს სულ საქართველოზედ უფლიად და ამიტომ მათ თავიანთის მგზავრობის დროს დიდი ზე გავლენა ექმნებოდათ ქართველებზედ, როგორც ვაქრობის მხრით, ისევე ხელოსნობის და სხვანი.

კარგად სჩანს ისიც, რომ სულ ძველის ძველად, ქართველთ შორის, არამც თუ მარტოდ ქალაქებშიც ყოფილა აღორძინებული ხელოსნობა და ვაქრობა, არამედ უცხოთა გავლენის წყალობით სოფელიც აყვავებულ პირობებში ყოფილა მოთავსებული სახელოსნოს მხრით, ქართველთ გლახობა სოფელში მუშავობის მხრით ბევრად დაწინაურებული იყო ვინემც სხვა ტომთა გლახნი ზემო და ქვემო აზიაში მაგალითებრ სოფლის გლახებმა კარგათ იცოდნენ ნიჩბების თლა, თაბებისა, ხონჩებისა, ხახლებისა, გოდრების, ჯინების და სხვაც ასეთი მრავალნი, რაც კი გონებით და ხელოსნობით დაწინაურებულ ერთა გლახობას ეკადრება. ასე აქ ჩვენ მიტომ ვასახელებთ ქართველ გლახებს, რადგანაც იგინი სხვა და სხვა მოგზაურ ერთაგან, რომელთაც კი გავლა, ან ბინადრობა უხდებოდათ მათ სამშობლოში, მაშინ იგინი სარგებლობდენ აძით და თითო ტომის ერისაგან თითო მათს უცხო სახელოსნო, სავაჭრო და სამეურნეო საქმეებსაც სწავლობდენ.

ერთ დროს, ქართველი ტომი ისე დაწინაურდა თავის შინაგან ძალოვნებით, ხალხის რიცხვით და სხვა საგნებითაც, რომ XII საუკუნის დამდეგს, ქართველთ რიცხვის, ორივე სქესის იყო რვა (8) მილიონი. ამას ასაბუთებს თვით დავით აღმაშენებლის ცხოვრების ცნობა. ქართველთ ასე დაწინაურებას საშუალ საუკუნოებში, წინ—გადაელობა ისლამი და ამან დასძლია აღმოსავლეთში ქრისტიანობა—დაეცნენ ძვე-

ლადგანვე სომხეთის სამეფო, ბიზანტია და მრავალიც სხვანი. 1627 წ. ოსმალმა დაიპყრო სამცხე-ქართველობა გაამამადიანა, ამავ საუკუნეში შაჰმაზმა სპარსეთში გადაასახლა 100 ათსი ქართველი, შაჰიაბაზმა 50 ათასი ქართველი და ამით შევიმუსრენით დიდათ კახეთისკენ.

ვნახეთ ერთიც და მეორეც, ვნახეთ ქართველ ტომის დაწინაურება, ამაღლება და ზოგთ ჩვენ უგვან მეფეთა მეოხებით ვნახეთ მისი ქედ-მოღრეკა და დაუძღურება. მოვესწართ ერთსაც და მეორესაც, მაგრამ მაინც ქართველი ერი არაფრის გულისთვის მომავლის იმედს არ ჰკარგავდა, აღმოსავლეთის მოსეულ მუსულმანთ მტრებს გმირულად ხვდებოდა წინ, ქუდ-ზედ კაცის ძახილი, მღევარი და სხვანი მათ საქმედ გადაიქცა. მთელი ქართველობა გაჰყვა გმირობას და ვაჟკაცობას. ამაზედ სთქვა ვ. ორბელიანმა.

„აქ დაბლა მე ვარ მის მოწამედ და იქ მაღლა ცა, როგორც ამაღლდა საქართველო, როგორც დაეცა.“

ცალს ხელში ხმალი დავიკავედ და ცალ ხელში ჯვარი, ასე ვიცავდით ჩვენს სამეფოს და მიწა მამულს აუარებელ მუსულმანთ მტერთაგან, ასე შევიწახეთ ჩვენი არსებობა იმ დრომდე, ვიდრე რუსეთს ჩავბარდით 1810 წელს. ასე და ამ გვარად ჩვენი სამეფოს დიდის ხნის შენახვის გამო და გმირულის ბრძოლის წყალობით, დროებით ჩვენ გამოვეთხოვედ მეურნეობას, ხელოსნობას, მრეწველობას, ვაჭრობას და სხვანი. XV საუკუნის შემდგომ ამ საქმეებს ქართველ ტომის შვილნი ისე აღარ მისდევდენ, როგორც წინა საუკუნოებში, ამის დრო აღარავის ჰქონდა, უმეტესად ქვეყნის შენახვა და აგონდებოდათ ქართველთ. ჩვენი ყოველივე ძალოვნების და დიდები მოგონება ვადაეცა ჩვენს საისტორიო ფურცლებს და ვიქმენით ანუხსვილი მით, თუ როდის როგორ ვიყავით, როგორ ვცხოვრობდით. რა გვაქვდა თვის შორის აღორძინებული და რა განათლების, მეცნიერების, ვაჭრობის და მრეწველობის ცოდნითაც ვსარგებლობდით.

თუმცა ვაჭრობა და მრეწველობის საქმე ვრდომას მიეცა და ეს ყველგან კარგად ემჩნეოდა, მაგრამ ქართველთა მეფენი და მთავარნი მაინც ყოველთვის გულს არ იტეხდნენ, ქვეყნის უბედურებას არ ემორჩილებოდნენ და ვაჭრობას და მრეწველობას მაინც დიდ მფარველობას უწევდნენ. ჰპატრონობდნენ ისე, რომ მასზედ მეტი მათგან იმ დროს არც შეიძლებოდა. ვაჭრობის გულისთვის მრავალთ მისცეს თავად-აზნაურის შვილობა და გლეხებიც. მაგალითებრ XVIII საუკუნის ნახევარს, თფილისში გაათავადეს ხოჯა მინასოვი, რუსეთში მოსიარულე ვაჭარი, აბშელიქი, ამატუნი, და სხვანი. აზნაურთ რიცხვიც დიდია ამათში, ასევე გააზნაურეს იმერეთს, ქუთაისს, ზოგნი ქართველ კათოლიკენი და ზოგნიც სხვანი. ასეთ პატივისცემის გარდა, მეფე ერეკლემ თფილისში ვაჭართაგან საპატიო მოქალაქენიც გააჩინა, რომელთაც შეეძლოდ სამეფო სახლში, მეფესთან კარის კაცთა დაუკითხავად შესვლა, საპატიო მოქალაქენი მაშინ აზნაურებზედ მაღლა იდგნენ.

ქართველ მეფეთა დროს, რომ ქართველნი ეხლანდურად ვაჭრებს ჩაჩნებს არ ეძახდნენ და მაშინ საქართველოში, ეხლანდურ ქართველივით ვაჭრობა არავის სძულდა, ესა სჩანს იმ გარემოებიდანც, რომ მაშინ ვაჭრობას მისდევდნენ თვით ქართველთ მწერლები და გრამატიკოსებიც კი, პატივცემული პროფესორი ცაგარელი მოგვითხრობს რომ გრამატიკოსი ზურაბ შანშოვანი, თანამედროვე ვახტანგ მეფის, რომელმაც ანტონ კათოლიკოზზედ ბევრად ადრე შეადგინა ქართული გრამატიკა და რომელ გრამატიკაც 1881 წ. აღ. ცაგარელმა ცალკე წიგნად დასტამბა პეტერბურგს. სწერს, რომ ეს გრამატიკოსი ზურაბ შანშოვანი ვაჭარი კაცი ყოფილა. ვაჭრობისთვის მას თურმე ბატონიშვილებიც აფასებდნენ, ყოფილა ხელოვანი ვაჭარი. ამისივე მაგალითია პოემა „სარიდონიანის“ დამწერის მთიელის ბეწინას საქმე, რომელსაც ვაჭრობა თვით ევროპაშიაც აქენდა, სტამბოლის გზით ევროპაში XVIII საუკ. მატყლი და ჯაგარი გაჰქონდა. ასევე იყო ვაჭარი კარგი მელექსე, სტეფან ფერ'შანგი და ვინ იცის რამდენი კიდევ სხვა ასეთნი.

ვითყვით, რომ ვაჭრობის და აღებ-მიცემის პატივის მცემელნი ყველა ქართველთ მეფენი იყვნენ, მაგალითებრ, როცა ვახტანგ მეექვსემ საბა ორბელიანი რომში პაპთან და საფრანგეთში ლუდოვიკ მეოთხმეტესთან გაგზავნა, მაშინ ესე იგი 1713 წ. როცა ვახტანგ მეფის წერილით საბა რომის პაპს და საფრანგეთის კაროლს შესტიროდა და დახმარებას სთხოვდა, იმავე დროს იგი აუწყებდა: თუ საქართველოს შველას მისცემთ, მაშინ მეფე და კათოლიკოზი კათოლიკობას შეუერთდებიან, მერე ამის მაგალითით მთელი საქართველოც გაკათოლიკდება, ამას გარდა ვახტანგ მეფე გახსნის გზებს, გზებზედ დაადგენს ყარაულებს, გამართავს ფოჩტას და ხელს შეუწყობს საფრანგეთის ვაჭრებს, რათა მათ შავის ზღვიდამ თვისი საქონელი ატარონ საქართველოს გზით და ასაღონ აღმოსავლეთის ქვეყნებში.*)

ვახტანგ მეფის შემდეგ, მეფე ერეკლემ, ერთის ინდოელის მდიდარ მილიონერის, იაკობ შიხრიმიანის დახმარებით, ინგლისის მთავრობასთან 1769 წ. მიწერ-მოწერა და მოლაპარაკება დაიწყო. მიწერ-მოწერამ 28 წელს გასტანა. საქართველო ინგლისს უნდა ჩაბარებოდა, ამ საქმეში დიდს მონაწილეობას იღებდა იაკობ შიხრიმიანი, მდიდარი, მილიონერი, იმ დროის ინდოეთის ქალაქებ მადრასეს და კალკუტაში მცხოვრები და აუარებელი მონა ინდუსების მყოფი, თვით შეძლებითა კრეზი. ამან მეფე ერეკლეს ინდოეთიდან ძვირფასი სამეფო ძღვენი მოართვა, ამიტომ მეფე ერეკლემ მას თავადის-შვილობა უბოძა და თან მთელი ლორის მაზრაც საკუთრებად დაუმტკიცა.*)

საქართველოს ინგლისთან დაკავშირების გამო, იმ დროს

*) საბას პირობის წერილიდამ კარგად სჩანს ის გარემოება, რომ ქართველობას ვაჭრობაზედ კარგი წარმოდგენა ჰქონიად და არა ისე, როგორც ამას ჩვენზედ სხვენი ფიქრობენ, რომ ვითომც ჩვენი ვაჭრობის და ვრეწველობის წარმოდგენაც არ გვაქვდა. საქართველოს შესახებ ევროპიელთ ცნობა 1891 წ.

*) ქართველების ვაჭრობა ძველად ინდოეთს. 1905 წ. თფ.

ინგლისში პირობის წიგნიც დაიბეჭდა ინგლისურს და სომხურს ენაზედ. ამ წიგნის ერთად ერთი ცალი სომეხთა მეისტორიე ალექსანდრე ერიცივს აქენდა, ამ იშვიათ წიგნში მოყვანილია ყველა ცნობები თუ საქართველო როგორ უერთდებოდა ინგლისს, ამ საგნის შესახებ ჩვენ რადგანაც ცალკე გვაქვს წიგნი დაბეჭდილი, ამიტომ აქ იმაზედ არას ვიტყვი, მივაქცევთ კიდევ მის ღურადლებას, თუ თვით ამ დაკავშირების დროსაც რა ადგილი ჰქონია დათმობილი ვაქრობის და ალებ-მიცემის საქმეს.

საქართველოს ინგლისთან დაკავშირების წყალობით იმართება ქართველთა და სომეხთა კავშირი. ინდოეთის მხრით ინგლისიდან საქართველოში მოდის იაკობ შახრიმიანი, თან მოჰყავს 10,000 მონა ინდოელები, ამათ საქართველოში მოჰყავთ შაქრის ლერწამი და ამათ მზგავსად სხვა ინდოელებიც საქართველოში ხსნიან სხვა და სხვა საქონლის ქარხნებს და სავაქროებს. საქართველო ვაქრობის მხრით უახლოვდება ინგლისს. ეს ჩვენთვის ხამი და უცხო არ უნდა იყოს, რადგანაც ქართველები ინდოეთს ძველათგანვე იცნობდენ, ევროპამ ინდოეთი XVI საუკ. გაიცნა, ჩვენ კი უფრო ბევრად ადრე, ჩვენი საქმე მათთან ისე იყო ძველადგანვე მოწყობილი, რომ 1620 წ. საქართველოდამ მქადაგებელ კათოლიკე ავითაბოლის ინდოეთში გაჰყვა ქართველი მქადაგებელი ანდრია ქართველად წოდებული, რომელმაც შეისწავლა ინდოური ენა და იქადაგა იქ ქრისტიანობა, იგი იქ გარდაიცვალა 1646 წ. ინდოეთის ქალაქ გოაში. ასე რომ ინდოეთის ქრისტიანებზედ ქართველებსაც აქვსთ შრომა დადებული.*)

კვალად ამ სავაქრო საქმეთა ცხადი ნიშან წყალია შემდეგი გარემოება: ქართველებს ინდოეთან ვაქრობის მხრით მისვლა-მოსვლა ძველათგანვე აქენდათ. XVIII საუკ. დამდევს კალკუტასა და მადრასეს საქართველოს ვაქართათვის ქარვა-

*) თამარაშვილი. 1902 წ. თფილისი.

სლებიც არსებობდა, იქიდან საქართველოში მრავლად შემოქ-
ქონდათ ინდოეთის საქონელი. საქართველოდამაც გაქონდათ
იქით სხვა და სხვა საქონლები. XVIII საუკ. დამდეგს, ინდო-
ეთში გადასახლდა საქართველოდამ გიგო ხურსიძე (ისარლო-
ვი), იქ ეს ვაჭრობით გამდიდრდა და გარდაიცვალა კალკუ-
ტას 1835 წლებს-მილიონერი. ამისავე დროს, იმავე ინდოე-
თის ქალაქებს კალკუტასა და მადრასეს სხვა ქართველთ ვაჭ-
რებიც ცხოვრობდნენ ალებ მიცემით და ნამეტურ ახალციხის
ქართველ კათოლიკეთა ვაჭრები, ერთი ასეთ ვაჭართაგანი იყო
სტეფანე ივანეს ძე ზუბალიშვილი, რომელიც ინდოეთში გა-
დავიდა 1805 წლებს და მას შემდეგ იგი იქიდანა აღარ დაბ-
რუნდა, იქ ვაჭრობდა და იქვე გარდაიცვალა 1810 წლებს იქ
ახალციხელ ქართველ კათოლიკეთ ვაჭრები იმ ზომის რიც-
ხვამდის იყვნენ, რომ მათ 1815 წ. საქართველოდამ თავიან-
თვის მღვდელიც კი მოითხოვეს, იქ მღვდლად წავიდა ახალ-
ციხის ქართველ კათოლიკეთ მოძღვარი ანტონ ხუციშვილი
ხიზაბავრელი. ამ მღვდელმა იქაურ ქართველ კათოლიკე ვა-
ჭრებთან რამდენსამე წელიწადს დაჰყო და მერე დაბრუნდა სა-
ქართველოში.

საქართველოს რუსეთის იმპერიასთან დაკავშირების შე-
მდგომ, ქართველთ ვაჭართ მგზავრობა მოისპო აღმოსავლეთ-
თისაკენ, მაგალითებრ სპარსეთს, ინდოეთს, არაბეთს, სომხეთს
და სხვაგანაც, ამათ ნაცვლად მათ იწყეს მგზავრობა რუსეთი-
საკენ, ევროპისკენ ქართველები წინეთაც მგზავრობდნენ სა-
ვაჭროდ. იტალიაში კომერციელი სწავლისთვისაც კი მიდიო-
დნენ XVII საუკუნიდამ, 1640 წ. ნეაპოლში სამი ქართვე-
ლი სწავლობდა კონგრეგაციის დახმარებით სასულიერო სწა-
ვლის გარდა კომერციასაც. ამ ქართველებს გარდა სხვებიც
იყვნენ იქ ასეთ მოსწავლენი. XVIII საუკუნეშიაც, რომში
რამდენიმე ქართველი სწანს რომელნიც სასულიერო სასწავ-
ლებელში ყოფნის დროს, სწავლობდნენ საერთო, ანუ კომერ-
ციულს ცოდნასაც.*)

*) ისტორია კათოლიკობისა მ. თამარიშვილის. 1902 წ.

ქართველ კათოლიკობაში ახალციხეს, გორს, თფილის, ართვინს და სხვაგანაც სულ იმ გარემოებისაგან დაწინაურდა ვაჭრობა და მრეწველობა, რადგანაც ქართველ კათოლიკენი ჩვენზედ უფრო ფხიზლები იყვნენ, უფრო ენერგიულად მოქმედებდნენ ვაჭრობისათვის ვინემც ჩვენ. ამ გარემოებას მათში დიდათ აცხოველებდა კათოლიკეთ სამღვდელოება, იგინი კკატრონობდნენ მრევლს და ამხნევებდნენ ვაჭრობისათვის, ესენივე გზავნიდნენ მათ ევროპაში სამგზავროდ და სავაჭროდ, სულ კათოლიკეთა მოძღვართ მხნეობა იყო, რომ 1620 წ. რომში, კონგრეგაციამ ქართული სტამბა გახსნა, კოლეგიაში დააფუძნეს ქართული ენის კათედრა, პროფესორებათაც ვანაწესეს ქართული ენის მკოდნენი.

ამათივე მეოხება იყო, რომ XVIII საუკ. კონსტანტინეპოლს ქართველთ ვაჭრების ორი ქარვასლა არსებობდა, ერთ ქუჩაზედ იქ სულ ქართველ მერკინებით და კომისიონერებით იყო სავსე. ვინაიღგან იმერეთიღამ, ანუ შავმ ზღვის ნაპირებიღამ დიდი მისვლა-მოსვლა აქვნდათ კონსტანტინეპოლს და ვაჭრობა. კონსტანტინეპოლიღამ ქართველთ ვაჭრებთ გარდა ბერძნები და ოსმაღლნაც ხშირად მოდიოღდნენ სავაჭროდ და ასევე იტალიეღლნი, ფრანკუზნი და ინგღლისეღლნიც. ვიცით, კარგად, რომ 1780 წ. შავის ზღვით სამეგრეღლოს და გურიღაში რამდენჯერმე შემოვიღდნენ ევროპიეღლი ვაჭრები, იმგზავრეს შავი ზღვის ნაპირებზედ, თან ივაჭრეს და ამას გარდა ასწერეს კიღდეც გურია, სამეგრეღლო, ლაზიკა და შავი-ზღვის ნაპირა მღდებარე ხაღლხი და ქაღლაქები.

ქართველ კათოლიკობაში ვაჭრობის საქმე ისე იყო დაწინაურებულღი და აღორძინებულღი, რომ 1870 წ. კონსტანტინეპოღლს, ქართველ კათოღლიკეთ ერთმა აბტმა, პეტრე ხაოისქირაშვიღლმა, ხეღლის მოწერაც კი გამართა და კონსტანტინეპოღლს აპირებდა ქართველ გვარის ვაჭრებისთვის საერთო დიდი ქარვასღლის გახსნას. იქ უნდა ევღლოდ საქართვეღლოს ვაჭრებს და ეზიღდნათ თან საქართვეღლოს ერის ნაწარმოები სა-

ქონელი; იგი იქ უნდა ესაღებინად, მის მერე იქილამ უნდა საქართველოში შამოეტანად იქაური საქონელი. კონსტანტინეპოლის ქართველთ ქარვასლა უნდა ყოფილიყოს მოფენილი ქართველ გვარის ვაჭრებით და მოზარდი თავობით, ქართველებს იქ უნდა ევროპული ვაჭრობა ესწავლად, მერე ნასწავლები საქართველოში დაბრუნებულიყვნენ და უნდა დაეწყოთ ვაჭრობა და თან ხელი შეეწყოთ ქართველ გვარში ვაჭრობის გაგრძელებას, რათა ოდესმე მაინც საქართველოში, ქართველი გვარი განთავისუფლდეს უცხო ტომის ვაჭრების ზეგავლენისა და ცარცვა-გლეჯისაგანაო. იხილეთ ამაზედ ჩვენი წიგნი *) უნდა ვსთქვათ, რომ დღეინდელ ქუთაისის, ბათუმის და იმერეთის სხვა ქალაქებში მოვაჭრე ქართველ კათოლიკენი და ქართველები სულ სტამბოლში არიან გამოწურთნულები ვაჭრობის ასპარესზედ. თვით ქუთაისის მოწინავე მერკინეთა მოვაჭრენიც კი სტამბოლიდამ არიან მოსულნი. ასევე სხვა ვაჭრებიც მრავლად.**)

ქართველ ერს ვაჭრობის მხრით ბაზრობის და იარმუკობის გამართვის გამო ლტოლვა აღრიდანვე აქვდათ, მაგალითებრ სამცხე-საათაბაგოს და იმერთს „პარასკევობა“ დაარსდა XVIII საუკ. ისიც კი ვიცით, თუ ამ პარასკევობას, გურიაში, გურიის მთავრის გურიელების სასარგებლოდ ვაჭრები და ხელოსნები რას იხდიდნენ ხარკად, ამის წესების დასამტკიცებელი საბუთები ჩვენ თვით ძველის ნაწერებით გვაქვს. ასე რომ დღეინდელი იმერული პარასკევობის-იარმუკობა ძველი დროის ნარუქი გახლავსთ. იგი საქართველოში ოსმალთა გავლენის დღიდამ სწანს. ასეთივე ბაზრობა თფილისშიაც სცოდნიად XVIII საუკ. იგი იმართებოდა თურმე თფილისის მეიდანზედ. „პარასკევობის“ მოწყობა მუსულმანურია, წინედ

*) ქართველ კათოლიკეთა ვაჭრობა 1905 წ. თფ.

**) აბატი პეტრე ხარისკირაშვილი 1891 წ. თფ.

უქველი იმერეთში კვირა დღეს ეცოდინებოდათ ეს „პარასკეობა.“

საქართველოს ვაქრებს რუსეთშიაც მრავლად აქვდათ მისვლა-მოსვლა და აღებ-მიცემა, საქართველოდამ მრავლად გაჰქონდათ ღვინო, არაყი, ბაშბა, მატყლი, აბრაშუმი და სხვანი, საქართველოს ვაქართათვის, კავკავს იქით, დაბა ეკატერინეში, 1780 წ. მეფე ერეკლეს თხოვნით, ეკატერინა იმპერატრიცამ სავაქრო იარმუკობაც დაარსა. წელიწადში ერთხელ აქ მიდიოდნენ საქართველოს ვაქრები, თან მიჰქონდათ აქაური საქონელი და იქ ასაღებდნენ, ნამეტურ ღვინოს, რასაც იქ დიდი გასავალი აქვდა, რუს ვაქრები მრავლად ყიდულობდნენ ზიარებისათვისაც და იქილამ მიჰქონდათ მთელს რუსეთში.

რუსეთსა და ევროპაში მავალთ საქართველოს ვაქრებს სამეფოსაგან ეძლეოდათ პასპორტები ქართულად დაწერილი, თათრულად და ევროპიელთათვის ლათინურად. სამგზავროდ ეძლეოდათ ყარაულებიც. ხშირად იყო ისეთი წესიც, რომ ვინც რუსეთში წავიდოდა სავაქროდ, იმას უსათუოდ ცოლი უნდა ჰყოლოდა და ცოლშვილი საქართველოში უნდა დაეტოვებინა მძევლად, თორემ იგი შეიძლებოდა საქართველოში აღარც კი მოსულიყო, როგორც არ დაბრუნდნენ ამ გვარად მრავალ სხვა და სხვა ვაქრები, აღმოსავლეთის ქვეყნებში კი უშვებდნენ სავაქროდ უცოლშვილოებს, რადგანაც იცოდნენ, რომ იქ ესენი არ დარჩებოდნენ, არც რჩებოდნენ, ამ გარემოებას 1773 წ. ერთმა რუსის მოგზაურმა აფიცრმა პეტროვმა ყურადღება მიაქცია, რუსეთის კარს ეს გარემოება რალაც ოცნებით და ექვის თვალთ აცნობა, რომ რუსეთში უცოლშვილო ვაქრებს არ უშვებენ სავაქროდო, ვინც რუსეთში წამოვა სავაქროდ, იმას ცოლშვილი უნდა ყავდესო, თუ არ ჰყავს და უნდა შაირთოსო, თორემ წინააღმდეგ შემთხვევაში ნებას არ მისცემნო. ამასაც რასაკვირველია თავის მიზეზები აქვს და მკითხველს ვგონებთ ამის ახსნა არც მოუხდეს.

ქართველთ მეფეებს და ერს რომ ვაქრობის მიხვედრა და

მაშ ამაზედ ვიტყვიო მცირედ რამე ცნობას: ალა მაჰმად-ხანის შემოსევის შემდეგ მეფე ერეკლე მალე გარდაიცვალა და სამადონო საქმეთა მხრით შეერთება საქართველოსი რუსეთთან ვერ მოხერხდა. მაინც თათბირი და მოლაპარაკება გიორგი მეფესთან იქმნა გამართული *).

ვიდრე საქართველო რუსეთს დაუკავშირდებოდა, მინამდევს მეფე გიორგისთან ამის გამო არ შეწყვეტილა ლაპარაკი, თუ პოლიტიკურად შეერთება არ იქმნებოდა, მაშინ მადნების მხრით მაინც უნდა მომხდარიყოს ერთობა. საქმეისე მოეწყობა რომ პოლიტიკური შეერთება დროთი ვერ ხერხდებოდა, ამიტომ მეფე გიორგის წინაშე მოვიდა რუსეთის იმპერატორისაგან გრაფი აპოლონ მუსინ პუშკინი 1799 წ. 20 დეკემბერს. ამან განაახლა მეფესთან მოლაპარაკება და პირობით აიღო ოქროს მადანი, ვერცხლის, ტყვიის და სხვანიც, რომელნიც მას უნდა შეემუშავებინა. 8 ოქტ. 1800 წ. იმპერატორის პავლეს ბრძანებით მუსინ პუშკინი შეეკრა მეფეს ხელშეკრულობით.

ამ დროს, აქვე იყო განსწავლული ევროპიელი შემადნევიხვალდი, რომელიც დაიწყებდა მუშაობას. მუსინ პუშკინს და მეფის შორის 1800 წლის ბოლოს გათავდა პირობის შესახებ ლაპარაკი და ხელშეკრულობაც დაიწერა. რუსეთს უნდა მადნების მუშაობა დაეწყო თავიანთ მუშებით და მეფისთვის უნდა ეძლიათ ხარჯი. ვიდრე ამ სამადნო პირობის წერილს მუსინ პუშკინი იმპერატორს პავლეს წარუდგენდა, მინამ საქართველო უკვე რუსეთს დაუკავშირდა. 1801 წ. 6 იანვარს წარადგინა მუსინ პუშკინმა იმპერატორის წინაშე მეფე გიორგის პირობა, მაგრამ ეს აღარ იქმნა სახეში მიღებული. ვინაიდან საქართველო პოლიტიკურად უკვე დაკავშირდა და ამიტომ ამ პირობის მუხლებიც დაირღვა. ვგონებთ, ყოველივე ეს საქმენი კარგად გვისაბუთებენ, რომ ქართველთ უნდა სკოდნიყოთ თავიანთი შეძლების და გვარად ყოველივე საეპროო თუ სამადნო საქმეთა ვითარება.

*) ცხოვრება მეფე გიორგისა. პ. იოსელიანი 1891 წ.

სამწუხაროდ ეხლა ჩვენ ისეთი დრო დაგვიდგა, ისე მოვთავსდით, რომ ჩვენი ყოველივე ძველი გმობა და სულ არა-რაობა გაისმის. სულ იმას ჩავგძახიან, რომ არაფერი იყავით, არაფერი გაქვნიდათ, ყოველივე XIX საუკუნის შემდეგ შეიძინეთ, თფილისიც არაფერი იყო, სულ სოროებით იყო სავსეო და სხვანი. ამას გვეუბნებიან ყველანი, რადგანაც ჩვენ თვით ვართ დაბალი ლობე და მათაც ვაძლევთ ამის საფუძველს. თვით მთავრობაც მოვალეა ამის, რომ ჩვენს პამპულად აღებას და მასხარად გახდენას ყურადღება მიაპყრას და ხშირად ესეთი კიცხვა აკრძალოს და მკიცხველ-მგმობელნიც გააფრთხილოს, რომ მათ შემდეგ ეს აღარ ქმნან. ჩვენ რუსეთს კიცხვა-გმობისთვის არ ჩავბარებივართ და არც იმის სათქმელად, რომ თქვენ სულ არაფერი იყავითო. ვიყავით კიდევ და მეტიც ვიყავით, მაგრამ ბევრს ეს დღეს არ სჯერადა და ყოველთვის ახალს მანქანებად, ახალ ძალად სთვლიან. არც სხვებმა უნდა იკადრონ ისეთი ერის ისტორიულად დამდაბლება და მასხარად აგდება, რომელთაც 100 წლის წინედ ჰყვანდათ გვირგვინოსანი მეფე, ჰყვანდათ მხედრობა, მოქალაქობა, დიდუკობა, ნასწავლი ხალხი, ხელოსნები, ვაქრები, სოვდაგრები, მუშები და სხვანი. ვიტყვით, რომ ჩვენს სამშობლოში შემოსულ და დაბინავებულ უცხო ტომის ერთ ჩვენი ქვეყნის შესწავლა უნდა და არა ჩვენი გმობა, კიცხვა და დამდაბლება ისტორიულად. ასეთ პირთა დასახელება უეჭველია მკითხველს აღარ მოუნდება.

954
1883

ჩვენი წარსულის ქეშმარიტების და სისწორის აღსანიშნავად, რომ ექვი არავინ იქონიოს და თაღლითობა არ დაგვწამონ, მოვიყვანთ აქ იმ ცნობებსაც, რაც ცხად ჰყოფს იმათთვის, ვინც ჩვენს უარარაობას, უკულტურობას, უხელოსნობას და უვაჭრობას ხმა მალლა ჰქადაგებენ.

თფილისში 1770 წ. იყო 70 ათასი მცხოვრები. თფილისის მცხოვრებთ გარდა სცხოვრებდნენ კვალად 20 ათასი სხვა და სხვა ტომისანი: სპარსნი, ბერძნები, ოსმალნი, ქურ-

თნი, ლეკები და სხვანი კავკასიის მთის ერნი. ევროპილამ იყვნენ პოლონელები, ნემენცები, იტალიელნი, ფრანკუზები და რუსეთილამ რუსნი. ევროპიელთ აქვნდათ თავიანთი სავაჭროები, კავკასიის ტომთაგანნი იყვნენ მუშაკნი, ხელოსნები და სხვანი.

თფილისი განთქმული იყო ვაჭრობის მხრივ მთელ კავკასიის ტომთა წინაშე. ცხრა დიდი ქარვასლა ყოველთვის სავსე იყო სავაჭრო ხალხით და მათის საქმიანობით. ვაჭრებთ შორის იყვნენ შემოსულნი ვაჭრები სპარსეთილამ, ოსმალეთილამ, ევროპილამ, რუსეთილამ და სხვა ქვეყნებილამაც. თფილისში იყო თითქმის ყველა სავაჭრო და სახელოსნო მაღაზიები, ამასაც დავასახელებთ.

მესაათის მაღაზიები არსებობდა. XVIII საუკ. ბოლოს, მესაათედ იყო ნემენცი გოტფლიდი. ასევე იყვნენ სხვანიც ევროპიელნი და სტამბოლელი სომხებიც.

წამალხანები (აფთიეჟი) იყო რამდენიმე. მის მართველნი იყვნენ ევროპიელნი. ადგილობრივ ქართველნიც.

ხმელი ხილის მაღაზიები აქვნდათ სპარსეთილამ შემოსულთათარ ვაჭრებს.

მეხალიჩენი, მეფარდაგენი და მეჭილობენი იყვნენ ქართველნიც და უცხო ტომისანიც.

ფეიქრები, მქსოვნელი ყველა ნაირი ნართულობის და ბევრის ძვირის ნართისაც, უმეტესად იყვნენ ქართველნი და ნამეტურ დედაკაცები.

მესარკეები იყვნენ უმეტესად ქართველნი, ამათ სარკეები შემოჰქონდათ კონსტანტინეპოლილამ. ესენივე აკეთებდენ, ანუ სწომდენ და ჰყიდდენ სხვა და სხვა ფერის შუშებს: ლურჯს, წითელს, ყვითელს, შავს და სხვანი, შუშაბანდებისთვის.

ყაზაზები, ჰყიდდენ ყველა ნაირ ძაფეულობას, ყაითნებს, ჩაფარიშებს და სხვათაც, მოგზაურობდენ სპარსეთს, ოსმალეთს, ინდოეთს და სხვაგანაც, იქაც ვაჭონდათ თავიანთი საქონელი და იქილამაც შემოჰქონდათ.

საქართველოს
პარლამენტის
ეროვნული
ბიბლიოთეკა

მებამბენი, ჰყიდდნენ ბამბას, მატყლს, ყაქს, აბრეშუმს და ჯაგარსაც. ჯაგრის და მატყლის გატანა ქართველებმა რუსეთს, კონსტანტინეპოლს და ევროპასაც იცოდნენ. პირველად ბეწინამ გაიტანა ევროპაში მატყლი და ჯაგარი 1770 წლებს.

მეშალენი, ჰყიდდნენ რიზაიშალებს, ქირმანიშალებს, ადგილობრივ შალებს, სხვა და სხვა ამგვარ შალეულობის ნართებს. ესენივე მგზავრობდნენ სპარსეთს, ინდოეთს, ოსმალეთს და რუსეთს.

ქურჭჩნი, ქურჭჩებს კაი მოთხოვნილება აქვდათ, იგინი საქართველოს ყველა კუთხეში მგზავრობდნენ და სხვა და სხვა ცხოველთა ტყავებს სიამოვნებით იძენდნენ. ამათი ხელ-საქმე კარგად ჯილდოვდებოდა მყიდველთაგან. უცხო ქვეყნებიდამაც შემოჰქონდათ სხვა და სხვა ტყავეულობა.

დაბლები, იყვნენ თფილისში მრავლად, იგინი შოულობდნენ ყველა ნაირ ტყავებს გასასყიდათ და ჰყიდდნენ, აქვდათ კაი ქარხნები და გასავალიც დიდი აქვდათ. ამათ ტყავები სხვა და სხვა ქვეყნებიდამაც შემოჰქონდათ.

ჭონები. თფილისში, ჭონების მთელი ქარვასლა არსებობდა, ამ ხელობის ხელოსნები რამდენიმე ასის კაცისაგან შესდგებოდა. თფილისში მათ აქვდათ დიდი საქმიანობა, დიდი გასავალი იყო მაშინ ქართული ქუდების.

ხარაზები, მეჩუსტე და მექოშენი. ესენი მრავლად იყვნენ, თფილისში, ამათი რამდენიმე ქუჩა და ბაზრები არსებობდა. მექოშეები სადღეისოდ მოისპენ.

დერციკები და თერძები, იყვნენ მრავლად და ჰკერავდნენ ქართველ მამაკაცთა კაბებს, ქულაჯებს, ჩოხებს, ჩერქესკებს და სხვათაც მრავალთ.

მექვაბენი იყვნენ მრავლად. სპილენძს ქვაბებისთვის საქართველოშივე შოულობდნენ. საქართველოში იყო სპილენძის მადნები და ქარხნები.

სამართებლის ოსტატობა. სამართებლებს საქართველო-

ში აკეთებდნენ ჩინებულათ. ასეთ ჩინებულ ხელოსნობამ თვით საქართველოს რუსეთთან დაკავშირებასაც მოასწრო, მერე კი დაეცა, რასაც თურმე თვით რუსეთის ვორონცოვსაც კი შურდა თურმე ამის დაცემა, რადგანაც ვორონცოვს 1800 წ. ენახა ასეთ ოსტატთა რიცხვი და მათ მიერ გაკეთებული სამართებლებიც *). ამ ხელოსნების ამქარიც იყო მაშინ თურმე.

მეშანდლენი. თფილისში იყვნენ მრავლად და აკეთებდნენ ყოველნაირ შანდლებს. შანდლის თითბერსა და სპილენძსაც საქართველოში შოულობდნენ.

ოქრომჭედლები. იყო თფილისში მთელი უბნები, სადაც სულ ოქრომჭედლები იყვნენ. მათი დიდი მოთხოვნილება აქვდათ თფილისში. მათგან კაი დიდი ამქარიც არსებობდა. სადღეისოდ ამ ხელობამ ერთობ იკლო, ევროპიდან შემოტანილ ბექდებმა, საყურეებმა, საძაჯურებმა და სხვა ასეთ ნივთებმა დიდი ჯიბრი გაუწია მათ, დღეს ეს ხელობა თფილისში ძრიელ შემცირდა ქაშვების ტარების ჩვეულებაც ისობა, ესეც მოქმედებს მათზედ.

კალატოზები იყვნენ თფილისში მრავლად, უმეტეს ქართველ გვარის მუშეებიცა. აქვდათ ამქარი.

ღურგლების რიცხვიც დიდი იყო ქართველთაგან, მათი დიდი ამქარიც არსებობდა 1770 წ. ზოგს ოჯახში ორი ძმაც იყო ღურგალი **).

ხურო და მხერხავნიც ბევრად უფრო მრავლად იყო, ვინემც ღურგლები. უმეტეს რაჭველებიც იყვნენ.

ქვის მთლელთა რიცხვი საქართველოში ძველთაგანვე იყო აღორძინებული, XVIII საუკ. მათი რიცხვიც დიდი იყო, ხელობას არ აქვდა ნაზი მიმართულება.

მექანდაკეთა და ჩუქრომის მჭრელთა რიცხვიც არსებობდა, მხოლოდ იმ ხელოვნებით და მხატვრობით კი არა, როგორც იგი XII საუკ. არსებობდა.

მხატვრების რიცხვიც დიდი იყო, ხოლო მხატვრობა კი

*) რანი ვიყავით გუშინ. ი. გოგებაშვილისა 1900 წ. თფილისი.

***) საქართველოს სიძველენი II ტ. გვ. 203.

არ არსებობდა იმ ხელოვნურის სახით, როგორც იგი აღორძინდა ძველის დროის საქართველოში, რის ნიშნებსაც ცხადად გვიჩვენებს ძველ ნაშთებთა რიცხვი. XVIII საუკუნის ბოლოს გამოჩენილი მხატვარი იყო ნიკოლოზ აფხაზი. იმ დროს ამან დახატა ანანურის ეკლესია და სხვებიც მრავალი. იყო გამოჩენილი თავის დროს და პატივცემული მეფეთაგან. ამაზედ არა ნაკლებ ხელოვანი მხატვრები სხვებიც იყვნენ იმ დროს, თვით მხატვართა ამქრობაც არსებობდა, ესენივე ხატავდნენ სამეფო დროშებს ხელოვნურად. საქები იყო კიდევ ერთი მხატვარი ისაია ჯანჯულაზოვი. თფილისელი მოქალაქე, ხელოვნური მხატვარი. ამან დახატა ყველა ბატონიშვილები 1799 წ. ამის ნახატი მეფე ერეკლე ქართულის კაბით არის დახატული, ბუხრის ქუდით და ხლმით. ასევე დაუხატავს გიორგი მეფე და ალექსანდრე ბატონიშვილი. იყო მყვედრებელი და მომღერავი საქართველოს სამეფო ტახტის დასრულების გამო. ალექსანდრე ბატონიშვილს გადაჰყვა სპარსეთში, იქ დაშთა, აღარ დაბრუნდა, იქვე გარდაიცვალა. ამის ნახატი სურათები მოთავსებულია „კავკასიის აქტებში“.

ზეინკლობაც არსებობდა თავის ზომიერებით. (ლიტენჩიკი), იგი ძველად უფრო აღორძინებული იყო.

სლესრები, მჭედლები და მენალბანდეთა რიცხვიც ყოველთვის იყო. ესენი აკეთებდნენ ლურსმებს, კოჭაკებს, რაზებს და სხვა და სხვა სახელოსნო იარაღებს. ზოგი იარაღი სპარსეთიდანაც შემოჰქონდათ. დიდი იყო ნალბანდობა.

მეჭურჭელენი. ესენი სწავდნენ ყველა ნაირ ქურჭელს, ჯამებს, მათრათებს, თეფშებს და სხვა ამგვარებს, ასევე ლიტრებს, დოქებს, კოკებს, ქვევრებს, საღვინეებს და სხვანი.

მეკრამიტენი და მუგურენი. ერთნიც და მეორენიც იყვნენ უმეტესად ქართველნი, ძველ მეკრამიტეთა კრამიტი მაგარ რკინის მსგავსებას წარმოადგენდა. ერთი სიტყვით, არ არის დღეს ჩვენში ერთი ისეთი ხელობაც, რომ მაშინ ჩვენ მამა-პაპათა შორის არ ყოფილიყოს.

მესაპნეთა ქარხნები. საქართველოში საპნის ქარხნები ძველადგან სჩანს. მის ცოდნა აქვდათ ყველა კუთხის ქართველთ. თფილისში იყო რამდენიმე ქარხანა.

მესამთლეები. ამათი ქარხნები თფილისში იყო რამდენიმე, ასევე ქართლში, კახეთში და სხვაგანაც. ხშირად და მრავლად სამთელი და საპონი უცხო ქვეყნებშიაც გაჰქონდათ და შემოჰქონდათ, ნამეტურ მთებში.

ლილახანები, ანუ სამღებროები თფილისში იყო მრავლად, მათში მოიპოვებოდნენ ყველა ფეროვნების და ხარისხის.

სამღებროები. თფილისში იყო კერძო პირთა და სამეფონიც.

მეხანჯლენი, ხმლების გამკეთებელნი იყვნენ მრავლად მემასრენი და სხვა ასეთნი. მერე მეთოფენი და მედანაჩენი XVII საუკ. რიცხვიდამ. სადღეისოდ ამათი რიცხვი თფილისში დიდათ დაეცა.

მერკინეთა რიცხვიც დიდი იყო, მათ მრავლად უცხოეთში გაჰქონდათ და საქართველოში შემოჰქონდათ რკინეულობის იარაღი, ამისთვის აქვდათ ქარხნებიც. სტამბოლის ერთს დიდს ქუჩაზედ, ახალციხელ ქართველ მერკინეთა მთელი გუნდი არსებობდა, თითქმის ქარვასლა აქვდათ.

მცხეთის შეყოლება, მტკვრის ხეობის გასწვრივ ყოფილა რკინის მადნები და ქარხნები, რაისა გამო ამ ადგილებსაც „რკინეთი“ ჰქვიან ძველის ქართულის წიგნებით.

კლარჯეთს, ანუ მურღულის ხეობაში, ძველადგანვე ყოფილა სპილენძის, რკინის და თითბრის მადნები, რომელ მადნებს და სპილენძეულობას ძველის ძველ დროის მებისტორიენიც ასახელებენ. ამ ადგილებში დღესაც არსებობს ინგლისელთაგან გახსნილი თითბრის და სპილენძის მადნები, სადაც 1000 კაცზედ მეტი მუშავობს, დიდი მოძრავობა არის აქ ასეთ მადნების.

თუთიის (ცინკი) ხმარებაც იცოდნენ ჩვენში და იყო აქ ამის მადნებიც, კლარჯეთში მრავალ ალაგას არის ასეთ თუთიის მადნები დღესაც ხელ უხლებელნი. ყველა ასეთ მადნე-

ბის ქარხნებში მუშებათ და ხელოსნებათ ბერძნებს ვარდა უმეტესად ქართველებიც იყვნენ ძველად.

რკინის, თითბრის, სპილენძის შემუშავება მაქახელშიაც კარგად იცოდნენ, ასევე ქებული იყო ძველადგან „მაქახლოური“ იარაღის კეთება და ფასი, მაქახელში განთქმულნი იყვნენ ამის ოსტატები, „მაქახლოური“ იარაღი თვით სტამბოლშიაც კი დიდათ ფასობდა. სადღეისოდ აქ ასეთ ხელოვან ოსტატ ხელოსნებთა რიცხვი მოისპოა, აღარაფერია დაშთენილი.

ვერცხლის მადნებიც იყო, მაგალითებრ როგორც ბორჯალოს მაზრაში, სადაც ვერცხლის მადანი არსებობდა თვით იმ დროსაც კი, როცა საქართველო რუსეთს დაუკავშირდა.

ოქროს მადნებიც იყო, არა მრავლად, მაგრამ მაინც იშვიათად. ოქროს ფულს სჭრიდენ თვით XVIII საუკუნეში, მეფე ერეკლეს დროს. ეს გარემოება ჩვენთვის საყურადღებოა, თორემ ბევრნი ამბობდნენ, რომ ქართველებს საქართველოში ოქრო არ აქვდათო. ჩვენ კი საქართველოში მოქრილი ოქროს ფულიც გვაქვს.

ზარაფნი. ზარაფნი არსებობდნენ საქართველოში ძველადგანვე. მათ აქვდათ სპარსთ, ოსმალთა და სხვათა ფულებიც და ახურდავებდნენ ქართულს ფულებზედ, მათ იცოდნენ ოქრო-ვერცხლის ფასი, მაზანდა და სხვანი, მგზავრობდნენ სხვა და სხვა ქვეყნებში და ახურდავებდნენ სხვა და სხვა ნაირ ფულებს. ძველი დროის ბანკები და ბანკირები ესენი იყვნენ. თფილისში ზარაფების რიცხვი მეტად დიდი იყო. აწინდელი ზარაფიშვილები, ანუ ზარაფოვები სულ ძველის დროის ზარაფთაგან მომდინარეობენ. ესენივე იგირავებდნენ სხვა და სხვა ნივთებს, თვალ-მარგალიტებს და მფარველობდნენ მათ. ყოველივე შრომისთვის ზარაფებს ეძლეოდათ შრომის სამაგიერო.

გიშრის ხელობა ქართველთ შორის იცოდნენ ძველადგან, ნამეტურ იმერეთში. გიშრისაგან აკეთებდნენ კრიალოსნებს, ჯვრებს და სხვა და სხვა ასეთ ნივთებს, მშვენიერად გაკეთებულებს. სხვა ქვეყნებშიც გაჰქონდათ.

შიფთა და თვალ მარგალიტთა ოსტატნი და ვაჭრები: ესენი პოულობდენ, აკეთებდენ და ჰყიდდნენ ყველანაირ თვალ მარგალიტებს. მავალითებრ ფირუხს, ქარვას, მარჯანს, ლალს, იაგუნდს, გოარს, მარმარილოს (დრუნგული) შესანიშნავ ნივთებს, მარგალიტს, ეს შემოდის ელადილამაც, ზურ-მუხტს და ვინ იცის რამდენ კიდევ სხვა ძვირფას თვალ მარგალიტებს. ასეთ იშვიათ ძვირფას თვალმარგალიტებთა ხელოვნურად ძებნა, ოსტატობა და მოპოვება დიდათ იყო ქართველთ შორის გავრცელებული და ამათ შრომას თვით ხალხიც კარგად აფასებდა. სადღეისოდ კი ასეთ ძვირფას თვალ მარგალიტთა ცნობიერება ჩვენ სულ არა გვაქვს, მისი არაფერი ვიცით, თუ ჩვენში როდის რის კეთება იცოდნენ. საჭირო კია, რომ ყოველივე ასეთ საგანთა ცნობიერება გვაქვენდეს ანუხსული.

მეთუთუნე და მებურნუთენი. მეთუთუნეებს მრავლად მოჰყვანდათ თუთუნი და იგი მრავლადვე გაჰქონდათ რუსეთს, ოსმალეთს, სპარსეთს და სხვაგანაც. თფილისში მისი დუქნები იყო მრავლად, თვით ქარვასლაც კი არსებობდა კერძოთ მისი. უკანასკნელ დროს ქართველთ მეფობის 1790 წლის შემდეგ თუთუნის და ბურნუთის მოიჯარადრე იყო სტეფანე ფერშანგი, გორელი, მელექსე. გარდაიც. 1839 წ. „გ. მეფ. ცხ.“.

სამეფო სამოსთა მკერვალნი, მოსაენი და მქარგაენი. ესენი იყვნენ შესანიშნავად მომზადებულნი, ხელოვნურად, ესენი ჰკერავდნენ სამეფო შესამოსლებს, ზოგს რთავდნენ თვალმარგალიტებით, სხვა და სხვა ძვირფას ნივთებით. იცოდნენ გვირგვინების კერვა და ქარგვა, ასევე სხვათაც ამგვარ მრავალთა. ამათვე იცოდნენ სამღვდელ-მთავრო შესამოსლების შეკერვა, მორთვა, მოკაზმვა სხვა და სხვა ფერადის ძაფეულობით, თვალ მარგალიტებით და სხვანიც მრავალნი. ამათ მიერ შემკობილ სამეფო და სამღვდელ მთავრო შესამოსლებს განცვიფრებაში მოჰყავს თვით თანამედროვე მსწავლულ-მოგზაურ-მხილველნიც. ასეთ ხელოვან ხელოსნებთა ოსტატობას

დიდი წარსული აქვს, დიდი ღირსება. სამწუხაროდ სადღეისოდ ასეთ ხელოვან ხელოსნებთა საქმიანობის ღირსების მოგონების არავინ არაფერი იცის. მათ მომგონებლად ჩვენი ისტორია სჩანს, ისევ მათივე გაკეთებული ნივთები თუ მოგვაგონებენ ხანდისხან მათს მკეთებელთა საქმიანობის ხელოვნობას, მხატვრობას და მის მნიშვნელობას.

ხატთა ხელოსნები. ხატთა ხელოსნობასაც დიდი სამხატვრო წარსული აქვს, მისი ხელოვნების და მხატვრობის ანუ სხვა ჩვენგან შეუძლებელია, მას უნდა მისებურივე მხატვარ და ხელოვან ამწერნი. ჩვენ აქ ვიტყვი იმ გარემოებას მხოლოდ, რომ მის უტყუარს მდიდარს სახელოსნო, ანუ სამხატვრო და ხელოვნურს ღირსებას თვით მათგანვე განაკეთები ნაშთები აჩვენენ, მაგალითებრ ვის არ გაახსენებს მდიდარს წარსულს ხახულის მღვთისმშობლის ხატი, ანჩის ხატისა და ვინ იცის კიდევ სხვა რამდენი ასეთი, შემკულნი, მდიდრად, მოქარგულნი. სადღეისოდ ჩვენში ასეთი ხელოვნური მხატვრობა და ქანდაკება სრულიად დაცემულ არის, სრულიად მოსპობილი.

ჩვენ აქ ყველა ხელობათა სახელები და ცნობები ვერ მოვიხსენეთ, აქ ესეც ვიკმარეთ, ეხლა უნდა დავასახელოთ საქართველოს ვაჭრები და სოფდაგრებიც. თფილისში იყო 1770 წელს, თითქმის ყველა საქონლის სავაჭრო მაღაზიები, როგორც ევროპიელთა, ისევე აზიელთა. ყოველ მათგანს ჰქონდა საკმარისი შეძლება. იგინი სავაჭროდ დადიოდნენ სპარსეთს, ინდოეთს, ოსმალეთს, ევროპას, რუსეთს და სხვა ასეთ სამეზობლო კუთხის ხალხში. თფილისის ქუჩები და ბაზრები დაყოფილი იყო ისე, რომ თითო ხელობის ხალხს თითო ქუჩა და ბაზარი აქვდათ არჩეული და ყველანი ერთი ხელობის და ვაჭრობის მიმყოფნი ერთს ქუჩაზედ ესახლნენ ამის ნიშნები დღემდეც არის იმ დროდამ დაშთენილი. მაგალითებრ მექვაბეები ესახლნენ ერთს ქუჩაზედ, ასევე მემანდღენი, ხარაზები და ამათ ქუჩას ეწოდებოდა „ხარაზხანა“, ასევე ჯონე-

ბის და ეწოდებოდა „ქონხანა“, ყასპების უბანს „ყასაბხანა“, სირაჯებისას „სირაჯხანა“; ასევე იყო ვაჭრებთა ქარვასლების სახელწოდებანიც, დახურული ბაზაზხანა, ქარვასლა და სხვაც ამგვარნი მრავალნი.

მაშინ ჩვენში ქურდობა იშვიათი იყო, სავაჭრო დუქანს ვერავინ გასტეხდა, ვერავინ რას მოიპარავდა, ყველა სახელოსნო და სავაჭრო საქმეს თავისი მფარველი ოსტატი და ვაჭარი ჰყვანდა, ვინც რას გაჰყიდდა, ის გასაყიდი გამყიდავის ხელობის უნდა ყოფილიყოს, თორემ წინააღმდეგ შემთხვევაში უცხო პირს მაშინათვე შეუტყობდენ, რომ მას ნაპარავი აქვნდა რამე და ჰყიდდა. ამიტომ ქურდობა ჩვენ ვაჭრებსა და ხელოსნებში სულ არ იყო. რომ მომხდარიყო და სადმე სახელოსნო, ან სავაჭრო დუქანი გაეტეხათ და გამტეხაენიც დაეჭირათ, მერე მას მოელოდა ცუდი დღე, შერცხვენა მთელ ქალაქის ხალხში. ასე იყო საქმე და ყოველი მედუქნე ვაჭარი ქურდობისაგან უზრუნველი იყო, მაგრამ მათ შაინც აქვნდათ ჩვეულებათ, რომ ქუჩებში „ჰასასები“ ჰყვანდათ, ესენი ჰყარაულობდენ, რომ ვისიმე სავაჭროს თავდასხმა ლეკთა და ან ასეთ მთიელ ბრბოთაგან არ მომხდარიყოს, ესენი კი ახერხებდენ ყველაფერს.

საქართველოში, აშკარად ქურდობის დასაწყისი და ხელოსანთა და ვაჭართ სავაჭროების გაქურდვა და გაცარცვა იწყება XIX საუკუნის დამდეგიდამ, როცა გარემოება შეიცვალა, თფილისში სხვა და სხვა ტომის ერი გამრავლდა, მასთან ვაჭრობაც დაწინაურდა, მასთან გაჩნდა მრავლად სხვადასხვა ნაირი ევროპის და აზიური საქონლები, რასაც გზა და კვალიც გაეხსნა და ყოველივე გაფართოვებას და აღორძინებას ეძლეოდა. რა იყო ეს, დრომ მოიტანა თუ გარემოებამ, ამისი რა მოგახსენოთ, ხოლო ის კი უნდა ვსთქვათ, რომ XVIII საუკ. გავლამდე, თფილისში იყო რამდენიმე ათასი დუქანი, რამდენიმე ქარვასლა და მასში გაჩაღებული ვაჭრობა, მაგრამ ქურდობა კი არ იყო მათში. ეს ცხადი კეშმარი-

ტება არის და ეს ჩვენს ძველს კაცებსაც კარგად უნდა ახსოვდესთ, რომ საქართველოს მეფეების დროს, ძრიელ ძნელოდ, სრულ იშვიათად, რომ ვინმე ვაჭრის დუქანი, ან სახელოსნო ღამე გაეტეხათ და გაექურდათ. ამას თავის ისტორია აქვს და ამიტომ აქ ამას ასე მოკლედ ვასახელებთ.

ასე თუ ისე, საქართველოში, ყოველ ქართველ მეფის დროს, ქართველთ შორის, ყოფილან თითო-ოროლა სოფდაგრები, მრეწველნი, ვაჭრები და ხელოსნებიც. მათი რიცხვი ყოველთვის იყო შესამჩნევად, ხოლო 1795 წ. შემთხვევად დიდათ შეაფერხა და შეამოკლა, ვინაიღგან თფილისიღამ მტერმა 40 ათასი ქართველი წაიყვანა, რომელთა რიცხვში იყო ქართველობა მრავლად, მათში მოიპოვებოდა ყველანაირი ხელობის და ვაჭრობის ქართველობა. ესენი თფილისის ისე მოსცილდნენ, რომ მათი რიცხვი ჩვენის დედა-ქალაქისა და ტომისთვის სრულიად დაიქსაქსა. ამობაში ქართლ-კახეთის რუსეთის იმპერიასთან დაკავშირებაც მოახლოვდა, 1801 წ. ქართლი და კახეთი რუსეთს ჩაბარდა, ამ გარემოებამ გახსნა თფილისში ვაჭრობის გზა-კვალი და რაკი საქართველო ძრიელ საქრისტიანო სამეფოს კუთხედ გამოცხადდა, ამიტომ ამ ქვეყანაში, ყველა კუთხიღამ იწყეს მრავლად შემოსვლა სხვა და სხვა ტომის ერთა: ვაჭრებმა, ხელოსნებმა და სოფდაგრებმა იწყეს მოქმედება და აღებ-მიცემა. ქართველთ სიმრავლეს თფილისში ამათ უსწორეს წინა. თფილისში დარჩენილ ძველ ქართველ მოქალაქეთა ერთობ ცოტა რიცხვი ლა სჩანდა.

ასე და ამ გვარად გადიოდნენ დღენი და თფილისში უცხო ტომის ვაჭრები და ხელოსნები კი დიდათ მრავლობდნენ; მრავლობდნენ ისე, რომ მათ ქვეშ იფარებოდა ქართველობა და იჩრდილებოდა, ამ გარემოებას ხელს უწყობდა ის პირობებიც, რომ თფილისში შემოდრიოდნენ მრავლად სხვა და სხვა ხელოსნები და ვაჭრები ოსმალეთიღამ ბერძნები, სომხები, ოსმალნი, სპარსეთიღამ სომეხნი, აისორები, სპარსნი და ვინ იცის კიღევ რამდენი რა გინდა რა. ესენი რასაკვირველია

ქართველებს ყველაფრით წინ უსწრობდნენ და რაც ხანი გადიოდა, მით იგინი ჩვენს ქვეყანაში უფრო წინ მიდიოდნენ, აღორძინებას ეძლეოდნენ, ვაქრობას აფართოებდნენ, მამულებს იძენდნენ და ზედ სახლ-კარს იკეთებდნენ. საქმე ისე მოეწყო, რომ ჩვენ, ქართველებმა რუსეთთან დაკავშირებით ვერ ვისარგებლეთ, ჩვენ თითქოს ამისთვის მომზადებულები არ ვიყავით, ჩვენის დაკავშირებით სხვებმა ისარგებლეს, სხვებმა წაღვეს მით ფეხი ჩვენს ქვეყანაში როგორც ეკონომიურად, ისევე ვაქრობით, ფაბრიკებით, ბანკებით და სხვანი.

რაც ხანი გადიოდა, ჩვენ მით ვმცირდებოდით ყველაფრის ასპარეზზე. მარტოდ ძველებურად კიდევ სამხედრო სამსახურს ვაგვეთ და რუსის მხედრობაში შესვლას, სხვა ყველაფერს მოვესხლიტეთ და მოვშორდით. ამ გარემოებით ჩვენ იქამდის მივედით, რომ მალე დავიმკვიდრეთ სახელი უფიცობის, ზარმაცობის, გაუნათლებლობის, უკულტურობის და სხვანი. რაკი ერთხელ საქმე ცუდათ წაგვივიდა, მის მერე სულ უკულმა ვიარეთ. ქართველთაგან თფილისში ყოველივე მცირდებოდა და ამიტომ მრავალნი თამამად ამბობდნენ, რომ ქართველები სულ უნიქოები არიანო, მათ არც სწავლის შნო აქვსთო, არც მეცნიერების შეძენისა, არც ხელოსნობის, არც ვაქრობის და არც მრეწველობისაო.

საქართველოში ყოველთვის ხელოსნებათ სულ ბერძნები, სომხები, აისორები, თათრები და სხვანი ყოფილანო. ქართველებს არაფრის კეთების შნო არ ჰქონიათო. მათ შეეძლოთ მარტოდ თავის სოროებივით მიწური თბრილის ქოხები ეთხარათ და შიგ ყოფილიყვნენ ღორებივითაო, ანუ ეწურათ ქვაბი ღვინო და არაყი, ეთითხნათ ქერის და ჭვავის პური, ეხარშათ ლობიო და ხაში და მით ეცოხნათო. სხვა დანარჩენი მათა საქმე არ იყოო. აი თუნდა დღესაცაო, მათში ერთი ნასწავლი კაცი არ არისო, ერთი ინჟინერი, ექიმი, ვაჭარი, ფაბრიკანტი, მეხანიკი, ტეხნიკი და მრავალიც სხვანიო. არ არის იმიტომა, რადგანც ამ ერს სწავლის ნიჭი სულ არ

მოეძევებათო, იგინი სულ ქეიფობის დროს არიან შექმნილები და ამიტომაც გახლავან ასეთი სუსტნიო.

უნდა ვსთქვათ, რომ ასეთ ცნებას ხშირად ჩვენ შესახებ თვით ნასწავლი კაცებიც ჰფანტავდნენ, მეცნიერ-პროფესორებიც კი და ვინ იცის რამდენ კიდევ რა ჯურის და რა ყალიბის მეცნიერი გვამნი არ იყვნენ. ჩვენ აქ ყველას არ მოვსთვლით, დავასახელებთ რამდენსამე: ადრინდელმა I კლასიკურ გემნაზიის ცნობილმა მსწავლულ დირექტორმა ეილიხოვსკიმ 1873 წ. თფილისში, საჯაროდ ლექცია წაიკითხა ქართველების შესახებ და ლექციაში სხვათა შორის მოიყვანა ასეთი მაგალითებიც: კაცი იზადება, იზრდება, მერე ბერდება და ბოლოს კვდებაო. ასევეა დღეს ქართველების საქმეო. ოდესმე მათ აქვნდათ კარგი დროვო, ეხლა კი მათ თავიანთის გაუნათლებლობით და უკულტურობით დაიმტკიცეს სრული უმეცრებაო. ამიტომ იგინი დღეს სამარეში წვანან და ერთი მიწის მიყრის მეტი სხვა აღარაფერი უნდათო. ასე გახლავთ ამათი ერის საქმეო.

მეორემ, ასეთმავე ცნობილმა პირმა გიორგი მუხრანსკიმ, ყალბათ განათლებულმა პირმა და ორდენების მიღებაზედ დაბრძალებულმა და ხარბმა ისურვა გარუსება და ვითომც გარუსდა, ასე ატყუილებდა მთავრობას, მაგრამ მალე მიხვდა, რომ ასეთის ტყუილებით დიდს ფონს ვერ გავიღოდა, მიტომ მან ისურვა თავის ყალბი ჰაზრების მწერლობით, ანუ მეცნიერებითაც მტკიცება, რითაც იგი თვის შესახებ უფრო მეტს მცნებას მოჟენდა, მეტს პატივს შეიძენდა. ამ მეცნიერ ბატონმა დიდმა კაცმა და დიდი თანამდებობის მექონმა 1873 წ. თფილისში დასტამბა ერთი რუსული წიგნი, სადაც სხვათა შორის საუბრობს ასე:

კავკასიაში და კერძოდ საქართველოში, არის ოცნაირი მიღეთის ხალხი, მაგალითებრ ქართველები, კახელები, იმერლები, გურულები, მეგრელები, სვანები, ფშავები, ხევსურები, თუშები და ვინ იცის კიდევ რამდენი სხვანი. ყველა ამათ

რომ თავიანთ დედა ენაზედ მიეცესთ სწავლა, ეს ერთობ შორს წავაო. ამიტომ საჭირო არის, რომ ბრიყვულ და მოუხეშავ გონებას, მათ გაუწურთნავ ტვინს მძლავრის ერის, ანუ სახელმწიფო ენაზედ მიეცესთ სწავლა და მით გვიან მოსარჩენი უმეცრული ქირი აღრევე მოარჩესო. ეს პირი თავის მოსაზრების დასკვნას აგვირგვინებდა მით, რომ დიდი თევზები პატარა თევზებს სჯამენო, დიდი ქიები პატარასა, დიდი ფრინველი პატარასაო, ამიტომ ეს შექმის კანონები კაცშიაც უნდა იყოსო და მდღეარმა სუსტი უნდა შექამოსო. უნდა შეიქამონ ეს სუსტნი მით უფრო, რადგანაც ესენი თავიანთ უნიჭობას დიდი ხანია ასაბუთებენ თავიანთ უმეცრებითაო.

ერთმა ქართველმა მსწავლულმა მოძღვარმა ერთ რუსის რევიზორს, 1871 წ. მოახსენა შემდეგი: ქართული ენა ისეთი ბრიყვული ენა არის, ისეთი ტლანქი, რომ ჩემის აზრით ეს ენა სემენარიაში ხმარებიდამ უნდა მოისპოს, რადგანაც იგი ქართველ ბავშვებს აყრუებს, ტვინს ულაცებს და აბრიყვებსო.

პატივცემულმა პროფესორმა ეგაზაროვმაც ასევე მოგვიხსენია ჩვენ და მან თავის მეცნიერულს „საამქრო გამოკვლევაში“ ქართველების ძველის და ახლის ცხოვრებიდამ საყურადღებო არა დაინახა რა და მისის აზრის დასკვნით ეს ხალხი იხატება როგორც უზრუნველი, მქამელი, მსმელი, მოძღვრალი და მოთამაშე, სხვა არაფერი, ერთი სიტყვით უმეცრების და უცოდინრობის ნიშან წყალი *).

ასეთ პირთ გარდა ჩვენში ყოფილან ძრიელხშირად ისეთი მწერალ-მსწავლული პირნიც, რომელთაც თავიანთის კალმით უვრცელებიათ, რომ ქართველი ხალხი ზარმაცი ხალხიაო. უზრუნველი, მათ არც სწავლის შეძენის შნო აქვსთო, არც მეცნიერებისა. არც ხელოსნობის, არც ტექნიკ-მეხანიკისა, არც ვაჭრობისა, არც მრეწველობისა, არც არა სხვა რამ კულტურულის განვითარებისაო. ვაჭრობის შესახებ ხომ იტყოდნენ თამამად: ქართველი კაცის არც ვაჭრობა თქმულადა ქნილაო, არც ჩოტკი და არც დავთარიო. ვინ ქართველი და ვინ სწავ-

*) Городские цехи, С. Егіазарова, 1891 г., Казань.

ლა, ვინ ქართველი და ვინ ფულიო, ვინ ქართველი და ვინ მექარხნე და ფაბრიკანტიო. ვინ იცის კიდევ ასეთებისას რას არ იტყოდნენ. ყველა ეს კი მოწმობდა ჩვენს უნიჭობას, ზარმაცობას და უკულტურობას.

ჩვენდა სამწუხაროდ ჩვენი მდგომარეობაც ისე მოეწყო და ისე მოემართა, რომ თითქოს მართლაცა და გავხდით ღირსი ასეთის სახელის დარქმევის და აბუჩათ აღების. რა გაეწყობა, ესეც ჩვენი ბრალია და იმ ისტორიულის გარემოების, რამაც XIX საუკუნის შემდეგიდამ ასე გავანაცარმტვერა, ასე შეგვამცირა ვაჭრობის და აღებ-მიცემის ასპარეზზედ, რამაც აგვაფეთქა მხოლოდ ქაბა, სმით, ქეიფებით, მამულების დაყიდვით, შექმით და ვინ იცის კიდევ რამდენი რა გინდა რით, რომელთაც აქ არ მოვსთვლით ჩვენის გულის გასახეთქათ.

ერთის მხრით ჩვენი უხეირობა თვით ჩვენი ბრალიც იყო, ამაში სხვებს არ გავამტყუნებთ, ყველაფრის მიზეზები ჩვენ ვიყავით, ჩვენთვის არც სკოლების დახსნა იყო 1801 წლიდამ, არც სახელმძღვანელო წიგნების ბეჭდვა, არც სხვა და სხვა სავაჭროების დახსნა, სახელოსნოების, ქარხნების და ვინ იცის კიდევ რამდენი რა გინდა რის, ძველი ხელიდამგვეცლებოდა, გვესპობოდა და მათ ნაცვლათ ვერც ახალს ვიძენდით. მართოდ ვისხედით ქანდრის ქვეშ და პირ დაღებულნი ვქამდით, ვსომდით, ვქეიფობდით და ნაქეიფარები კიდევ ერთმანეთს ვეჩხუბებოდით, ძმა-ძმას უტეხდა შუღლს, მამა შვილს, შვილი მამას, ცოლი ქმარს, ნათესავი—ნათესავს, ერთის სიტყვით ყველა ერთმანერთს და ამ უბედურების დროს, საქართველოს ქალაქებში თუ ქართველთა მამულები რა უბრალო ფასებად იყიდებოდა, რა უბედურ და ხურმის ფასად იღუპებოდა, ყველა ამას ვინ მოსთვლის (იხ. ისტორია ქართული სტამბის და ჟურნალ-გაზეთებისა). ჩვენს ნაკლს და უბედურებას არც ჩვენ ვმალოვთ, რომ დავმალოთ მიდამ რა გამოვა, არაფერი, ეს ჩვენი თავის მოტყუილება იქნება, ხოლო იმასაც ვიტყვით, რომ ჩვენი უბედურება, ჩვენი დაძინება და სიმკვიდრე იყო დროე-

ბითი, იმას თავის მიზეზები აქვდა და ამ მიზეზების ახსნას ჩვენ არ გავყვებით, ვიტყვით იმას კი, რომ ეს მიზეზები და მისი საიდუმლოება კი იმ პირთ უნდა სკოდნიყოთ კარგად, ვინც ჩვენს უნიჭობას, მრეწველობის და ვაჭრობის ვერ შეთვისებას და ბევრსაც სხვა ამ გვარებს თვით შწერლობითაც კი ჰგანტავდნენ. მათ უნდა სკოდნიყოთ ეს და ჩვენთვის ისეთი გულ-გასატეხი მსჯავრი კი არ უნდა ეძრიელებინათ, არამედ საქმის დაკვირვებით, ჩვენი პოლიტიკური და უფლებითი მხარეების შეგნება-შესწავლით, მის კარგად აწონ-დაწონვით, ჩვენი მდგომარეობის და სამზადისის მოძებნით და სხვანი.

ესეთი განჩინება ჩვენთვის შეიძლება მოეცათ მხოლოდ უმჯობესად, რომელთაც არც ჩვენი წარსული იცინა, არც ჩვენი ისტორია, კულტურა, განათლება, ხელოვნურად მწერლობა, ფილოსოფიური განსჯა, ვარსკვლავთ-მრიცხველობა, კაცთა და ბედაურთ მკურნალობა, მეურნეობა, ხელოვნურად ფერადის წამლებით ხატვა, ჩუქურთმა, ქანდაკი, ძველ ხალხებთან აღებ-მიცემა და სამრეწველო და სასოვედაგრო საქმენი, რომელთა ცნობებიც დაშთენილია ჩვენს ისტორიაში, ჩვენს ძველს სიგელ-გუჯრებს და სხვა და სხვა სამეფო დავთრებში.

გინდ ეს ასეც არ ყოფილიყო და გინდ ჩვენ ვყოფილიყავით ძველი უკულტურო ხალხი, არათფერი სწავლა-განათლების, ხელოვნობის და ვაჭრობის მექანი, მაინც ასეთ განჩინებით ჩვენზედ არ უნდა ელაპარაკნათ, და ჩვენ საიქიოს ხალხად არ უნდა ვეხსენებინეთ, არ უნდა მოვეხსენებინეთ ასე, ვინაიდგან ჩვენ კარგად ვიცით სეპენსერის „მოდღვრებით“ *), რომ დედამიწის ზურგზედ, ძველად მრავალ ერთა შორის ყოფილან ისეთნიც, რომელთაც არც წიგნი ჰქონიათ, არც კულტურა, არც განათლება, არც ვაჭრობა და მრეწველობა, მაგრამ დროსა და განათლების წყალობით ისინი იმ ველურის მდგომარეობიდან გამოსულან, დამდგარან განათლების და

*) სოციალოგია ჰერბერტ სპენსერისა 1875 წ.

კულტურის გზაზედ, მათ მიუღიათ ევროპიული სწავლა-განათლება და სადღეისოდ იგინი გამხდარან მოწინავე ხალხთან ერთად წოდების ღირსნიც. ამის მაგალითი ამერიკის ერი და რამდენი კიდევ სხვა ასეთნი არიან.

მაინც იმასაც მოგახსენებთ, რომ თუნდ იმ დროსა და ჟამს, რომელსაც ჩვენის უბედურობით და უკაცობით ანუხსვენ, თვით მაშინაც გვყოლიან ქართველთ ჩვენს ქვეყანაში თითო-ოროლა ისეთი პირნი, რომელთა სიცოცხლეს, ცხოვრებას და მოქმედებას ხსენებულ ცრუ ყალბის ჰაზრებისათვის საძირკველი უნგრევე-უქცევიად, ჩვენ კიდევ სხვა და სხვა სახელოვანის სავაქრო და სამრეწველო საქმეების შექმნით დაგვხმარებია, ჩვენის გვარისა და ოჯახისთვის კარგი სახელოვანი სამსახური გაუწევიათ, მართლაცა და ჩვენ არც ისე წყალწაღებულები ვიყავით და ვართ, როგორც ზოგიერთები აქამდის გთვლიდნენ და გთვლიან კიდევაც. ჩვენშიაც მოიბოვებიან თითო-ოროლა შესამჩნევი პირნი როგორც მწერლობის ასპარეზზედ, ისევე მეცნიერების, მეხანიკ-ტეხნიკის, აღებ-მიცემის, ხელოსნობის და მრეწველობის. მაშ აქ ჩვენ შეეჩერდებით და შევეხებით ერთ ჩვენს თანამემამულე დავით ზაქარიას ძე სარაჯიშვილის აღწერას და გაცნობას. ეს ერთი პირი არ გეგონოთ ჩვენში, სხვებიც არიან შესამჩნევი პირნი, ყველას თავის ღირსეული ამაგი და შრომა მიუძღვის ჩვენის ტომის წინაშე და ამიტომ ჩვენც მოვალენი ვართ, რომ ეს საყურადღებო პირნი თავიანთის ენერგიულის შრომით და ხალხის სიყვარულითაც ხალხის წინაშეც გამოვაქვეყნოთ.

დავით ზაქარიას ძის სარაჯიშვილის აღებ-მიცემის საქმე და წარმოება ქართველთ ცხოვრებაში დიდ-მნიშვნელოვანია; საყურადღებოა მით უფრო, რადგანაც იგი არამც თუ ქართველის კაცისაგან დაწყობილი საქმე მარტოდ საქართველოში არის საყურადღებო, არამედ იგი გამოჩენილია მთელს რუსეთის იმპერიის პირველ ხარისხოვან დიდს და პატარა ქალაქებშიაც, რუსეთს გარდა სამზღვარ გარეთაც ბევრს ალაგას იც-

ნობენ. ყველასთვის ცხადია, რომ დავით სარაჯიშვილის სას-
მელები ევროპაშიაც ისევე არის მოწონებული და ქებული,
როგორც თვით განათლებულ ევროპელთ გაკეთებულნი.

ბუნებითად სჩანს, ქართველნი ღვინის, არყის და ლუდის
ხდას და სმას მისდევდნენ ძველის ძველადგანვე, უხსოვარის
დროდამ, ქრისტეს დაბადებამდე ბევრად უწინარეს, განსა-
ზღვრით კი მისი დრო ჩვენ არ ვიცით, თუ ქართველებმა რო-
დის მოახერხეს ღვინის, არყის და ლუდის გამოხდის საქმე.
უეჭველია ყოველივე ეს აღორძინდებოდა უხსოვარის დრო-
დამ, რასაკვირველია უცხო ტომთა გავლენის საშუალებით,
რომელთაც საქართველოზედ გავლა-გამოვლა ხშირად უხდე-
ბოდათ და იგინი აქ სტოვებდნენ თავიანთ მგზავრობის დროს
ცხოვრების კვალს, სხვა და სხვა საქმეთა ცოდნათა შნოს,
მოხერხებას და სხვანი. ვფიქრობთ, რომ საქართველოში რო-
გორც ღვინის და არყის გამოხდა, ისევე ლუდის უნდა იყოს
ერთობ ძველის დროდამ.

როგორცა სჩანს მაგალითებით, ქრისტიანობის მიღების
შემდეგ, ქართველთ შორის, ღვინის და ხილეულობის არყის
გამოხდის ცოდნა უფრო დაწინაურებულა და ამ წინსვლას მისი
მოთხოვნილებაც გაუდიდებია ერთი ასად. თქმულება არის,
რომ ძველ კერპთა და ღმერთთა მოგვნი, მოძღვარნი და ასეთი
სასულიერო პირნი ღვინისა და არყის სმას ერთხნობით არ
მისდევდნენ, მათ ამის დალევა ცოდვათ მიაჩნდათ. ქრისტიან-
ობის მღვდელნი კი პირველის დროდგანვე სიამოვნებით სომ-
დნენ ერთსა და მეორესაც, რადგანაც იგი მიაჩნდათ ქრისტეს
სისხლად. ამიტომაც, იმავ თავიდგანვე, რაც საქართველოში
მონასტრების აშენება გამრავლდა და სხვა და სხვა ძმობის
ბერები გაჩნდნენ, მით უფრო ესენი სიამოვნებით მისდევდნენ
მონასტრის ძმათათვის ვენახების მოშენებას, ვაზის გამრავლე-
ბას, სამონასტროდ ღვინის და არყის გამოხდა-დაყენებას, მო-
ნასტრის მახლობლივ მარნების მოწყობას და იქ ქვევრებით
ღვინის შენახვას.

მონასტრის ძმათათვის ღვინო იმოდენად საჭიროებას შეადგენდა, რომ ბერები თავიანთ საკუთარ ღვინოს გარდასხვათა ღვინოსაც იღებდნენ 'მემწირველობით და მონასტრის ახლო-მახლო ქვევრებით ინახავდნენ, ასეთ შენაწირავ ღვინოს „ზედაშეს“ უხმობდნენ და დღესასწაულ დღეებში ხსნიდნენ ქვევრებს და მონასტრის მლოცველთ ურიგებდნენ უფასოდ, ამათში ღვინოს ისეთი მოთხოვნილება აქვდა, რომ მას ეტრფოდნენ თვით მონასტრის განდევილი ძმანი და მამანიც, რომელთაც ამიერ სოფლის ცხოვრებიდამ პირი აქვდათ არიდებული. დაუმატებთ იმასაც, რომ ესევე მონასტრის ძმები და მამანი მისდევდნენ არყის ხდასაც, იგინი ხდიდნენ ჭაჭის არაყს, სიმინდის, ჭერის და სხვა და სხვა ხილეულობის. არყის ხდა ამათში ისე წავიდა წინ, რომ მათ გამოხდა იწყეს თვით ახალთაფლის, ანუ უცეცხლო თაფლის წმიდა სამთლიდამაც. სამთლის არყის ხდა მარტოდ მონასტრის ძმათა ხელობა იყო და იგინი XVIII საუკ. გასვლამდე მას მრავლად მისდევდნენ, დღეს კი ეს მათში შემცირებულია. სამთლის არაყს მეტად კარგი სუნი აქვს, გემოთიც არა უშავსრა, დღეს ძვირათაც ფასობს ასეთი არაყი. მონასტერსა და ბერებს გარდა ღვინის შენახვას „ზედაშედ“ სამღვდელოებაც მისდევდა და ყოველს მღვდელს თავის საყდრის გვერდით ქვევრები აქვდა მომზადებული და მრევლს შეაწირვინებდა „ზედაშედ“ ღვინოს, ეს რომ ასე ყოფილა ამას ეჭვი არ უნდა, რადგანაც დღემდეც კი სხვა და სხვა მონასტრის და ეკკლესიათა მახლობლივ მრავლად შევხვდებით ხოლმე მიწაში დამარხულ ძველს ქვევრებს, მარნეულებს და სხვანი.

საქართველოში, ქართველთ, მაჰმადის სწავლის გავრცელების შემდეგ, რაც მუსულმანთ შორის, შარბათის კეთება და ოსტატობა გავრცელებულა, მის შემდეგ, მეშარბათენი ქართველებშიაც გაჩენილან. მერე ამ ხელობის ხალხს „მეშარბათე“ სწოდებიათ. შარბათის მკეთებელნი მთელ საქართველოში ყოფილან გამრავლებული. იგი XIX საუკ. გასვლამდე არ-

სებობდა ქართველთ შორის. მეშარბათენი სიგელ-გუჯრებშიც მოიხსენებიან *). ესევე მეშარბათენი აკეთებდენ სხვა და სხვა ტკბილ სასმელებს, რომელთაც უმაღლეს ოჯახებში და საერთოდ ქორწილებში ხშირად ხმარობდნენ. სადღეისოდ მეშარბათენი საქართველოში მოიხპო.

მაგალითებით სჩანს, რომ ღვინის და არყის ხდის განვითარების საქმეს, ქართველი ბერები და მღვდლები ძველადგანვე დიდს დახმარებას უწევდნენ, მათ ამის ოსტატობა უფრო უკეთ აქვდათ შესწავლილი და ამიტომ ვაზის მოშენებას, ღვინის და არყის ხდასაც უკეთესად მისდევდნენ. ამ უკეთესობის ოსტატობას იგინი თავიანთ მრევლსაც ასწავლიდნენ და ასე და ამ გვარად ავითარებდნენ ხალხში როგორც ღვინის დაყენების საქმეს, ისევე არყის ხდის და სხვანი, უამისობა არ შეიძლება, თუმცა ბერძნები და რომაელები ჩვენგან შორს იყვნენ, მაგრამ მაინც ჩვენ ღვინის და არყის დაყენების ოსტატობას მათგანაც ვსწავლობდით. მონასტერმა და ეკლესიამ თავისებურად შეუწყო ხელი მევენახობას, ღვინის და არყის ხდის საქმეს, იგი განამრავლა მთელს საქართველოში, არ დარჩა სოფელი, ქალაქი და უდაბნო, სადაც კი ვაზის შესაფერი ადგილები იყო, რომ იქ ვენახი არ მოეშენებინათ. ვაზის ვენახების კეთების გარდა იგინი სხვა და სხვა ხილთა ვენახების გაშენებასაც მრავლად მისდევდნენ, რადგანაც მონასტრის ძმათათვის საჭირო იყო ხილის შენახვაც, ჩირის კეთება და სხვანი, რასაც იგინი ზამთრობით ეწყობოდნენ.

ქართულის საეკლესიო ისტორიულის წერილებიდან კარგად სჩანს, რომ საქართველო XI საუკუნეში, სხვა და სხვა ხილის და ვაზის ვენახებით მორთული ყოფილა, ყოველს მონასტერს თუ ეკლესიას ჰქონია მრავლად თავის საკუთარი ზვრები და სხვანი. ასევე გამრავლებული ყოფილა ღვინის დაწურვა და არყის ხდა. მთელს საქართველოში, თვით XI და

*) საქართველოს სიძველენი II ტ. გვ. 257. თფ. 1909 წ.

XII საუკუნის ისტორიული ცნობები გვაუწყებენ, რომ მაშინ მრავლად სწირავდნენ სხვა და სხვა მემამულენი, სოფლის გლეხნი და ხან მთელი სოფელიც ერთად რომელიმე მონასტერს და ეკკლესიას ღვინოებს. ასეთის შენაწირავ ღვინოების ცნობები ჩვენ მრავლად გვაქვს ძველს წიგნებში. ვიტყვი იმავე ისტორიული ცნობების საფუძვლით, რომ XII საუკუნეში მთელ საქართველოში, ღვინის და არყის დაწურვა დახდა ისე ყოფილა გამრავლებული, ისე ყოფილა გავრცელებული, რომ მას კარგად იცნობდნენ ბიზანტიელნი, რომაელებნი, რუსნი, სლავიანთა ტომნი, საქართველოს მოსამზღვრე კავკასიის ქრისტიანთ და თათართ, ანუ მუსულმანთ ტომნი.

ყველამ იცოდა, რომ საქართველოში მოდიოდა ბუნებით კარგი ღვინო, ნამეტურ კახური იყო მათში ქებული და დიდებული, ამიტომაც იგინი საქართველოს ღვინოებს კარგადაც ეწაფებოდნენ. საუწყებელია ისიც, რომ საქართველოდამ ხსენებულ ქვეყნებისაკენ ერთხელ და ორჯელ კი არ იგზავნებოდა სხვა და სხვა ღვინოები და არაყი, არამედ რამდენჯერმე და იქმნება დიდათ მრავლადაც, ამისთვის საქართველოში უცხოთა ვაჭრებიც იქმნებოდნენ და თვით ქართველთაც ექმნებოდათ შნო, რომ თავიანთ მოყვანილ სასმელებისთვის თვისივე ტომის ვაჭრები და გამსაღებელნიც ჰყოლოდათ. საზოგადოთ კი, რომ ქართველებში ძველადგანვე ყოფილა ღვინო და არყის კეთება დაწინაურებული, ამას აჩენს თვით ძველი ცნობებიც. მაგალითებრ XIII საუკუნის სიგელიდამ სჩანს, რომ ქართველთ შორის, მაშინ და მასზედ ძველადაც ღვინო და არყის ოსტატობა ისე ყოფილა მოქარგული, რომ ყურძნის შერეფავთ ხელობა სხვა ყოფილა ღვინის შწურავთა სხვა *). ამათ გარდა ყოფილა მეღვინეთ უხუცესიც, რომელსაც კარგად ჰქონია შესწავლილი ღვინო და არყის დაწურვა-კეთება და ჭამობდა. თვით სიტყვა ოქტომბრის სახელიც ღვინობის

*) საქართველოს სიძველენი II ტ. თფ. 1909 წ.

თვე ქართველებში მეტად ძველის დროდამ იხმარება, იმ დროდამ, როცა ქარველთ თვეთა და წელთა დროთა სახელები სულ თავიანთებურად ქართულად აქვნდათ.

ისიც ვიცით, რომ საქართველოს ღვინოებს ევროპიელთ გარდა კარგად ეტანებოდნენ თვით აღმოსავლეთის ხალხნი, სომხები, ქალდეველთ და ნინეველთ აისორები, ოსები, ამათ გარდა თვით მრისხანე სპარსნი, ლეკნი, ოსმალონი და დრო და დრო არაბნიც. მართალია მუსულმანებს ღვინის დაწურვა კი არა და ისლამისაგან თვით სმაც აქვნდათ სასტიკად აღკრძალული, ეს აღკრძალვა სჯულის ძალით იყო დაკანონებული, მაგრამ მაინც მათ შორის მრავლად იყვნენ ისეთნიც, რომელნიც ღვინოს და არაყს კარგად მისდევდენ და ხშირად ძალზედაც სომდნენ, მაგალითებრ ასეთივე ყოფილა ქართველის თავ. შალიკაშვილის ქალისაგან ნაშობი შაჰ აბაზი, რომელმაც კახეთი და ქართლი 1618 წ. აიკლო და რომელმაც ბევრი ვნება მოგვიტანა, თვით ეს ტირანიც კი თურმე ძალზედ სომდა ღვინოს. მას გარდა მრავლად სხვანიც მისდევდნენ სმას, ზოგნი ჩუმად და ზოგნი აშკარად.

ამიტომ ასეთ პირთა მეოხებით, საქართველოს ღვინოს და არაყს მათს ქვეყნებშიაც კაი გასავალი აქვნდა, იქით საქართველოს ვაჭრებს ღვინო და არაყი ხან ჩუმად მიჰქონდათ და ხან აშკარად, იქ ზოგ ალაგას აშკარად ჰყიდდნენ და ზოგ ალაგას ჩუმად, მუსულმანთ ზოგ დიდ კაცებს კი პირდაპირ სახლებში უგზავნიდნენ ჩუმად ღვინოს და არაყს. ამიტომ თუმცა არა მრავლად, მაგრამ მაინც აღმოსავლეთის ქვეყნებში საქართველოს ღვინოს და არაყს კაი გასავალი ჰქონდა, ნამეტურ ჭაჭის არაყს, რასაც დალისტენლნი, სპარსნი, ოსმალნი და არაბნი ღვინოზედ უფრო თავისუფლად მისდევდნენ და სომდნენ.

აღმოსავლეთის თათრის ტომთ შორის, სადაც კი ვაზი ხეირობდა, იქ ღვინის და არყის ხდასაც თათრები მრავლად მისდევდნენ, სწურავდნენ სხვა და სხვა ფერის ღვინოებსა და

ხდიდნენ მრავალნაირ არაყებსაც. სმითაც დიდათ იყენენ ზე-
ჩვეულები და ძრიელ ხშირად და მრავლადაც ეწაფებოდნენ ღვი-
ნო და არაყს. მევენახობა, ღვინის და არაყის დაწურვა და ხდა
მათში მაჰმადის გამოჩენამდე დაშთა. ამ პირმა რა ნახა თათ-
რის ტომთაგან უხვათ ღვინის და არაყის სმა, ამიტომ იგი აღ-
კრძალა და „ყურანშიაც“ დაუთმო ადგილი და უბრძანა, რომ
ღვინის სმა ცოდვა არისო. ამ მოციქულის შემდეგ კი თათ-
რებში ღვინის და არაყის ხმარებაც შემცირდა და გამოხდა და
დაწურვაც მოისპო. ეს რომ ასე იყო, ამას აჩვენენ ის სპარ-
სთა პოეტური წიგნები, რომელნიც მაჰმადზედ წინეთ არიან
დაწერილნი. ამის მაგალითია თვით ფირდუსის პოემა „შაჰ-
ნამე“ ქართული თარგმანი XVII საუკ. და „როსტომიანად“ წო-
დებული *). სადაც ფირდუსის სიტყვით, ძველ სპარსთა გმი-
რები ძრიელ ხშირად სომენ ღვინოს, არაყს და მის მერე მის-
დევდენ ბრძოლას. ამას ვხედავთ თურანელ გმირებში, ირანე-
ლებში, სპარსეთში, არაბეთს და მთელს აღმოსავლეთის ერთა
შორის. მერე კი მოისპო ეს მათში, მაგრამ მაინც ღვინისა
და არაყის ხმარების გემო კი არ გამქრალა მათში. ამიტომ
ესენი ჩვენს ღვინოსა და არაყს ცის მანანასავებ უმზერდნენ.

ასე და ამ გვარად, კარგად სჩანს, რომ საქართველოს
ღვინო და არაყი ცნობილი ყოფილა როგორც დასავლეთ ევ-
როპის ზოგ ხალხთა წინაშე, ისევე ცნობილი ყოფილა იგი
აღმოსავლეთის ხალხთა შორისაც. ქართველთ დაკავშირება და
გაცნობა რუსთათვის იწყება იმ დღიდან, როცა რუსებმა ქარ-
თველთ მაგალითით ბიზანტიელთაგან ქრისტიანობა მიიღეს,
მის მერე ნელ-ნელა საქართველოს და ქართველ ხალხსაც და-
უახლოვდნენ და საქმე ისე მოეწყო, რომ თვით თამარ მეფეც
კი რუსის მეფის შვილზედ იქმნა გათხოვილი. ამ გარემოებამ
ქართველები რუსების წინაშე ცნობილ ჰქმნა არა მარტო ქრი-

*) „შაჰ-ნამე“ ფირდუსის. ქართულად ნათარგ. „როსტომიანი“.
XVII საუკ.

სტიანობის მხრით, არამედ საქართველოს ნაყოფით, თვით ღვინოთი და არყით. ქართველთა ღვინო ცნობილ იქმნა რუსის სამღვდელოების წინაშე XII საუკუნის დამდეგიდამ, იგინი საქართველოს ღვინოს ზიარების და ზედაშესთვის ყოველთვის ნატრობდნენ და ამიტომ ხშირად საქართველოში რუსის ბერებს და მღვდლებსაც გზავნიდნენ და ღვინოებს ყიდულობდნენ.

ქართველთა ღვინო რუსის სამღვდელოების და თვით მათ ღიდებულთ წინაშე იქამდის გაცნობილ იქმნა, რომ XVII საუკუნის დამდეგიდამ, რუსის ბერებს და მღვდლებს გარდა საქართველოში იწყეს მოსვლა მოსკოვის ვაჭრებმაც, ესენი მოდიოდნენ კავკავის გზით კახეთში, იქ ყიდულობდნენ სხვა და სხვა ნაირ ღვინოებს და მერე ეს ღვინოები რუსეთში მიჰქონდათ გასაყიდათ. XVII საუკ. კახეთისთვის ავი დღეები დადგა შაჰაბაზის წყალობით, თეიმურაზ პირველმა იმავე დროს მოსკოვის მეფეებთან წერილების მიწერ-მოწერა დაიწყო და დახმარების თხოვნა სპარსეთის წინაშე, რათა შაჰაბაზს მოესვენებინა ქართლი და კახეთი, ასეთ მიწერ-მოწერამაც კარგი გავლენა იქონია ქართველებზედ. ქართლ-კახეთი რუსებმა უფრო კარგად გაიცნეს, ამიტომ მათ ხშირადაც იწყეს საქართველოში შემოსვლა, ასევე ქართველები დაუახლოვდნენ, რუსებმა ეს დაახლოვება ღვინის სავაჭრო ასპარეზზედ კარგადაც გამოიყენეს. მათ საკმარისად გაუადვილდათ რუსეთში საქართველოს ღვინოების გატანა და ვაჭრობა. XVII საუკუნის შემდეგ, ქართველთა ვაჭართ აღებ-მიცემის საქმე უფრო გავრცელდა და წინ წავიდა.

წინედ თუმცა ორიოდ ქართველი ვაჭარი მიდიოდა რუსეთში სავაჭროდ, მერე კი, ანუ XVIII საუკუნის შემდეგიდამ საქართველოდამ რუსეთში მრავლად დაიწყეს ვაჭრებმა მგზავრობა და საქონლის გატანა-გასაყიდათ, ასევე მათი საქონლის შემოტანა აქ გასასყიდათ. ქართველთა ვაჭართ დაახლოვებამ და ამის პირობებმა გამოიწვია, რომ ეკატერინე იმპერატრიცამ,

1780 წ. ეკატერინეში, საქართველოს ვაჭართათვის ბაზრობა, ანუ იარმუკობა დააფუძნა. აქ იარმუკობა ხან წელიწადში ერთხელ იმართებოდა, ხან ორჯერ. ამ იარმუკაზედ მიდიოდნენ ქართველთ ვაჭრები, თან მიჰქონდათ თავიანთი საქონელი, იქ რჩებოდნენ იარმუკობაზედ, მოისაქმიანებდნენ და მერე დაბრუნდებოდნენ შინისკენ. ამ მგზავრ ვაჭართათვის ქართველ მთავრობისაგან სამეფო მფარველობაც იყო დადგენილი, მთავრობა ქართველ ვაჭრებს გზის მაჩვენებელ და მფარველთ უნიშნავდენ, მასთან ქართულად, თათრულად და ლათინურად დაწერილ პასპორტებსაც აძლევდნენ. ასევე მფარველობდა საქართველოს ვაჭრებს თვით რუსეთის მთავრობაც.

ცნობა არის დაშთენილი, რომ ქალაქ ეკატერინეს იარმუკობაზედ “ მრავლად მიჰქონდათ ქართლ-კახური ღვინოებიც, სადაც კაი ფასად ჰყიდდნენ ამ ღვინოებს. ასე და ამ გვარად, ჩვენ ვიცით კარგად, რომ XVIII საუკუნეში, საქართველოს ღვინოებს რუსეთში კაი გასავალი ჰქონდა, იმის ცნობაც არის დაშთენილი, რომ რუსეთში იმერეთიდანაც გადაჰქონდათ ღვინო და ჰყიდდნენ. საზოგადოთ საქარაველოს ღვინოს და არაყს ყველგან კაი გასავალი აქვდა, ყველგან იგინი კაი ფასში იყიდებოდა, ხოლო საქართველოს ვაჭრებს აღმოსავლეთის მტაცავთ მუსულმან ხალხთა შიშით ვაჭრობა არ აქვდათ რიგიანად დაყენებული, ვაჭრობისთვის თითქოს მათ დრო და გარემოება არა სწყალობდათ, ამიტომ იგინი ამის ასპარეზზედ მოკატუნებულნი იყვნენ. ხოლო ქართლ-კახეთის რუსეთის იმპერიასთან დაკავშირებამ კი მათ მისცათ საფუძველი წელში გაშლის, აღორძინების და წინ სვლის.

ქართველთ მეფობის დროს, ანუ XVIII საუკუნის გასვლამდის, სამეფო გამგეობას ქ. თფილისში, აქვდა სამოქალაქო გამგეობა, ეს სამოქალაქო გამგეობა შემოიღეს მას შემდეგ, რაც ქალაქის მცხოვრებთ შორის საპატიო მოქალაქობა განწესდა, როცა მოქალაქეებს მიენიჭათ უფლება და პატივი ისეთი, რომ მათ თვით მეფის სახლში შეეძლოთ შესვლა კარის

კაცთა დაუკითხავად, ასეთ საპატიო მოქალაქეთ მომდევარნი თფილისში დღესაც სცხოვრობენ, ხოლო რიცხვი მათი კი ძრიელ შემცირდა. მაშინდელი საპატიო მოქალაქენი თვით საქართველოს რუსეთის იმპერიასთან დაკავშირების დროს, რუსის მთავრობამაც იცნა და დღეს მათ მომდევარნი თფილისში „პაჩოტნი გრაჟდანათ“ იწოდებიან. დიახ, აი ასეთსა-პატიო მოქალაქური წესების შემოღების შემდეგ, თფილისში, სამეფო გამგეობისაგან დანიშნულ იქმნა თფილისის მელიქი.

მაშინდელი მელიქი ახლანდურად ქალაქის თავს უდრის. თფილისის მართვა-გამგეობა მელიქს ჩაბარდა, მაგალითებრ ხიდების პატრონობა, ხარჯის აკრეფა, გზების კეთება, ხელოსანთ ამქრების უსტაბაშების ზედამხედველობა, თევზის იჯარა, აბანოების, ბურნუთის, თუთუნის, წურბლის, ღვინის, არყის და ყველაფრის, რაც კი რამ მოიპოვებოდა მაშინ თფილისში. 1770 წ. თფილისში რამდენიმე ათასი დუქანი იყო, ასევე სხვა და სხვა ქარვასლები, სადაც ისადგურებდნენ მოგზაურნი, მოგზაური ვაჭრები და ასევე სხვანი. თუ ვინმე მსწავლული მოვიდოდა მაშინ, იმას სამეფო პირნი მიიწვევდნენ თავის ოჯახში. 1770 წ. რომ თფილისის მოვაჭრეთა დუქნები ერთობ მრავლად ყოფილა, ამას ასაბუთებს თვით იმ დროის მოგზაურთ აკადემიკი ლულდენშტეტი, რომელმაც მიმოვლო მთელი საქართველო, მასთან ანუხსა თფილისი და მოიხსენა ყოველივე იმ ვაჭართ და ხელოსნებთ საქმენი, რაც კი მაშინ თფილისში არსებობდა. მან ეს რიცხვით არ უჩვენა, მაგრამ ჩვენ ვიცით ეს ჩვენის ისტორიულის დასკვნით.

სხვა და სხვა იჯარათა საქმეებს ჩვენ არ ავუნსხავთ, ვიტყვით მხოლოდ მას, რომ მთელის თფილისის ღვინის და არყის მოვაჭრეებს წელიწადში 1000 მ. ჰქონიათ ხარჯად შეწერილი. ასევე სხვა და სხვა იჯარებიც მცირე ყოფილა, ყოველივე ამას ქალაქის ვაჭრებთან თფილისის მელიქი და მისი გამგეობა ჰკრებდა და მერე ეს ანაკრეფი სამეფოშიაც შეჰქონდათ. ვიცით ისიც, რომ მაშინ ბურნუთის იჯარა წელიწადში

100 მ. ყოფილა. ღვინის და არყის გადასახადის ცნობა ჩვენ შემდეგის გარემოებიდან ვიცით: 1800 წ. 28 დეკემბერს გარდაიცვალა ქართლ-კახეთის მეფე გიორგი. მაშინ ჯერეთ ისევ ქართველთ სამეფო მთავრობა არსებობდა, ასე რომ 1801 წ. ხარჯი ქართველთ მთავრობამ განაწესა თფილისზედ, მათ რაც 1801 წ. ხარჯი აიღეს თფილისიდან, იმით დაასაფლავეს მეფე გიორგი. მეფე სამ თვეს დაშთა დაუშარხავი, სიონში იდო მისი გვამი და აქ ინახამდენ ყინულით, რასაც მოქალაქეთაგან ხარჯი სჭირდებოდა.

თუმცა ქართლ-კახეთის მეფე 1800 წ. 28 დეკემბერს მოკვდა, თუმცა რუსეთის მთავრობამ 1801 წ. დასაწყის უკვე საქართველო რუსეთის იმპერიასთან შეკავშირებულად გამოაცხადა, მაინც მათ 1801 წ. ხარჯის გაწერა კი ვერ მოასწრეს, ვერ მოახერხეს. 1801 წ. ხარჯი თფილისის ვაჭრებმა და ხელოსნებმა საქართველოს სამეფო წესისამებრ გადახადეს. რუსეთის მუავრობამ 1801 წლის ბოლოს კი მოახერხა და თფილისის ვაჭრებს და ხელოსნებზედ თვისგან მიერ დაწესებული ხარჯი განაწესეს, მაგალითებრ მთელის თფილისის ღვინით და არყით მოვაჭრეებზედ დაუდგენიათ 2000 მ. წლიურად გადასახადი, ნათქვამია, რომ წინა წლის ქართლ-კახეთის მთავრობის მიერ განწესებულ გადასახადზედ 1000 მ. მეტიო*). აქედამ ცხად არს, რომ წინა წელს 1000 მ. ყოფილა. თქმულია ისიც, რომ თუმც ღვინო და არაყი მაშინ ერთობ იაფი იყო, მას მაინც თფილისში დიდი გასაფალი ჰქონია, კარგად სჩანს, რომ ადგილობრივ ადებ-მიცემის გარდა, ღვინო და არაყი მრავლად გაჰქონდათ თფილისიდან სხვა და სხვა ქვეყნებშიაც, რაზედაც ჩვენში ცნობებიც არის მრავლად დაშთენილი. ისიც კი უნდა ითქვას, რომ იმ დროს, თფილისში, ღვინო და არყის გამსყიდავი, ანუ სირაჯების რიცხვი დიდი უნდა ყოფილიყოს. „სირაჯებს“ მრავლად და ხშირად ახსენებენ ძველ სიგელ-გუჯრებში**).

*) კავკასიის აქტები I, II და III ტ.

**) საქართველოს სიძველენი II ტ. გვ. 256 თფ. 1909 წ.

ვიტყვი, რომ ვაქრების პატივის ცემას თვით ქართველთ
მეფენიც მხურვალედ მისდევდნენ, მოქალაქობას გარეშე მეფე
ერეკლემ ვაქარ ხოჯიმიანასოვს თავადისშვილობა უბოძა, ბაბა-
ნას, ანუ ბაბანაშვილს დღეს ბაბანასოვი—აზნაურობა და თვით
რუსეთის წინაშეც დაახლოვებას პირდაპირ სოვდაგრული მი-
მართულება აქენდა, რაზედაც ზემოთაც ვისაუბრეთ, ლეინო და
არყის ნიხრის ზომა ჩვენ აქ მიტომ მოვიყვანეთ, რომ მით
დაგვესაბუთებინა ქართველთ მეფეთ დროის მთავრობისაგან
აღებ-მიცემის და ვაქრობის მნიშვნელობის ზომიერად ცოდნა.
ვაქართა მნიშვნელობა კარგად ესმოდათ მით უფრო, რადგანც
XVIII საუკუნიდამ, ქართველთ შორის გაჩნდნენ ევროპაში ნამ-
ყოფი ვაქრები, რომელთაც იქილამ სხვა და სხვა საქონელიც
შემოჰქონდათ. იყვნენ ისეთნიც, რომელთაც თფილისის კა-
თოლიკის ბერების დახმარებით კომერციული სწავლა ნეაპოლ-
ში მიეღოთ, იყვნენ ისეთნიც, რომელთაც სპარსეთის მხრით
ამსტერდამში და ინგლისშიაც ემგზავრნათ სავაჭროდ და იქი-
ლამაც თფილისში საქონელიც შემოუტანიათ ხშირად.

სომხურის ცნობებით სჩანს, რომ საწერი ქალაღდი სა-
ქართველოში, სპარსეთის გზით ინგლისის სამფლობელო ინ-
დოეთის მადრასეს და კალკუტიდამაც შემოჰქონდათ და ასევე
გოლანდიდამ. მე მაქენდა იზმიროვების ძველ სავაჭრეულო
სავაჭრო ცნობები და იმ ცნობებიდამ სჩანდა, რომ საქართვე-
ლოს ვაქრებს, არამც თუ მარტოთ საქართველოს დაბა და
სოფლის ბაზრობა სცოდნიათ და ოსმალთა „პარასკეობა“,
რაც იმერეთში იქმნა XVII საუკუნიდამ შემოტანილი და რუ-
სეთის იმპერატრიცასაგან განწესებულ კატორინეს იარმუკობა,
არამედ ამათ სცოდნიათ კარგად თვით ინგლისის სააღებ-მი-
ცემო ბაზრობის დრო და ჟამიც. ვიცით ისიც კი, რომ ერთ
დროს, საგარეჯოდამ რაქდენიმე ვაქარი წასულა სპარსეთს და
ინდოეთში სავაჭროდ და ამათ თან ლეინო და არაყიც კი წა-
ულიათ ვასასყიდათ, ესენი მადრასეს და კალკუტას მისულან
და იქ სომხის მდიდარ ვაქარ კრეზის შახრიმიანის მახლობლად

უცხოვრნიათ. სამწუხაროდ ეს ცნობები მოსეს იზმიროვთან დაიკარგა, საინტერესო კია ვიცოდეთ, თუ XVIII საუკუნის ნახევარს, საგარეჯოდამ ვინ ვაქრები წავიდნენ სპარსეთს და ინგლისს საეაქროდ. ამაზედ უეჭველია საგარეჯოში რამე ცნობები იქმნება დაშთენილი. იმასაც კი ამბობენ, რომ თვით 'შახრიმიანიც კარგად იცნობდა საგარეჯოს სომხებს და მათში ერთს ოჯახს ენათესავებოდა კიდევცო.

ქართველ მეფეთა დროს არყის ხდას ყველა მისდევდა, ვინც მოისურვებდა და სახდელ იარაღს, ანუ ქვაბებს იშოვნინდა, იმას შეეძლო არაყი ეხადა, ასევე ღვინო იყო. რუსეთის მთავრობის დამყარების შემდეგაც ცოტა ხანს დარჩა ღვინის და არყის ხდა იმ ძველის წესებით და უკანასკნელ ეამს კი არყის ხდას ბაჟი დაედო იმ წესით, როგორც ეს რუსეთში იყო დადგენილი. ამიტომ ქართველთ შორის არყის ხდა ძრიელ შემცირდა, აღარავინ ხდიდა იჯარის გამო, ყველამ ღვინის დაწურვას მიმართა. აუარებელი ჭაჭა უბრალოდ იყრებოდა, ხან კი მთის ხალხი მიზიდებოდა ბარიდამ და იგინი ხდიდნენ ჭაჭის არაყს, მთის ხალხს ნება აქვნდა არყის ხდის და სმის, რადგანც მათში ვაზი ვერ მრავლობდა, როგორც მთის ხალხს ნება აქვნდათ უბაჟოთ არყის გამოხდის. ბაჟის დადგენამ ისე იმოქმედა, რომ ქართველებმა ერთ დროს ქალაქ ადგილებს სრულიად ამოჰკვეთეს არყის ხდა და მასთან სმაც კი, არაყს კაცი სადმე დიდს წვეულებას, ქორწილს და ასეთ ღვინსა და ჭირში თუ ნახავდა, თორემ სხვა არსად და არას დროს. ასეთი გარემოება ნელ-ნელა ქართველებში საყურადღებო ხდებოდა, რადგანაც კერძოთ საქართველოში და საერთოდ მთელს კავკასიაში, რუსის მხედრობა დღითი დღე მრავლდებოდა, ემატებოდა ჯარი ჯარს და მათი სიმრავლე კიდევ აუცილებლივ ითხოვდა არყის ქონვას და მით ვაქრობას. ქართველთ ვაქრები კი სახელმწიფო ბაჟს უშინდებოდნენ და არაყს ვერ ხდიდნენ, არც ვაქრობდნენ, საქმე ისე მოეწყო, რომ 1820 წლებიდან თფილისის ვაქრებს არაყი რუსე-

თიღამ შემოსატანი გაუხდათ, ნამეტურ პურის არაყი, რასაც რუსის მხედრობაში კაი გასავალი აქვდა.

ქართველთ ვაჭრები რაკი ცხადათ დარწმუნდნენ არყის ხდის საჭიროებას და მის კარგს ვაჭრობას, ამიტომ მათ მოაწყეს სახდელი ქვაბები, იწყეს არყის ხდა და მით ვაჭრობა, მოკლე დროის განმავლობაში ქართლს და კახეთს ძველებურად მოიფინა არყის ხდის საქმე და თფილისის ვაჭრებშიაც გამოჩნდა მალე საქართველოს არაყი. პირველ დროებს ქაქის არაყს ხდიდნენ, მერე ამას პურის არყის ხდაც მოჰყვა, მართალია ქართველებმა არყის ხდა იმ განვითარებით და ოსტატობით არ იცოდნენ ეს როგორც დღეს არის, მაგრამ როგორც იცოდნენ და ხდიდნენ, იგინი მის ცოდნით იოლას მიდიოდნენ. ნელ-ნელა არყის ვაჭრობა ისე მოეწყო და ისე წავიდა წინ, რომ ამ გარემოებას და მის საჭიროებას თვით შეძლებულ ვაჭართა მცოდნე რიცხვმაც კი მიაქცია ყურადღება, მათაც დაიწყეს არყის ხდაზედ ლაპარაკი, ცდა და საქმის მოწყობა, უამისობა მათგან არც შეიძლებოდა, ვინაიღვან მათ არყის ზიდვა ბოჰქებით რუსეთიღამ უხდებოდათ მოტანა და ამ მოტანისათვის ღიდს ხარჯსაც იტანდნენ.

ქართველებმა რუსეთის მთავრობის წინაშე, ვაჭრობა და სოღდაგრობა იწყეს 1825 წლიღამ. მანამღისაც იყენენ თითო-ოროღლა, ხოლო ამ დროღამ კი ვაჭრობას, სოღდაგრობას და ფოდრაიკობას კერძოდ მოჰკიდეს ხელი. პირველ სოღდაგროებათ თფილისში ქართველთაგანნი აღმოჩნდნენ ზუბალაშვილები, ფორაქაშვილები, მერე სარაჯიშვილები და შემდეგ სხვანიც მრავალნი. პურის მალაზიების დახსნა და ვაჭრობა ქართველთაგან თფილისში იწყება 1820 წლიღამ, „ალაფობა“ კი ძველადგანვე იყო. არყის ხდის დაწყება კი 1825 წლიღამ. არყის ხდის ასპარეზზედ სჩნდება იაკობ ზუბალაშვილი, სომეხი მდიღარი მირზუაშვილი, მერე ფორაქაშვილები, ამათ მოსდევს სარაჯიშვილი და სხვანი. ზუბალაშვილების არყის სახდელი ქარხანა თავის დროის კვალად შემცნეული ყოფიღა

და მას წელიწადში 8000 ვედრაზედ მეტი არაყი უხდია, როგორც ეს მაგალითებზე მოხსენებულია „კავკასიის აქტებში“, რომ 1838 წ. 8000 ვედრა არაყი გამოიხადა ზუბალაშვილის არყის სახდელ ქარხანაშიო.

შეიძლება, ამ პირთ გარდა სხვებსაც აქვნდათ საქართველოში არყის ქარხნები, მაგრამ მისი ცნობები ჩვენ არ გვაქვს, ამიტომ რაც ვიცით, ჩვენც იმას მოვიყვანთ გაკვრით. ფოთის ალების შემდეგ, იმერეთს გაერთიანება მოეწვინა, მალე გურიაც დამორჩილდა და ყოველივე ესე იმერეთის სამეფოსთან დაკავშირებული რუსეთის საქართველოსთან დაკავშირებული გამოცხადდა 1810 წლის შემდეგ. ამ გარემოებამ ბერძნების და სხვათა ტომთ დაახლოვებასაც ხელი შეუწყო, მათ თავისუფლად იწყეს საქართველოში შემოსვლა, სხვა და სხვა საქონლის შემოტანა, ასევე საქართველოდამ გამგზავრება და ნაირ-ნაირი საქონლის გატანა, ნამეტურ სიმინდის, ლომის და სხვათა, ამისთვის მათ თავისუფლება მიეცათ, აღარც ოსმალთა მთავრობა აწუხებდა, აღარც ყაჩაღთა ბრბო სცარცვამდა. ფოთი პირველ წლებში მიუდგომელი ნავთ-საყუდარი იყო, ამიტომ მის ალების შემდეგ სავაჭრო ადგილად ორპირი იქმნა, აქ გაშენდა სავაჭრო ბაზარი, აქ იწყეს ოსმალთად ვაჭრებმა შემოსვლა და თან შემოტანა ლიმონის, აპელსინის, ლეღვის და სხვა და სხვა სასმელების. საქართველოს ვაჭრებიც ორპირში მიდიოდნენ და იქა ვაჭრობდნენ ყველა ნაირ საქირო საქონლით. მართალია სავაჭრო ბინა, ანუ ნავთ-საყუდარი ბოლაზი ფოთიც იყო, აქაც იყო ვაჭრობა გამართული უცხო და საქართველოს ვაჭრების, მაგრამ შიშინაობის და უხილოების გამო ვაჭრობა ისე არ იყო, როგორც ორპირში.

ოსმალეთიდან და სლავიანთა ტომთ ვაჭრებთ შემომსვლელთ შორის პირველი ადგილი ბერძნებს ეკავათ, ბერძნები შემოდრიოდნენ ყველაზედ მრავლად, იგინი ყიდულობდნენ სიმინდს ერთობ ბევრს და ნაყიდი გაჰქონდათ ოსმალეთის ქალაქებში, ოსმალეთიდან მათ შემოჰქონდათ გასაყიდათ სხვა

და სხვა ნაირი არაყი და ნამეტურ მასტიკა და სხვა მაგარი სასმელნი. ბერძნებმა კარგად წაიყვანეს არყის ვაჭრობა ფოთს, ორპირს და სხვა ასეთ ქალაქებში. მათ ოსმალეთიდან შემოტანილი სასმელები სავაჭროდ არ ჰყოფნიდათ, მალე ელეოდათ, შემოტანა კი ყოველთვის სჭირდებოდათ, ამიტომ რამდენმამე ბერძენმა იმეცადინეს და 1825 წლებს ფოთს და ორპირს, ადგილობრივ არყის ქარხნები გახსნეს, მათ იწყეს აქ პურის, ჭაჭის და ხილის არყის ხდა და ხანდისხან მაგარ სასმელებსაც აკეთებდნენ. ჭაჭა და ხილი მაშინ იმერეთში ოხრად იყო, აბა მათ ამისთვის არ გაუჭირდებოდათ, სახდელს ყოველთვის იშოვნიდნენ, საქმე კარგად მისდიოდათ, გამოხდას ვერც კი ასდიოდნენ, ხოლო მათმა არსებობამ დიდხანს არ გასტანა 1830 წლის შემდეგ, ფოთს და ორპირში ბერძენ მეარყეთა აღარც სახდელი ქარხნები იყო და აღარც ამის ვაჭრები. რუს-ოსმალთ ომიანობის პირობებმა მოსპო იგი.

არყის ვაჭრობა კი დღითი დღე მატულობდა, ფეხს იდგამდა, იგი ყველგან საქირო ხდებოდა და ნამეტურ რუსის მხედრობისათვის. ორპირიც ნელნელა უფრო წინაურდებოდა ვაჭრობის მხრით. საქართველოს გარდა მთელს კავკასია და ოსმალეთის ქალაქებში ორპირი იქმნა ცნობილი, როგორც კარგი სავაჭრო ალაგი. აქ ნახავდით თქვენ ვაჭრებს ინგლისელებს, იტალიელებს, ფრანკუზებს და სხვათაც, ესე იგი მთელის ევროპიდან შემოსულ ვაჭრებს, ასევე რუსის ვაჭრებსაც. ორპირში რუსეთის ვაჭრებთა რიცხვი ისე წავიდა წინ, რომ მათ რიცხვს ორპირში შემოაჭკონდათ ყველანაირი რუსეთის საქონელი, მათვე მოაჭკონდათ მრავლად სხვა და სხვა სასმელები, ნამეტურ არაყი. ყველა საქონელი ზღვით შემოაჭკონდათ და მერე ზღვიდან ოიონში შემოდდიოდნენ ნავებით და ორპირამდის ამით მოდიოდნენ და ზიდავდნენ საქონელს.

ასეთ ვაჭრებსაც არყის შემოტანა საკმარისად უჭირდებოდათ, ამიტომ 1840 წ. ორმა რუსმა ორპირში გახსნეს არყის ქარხანა, არყის საქმეები კარგად მისდიოდათ, ხოლო ად-

გილობრ.ივ მთავრობას ვერ ეწყობოდნენ, ამიტომ ეს ქარხანა რამდენიმე წლის შემდეგ დაიკეტა. 1845 წ. სამტრედიაში ერთი არყის ქარხანა გახსნა ერთმა რუსის გენერალმა, მაგრამ საქმე ვერც ამას წაუვიდა კარგად, თუმცა არყის მოთხოვნილება კი მაშინ დღითი დღე იზრდებოდა, 1850 წ. ეს ქარხანაც დაიკეტა. ამის შემდეგ არყის სახდელ საქმეს დიდი ყურადღება მიაქციეს იმერეთში მოვაჭრე ბერძენთ და სხვა წვრილ ვაჭრებმაც, ამათაც იწყეს ორპირს, ფოთს, სამტრედიას და შავის ზღვის მდებარე ქალაქებში პატარ-პატარა არყის ქარხნების დახსნა, მაგრამ მალე ამათაც მიეცათ დასასრული, რადგანაც იგინი მთავრობის მიერ განწყესებულ ბაჟს ადვილად ვერ იხდიდნენ. ამიტომ ასეთ პირთაგან დახსნილი ქარხნებიც მოიხსნენ ისე, რომ მათი ხსენება 1850 წ. აღარსად იყო, მოსპობილ იქმნენ ყველაფრით. ამ პირთა შემდეგ მოჰყვა ერთი არყის ქარხნის გახსნა ქუთაისს, ეს გახლდათ გიორგი ქაიხოსროს ძე ბოლქვაძე და 1865 წ. ქუთაისში მისგან გახსნილი არყის ქარხნის საქმე.

გიორგი ბოლქვაძე კონსტანტინეპოლს გაზრდილა, იქ უსწავლია არყის ხდა და გასუფთავება, მერე საქართველოში დაბრუნებულა და ქუთაისში გაუხსნია არყის ქარხანა, სადაც არაყს თვით იმერთა გლეხებთაგანაც ყიდულობდნენ და ასუფთავებდნენ. ამას გარდა სხვა გვარადაც აზავებდნენ. გიორგი ქაიხოსროს ძე ბოლქვაძემ ამის ასპარეზზედ კარგი შნო და უნარი გამოიჩინა, მის არყის ქარხნის არსებობის საქმეს კარგი ისტორია აქვს; ამას თავის ალაგას მოვიყვანთ, აქ კი რადგანაც ქუთაისი ვახსენეთ, ამიტომ განმეორებით მოვიყვანთ რიგის აღწერისამებრ, რომ გიორგი ბოლქვაძეზედ ადრე, ქუთაისში, 1835 წლებს, ზუბალაშვილების ცდით გაიხსნა არყის ქარხანა, რომელ ქარხნის არსებობის საქმენიც გვაუწყებენ. რომ ქუთაისში, 1838 წ. ამ ქარხანაში 8000 ვედრა არაყი გამოუყვანიათ. ერთს და იმავე დროს, როცა არყის ქარხნების დახსნის საქმე იმერეთში ყველგან ასე წინაურდებოდა,

იმავ დროს, ამავ გარემოებას და წარმატებას არც ქართველთა და კახეთი უვარდებოდა უკან, აქაც ძრიელ ხშირად იხსნებოდა სხვა და სხვა პირთაგან არყის ქარხნები.

როგორც ვიცით დამხსნელთ შორის ხშირად ქართველებიც იყვნენ ხოლმე, ერთი ასეთ პირთაგანი ყოფილა ივანე ადამის ძე ფორაქაშვილი, რომელიც სოვდაგრობას და ვაჭრობაში კარგად ყოფილა დახელოვნებული. ასეთი ხელოვნება და შნო მათ გვარის წევრთა საკუთრებას შეადგენს. ივანე ადამის ძემ სხვებთან ერთად რამდენსამე ალაგას გახსნეს კარგი არყის ქარხნები და მათ რიცხვში ვლადიკავკასსაც, სადაც მათ მიერ გახსნილ არყის ქარხანა კარგა ხანს არსებობდა, ამათსავე დროს, საქართველოში გაჩნდნენ სხვა და სხვა რუსის არყის მოვაჭრენი და ასევე ქართველნი და საქართველოს სომხებიც, რომელნიც მრავლად ხსნიდნენ საქართველოს და კავკასიის სხვა და სხვა ქალაქებში არყის ქარხნებს. ამათსავე დროსა და ნიადაგს მოჰყვა დავით ზაქარიას ძის სარაჯიშვილის მიერ დაარსებული ქარხნის საქმე, რომელსაც მომავალში ენერგიული პატრონის წყალობით საქმე კარგად წაუვიდა.

ბოდიშს ვიხდით პატივისცემით, რომ აქ ასე უნდა ვისაუბროთ, იქმნება ამის სურვილი თვით პატივცემულ დავით ზაქარიას ძესაც არა აქვს, მაგრამ იმედია მოგვიტევენს, ვინაიდან ისტორიული ჭეშმარიტება, ისტორიის მეცნიერული რიგი და წესი ხალხის ცხოვრების საქმეთა ძიებისა აუცილებლად ითხოვს ასეთ საქმეთ ანუსხვას, მის არსებობის პირობების გაცნობას და ყოველთვის გამოამზეობას. უეჭველია განათლებული მკითხველი დაგვეთანხმება ამაზედ, რომ თუკი ოდესმე მეცნიერული მეთოდით გვეყოლებიან, თუკი ოდესმე ქართულს ენაზედაც დაიწერება ქართველი ერის ცხოვრების განახლებით მეცნიერული ისტორია, იქ უეჭველია დავით ზაქარიას ძის ცხოვრების და მოქმედების ცნობებიც აღვიღოს დაიკავებს.

ამიტომ მოვალენი ვართ, რომ ქართველ ერის სამრეწველო, სავაჭრო და სახელოსნო საქმეებს ჯეროვანი ყურადღება მივაქციოთ, აენუხსოთ ყოველივე დაწვრილებით და მით ჩვენს მეისტორიეთაც მომავალში მასალები ექმნებათ მის შესახებ, თუ ქართველ ერმა როგორ გამოდგა ფეხი მრეწველობის და ვაჭრობის ასპარეზზედ, როგორ დაწინაურდნენ, როგორ რა შეისწავლეს და შეითვისეს, ამის ანუხსვა საქირო არის, რადგანაც მას მიენიჭება ფართო მნიშვნელობა, ვინაიდან XIX საუკუნის ქართველთ მრეწველობა და აღებ-მიცემა ალორძინდა ერთობ ლატაკის ნიადაგიდამ, ამ ნიადაგის სილატაკესაც თავის მიზეზები აქვს და ამიტომ აქაც დავასახელებთ მოკლედ, რომ თანამედროვე უცხო მეთვალყურეთ მიზეზები არ მივცეთ მასზედ ძახილის, რომ ქართველი ერი უნიკო ერია, ვაჭრობის და მრეწველობის ასპარეზზედ მათ ვაჭრობის შნო არა აქვს და მიტომაც XIX საუკუნის დამდეგიდამ ქართველნიც ამის ასპარეზზედ არაფერი იყვნენ და თუ რამ ალორძინდა და გავრცელდა მათ შორის ეხლაო, ამას უნდა უმაღლიდეთ სხვებსაო. ესეც შეიძლება, ასეთ საჩუქრებს ჩვენ ხამი არა ვართ, ასეთ მოწყალებას ხანდისხან თვით მეცნიერ-პროფესორებიც გვიძღვნიან ხოლმე.

ქართველი ერი ვაჭრობას, ხელოსნობას და მრეწველობას ძველადგანვე მისდევდნენ, მათ მთელს საქართველოს დაბასა და ქალაქებში აქვდათ დახსნილი სხვა და სხვა ქარხნები, სავაჭროები და დიდრონ ქალაქებში სავაჭრო ქარვასლებიც კი. ქართველ ვაჭრებს და მრეწველთ ვაჭრობა აქვდათ გამართული ინდოეთში, სპარსეთში, ბიზანტიას, რუსეის და სხვა კუთხეებშიაც. საქართველოში ძველადგანვე იყო მრავლად დახსნილები სხვა და სხვა საფეიქროები, ძაფეულობის ქარხნები, ნემსების, ქინძის თავების, სადგისების, მახათის და სხვანი. სამღებროები სამეფონი და საერონი, ლილახანები, ზეთის სახდელნი, საფუტკროები, სამთლის ქარხნები, საპნის, თაფლის სავაჭროები. აბრაშუმის ქარხნები ანუ მეაბრეშუქობა, ძვირ-

ფას ნართების საქსოვნი: დიბა, ბაბთი, ატლასი, მოვი, დიმიკიტონი, ფარჩა მრავალნაირი და მრავალფეროვანები სულ საქართველოში კეთდებოდა.

ქართველ ფეიქრებისაგან: მაუდი, შალეები, ჩითები და სხვანიც აქ იყო. იყო აგრეთვე ჭურჭლის ქარხნები, მინეულობის (შუშეულობა), თეფშების, ჯამჭურჭლის და ბროლის მინა-ჭურჭლის. ოქრომჭედლებიც მრავლად და სხვანი. ყველაფერი დროის კვალად წინ წასული. ყველა ეს ძლიერება ქართველთა შემუსრვას მიეცა XIII საუკუნის ნახევრიდამ, მის შემდეგ ისე შეიმუსრა, რომ ქართველ ერს აღარა სცალოდათ ვაჭრობის და მრეწველობისთვის. ვაჭრობა, მრეწველობა და თვით ხელოსნობაც ძრიელ შემცირდა ქართველთ წინაშე, საქმე ისე მოეწყო, რომ XIV საუკ. შემდეგიდამ ქართველებში თითქმის ყოველივე სამთლით საქმეარჩი გახდა. ქართველებს მარტოდ ხმალი და ხანჯალი გაუხდათ საქმედ და ქვეყნის მფარველობა. XV საუკუნის გასვლიდამ, საქართველოში მრავლად იწყეს გადმოსახლება სომეხთა, ესენი როგორც პოლიტიკურად დაცემულნი და დაბნეულნი ვაჭრობას მალე მოეწყვნენ და ამიტომ საქართველოში მათ იპოვეს ვაჭრობის ბინა და იწყეს ვაჭრობა. ნელ-ნელა ამათი საქმე ისე მოეწყო, რომ ვაჭრობის მთელს საქირო ძალას ესენი წარმოადგენდნენ. ყოველივე ამათ ხელში მოემწყვდა, ამათ აღორძინებას ისიც აფართოვებდა, რადგანაც ქართველებს იგინი როგორც ობოლი ხალხი და შემოხიზნული ომში სალაშქროდ არ გაჰყვანდათ, ასევე არ გაჰყვანდათ ქართველთ ისრაელნიც, რომელნიც აგრეთვე ვაჭრობას შეჩვეულნი იყვნენ ძველადგანვე და მთელს საქართველოს დაბასა და სოფლებში მგზავრობდნენ და ვაჭრობდნენ.

ვაჭრობის ასპარეზზედ ქართველთ მოსპობა, თუ მიმალვა, ანუ შემცირება იწყება XIII საუკუნის გასვლიდამ და იგი გრძელდება XVII საუკუნის დამდეგამდე, მის მერე კი, სომეხთ და ქართველ ისრაელთა გვერდით, ქართველ ვაჭრები და სოვ-

დაგრებიც სჩნდებიან, იგინი სჩნდებიან კახეთში, ქართლში, თფილისში აკეთებენ 15 კარგს სავაჭრო ქარხანას, ასევე იმართება ვაჭრობა სამცხეს, იმერეთს, გურიას, ოდიშს და სხვაგანაც. XVII საუკ. კახეთის, ქართლის და თფილისის ვაჭრობას მებად ევლინება 1617 წ. შემთხვევა და შაჰაბაზისაგან კახეთის აყრა, სპარსეთში გადასახლება და ქართლის ამოწყვეტა, ამასვე ერთვის ოსმალთაგან სამცხე-საათაბაგოს ავტონომიის გაუქმება 1628 წ. და იმერეთსაც ოსმალთა მოხარკეთ გახდენა, მაგრამ მაინც ეს იყო ღროვებითი და რაკი XVII საუკ. შემდეგიდამ ქართველთ შორის ვაჭრობის მიდრეკილებამ თვალთ ხილულის საჭიროებით იფეთქა, ამიტომ იგი ვერც სპარსთა აოხრებამ მოსპო სრულიად და ვერც ოსმალთა მონობამ. XVII საუკუნის ნახევრიდამ საქართველოში ქართველთ შორის სომხებს და ისრაელთ ვაჭრებს, სოვდაგრებს და მრეწველებთან ქართველნიც სჩანდნენ, იმ დღიდამ ქართველები ნელნელა ეძლეოდნენ წარმატებას და ნამეტურ თფილისში მცხოვრებ მოქალაქე, ანუ გლეხ ქართველნი წინაურდებოდნენ სხვა ტომის ერთან ერთად *).

თფილისის ქართველთ საქმე ისე პირიანად მოეწყო, რომ 1760 წლებს, თფილისში ქართველთ რიცხვი დიდი იყო და მასთან მათშივე მოიპოვებოდნენ ყველა ხელოსნობის მუშები და ოსტატები, აქვდათ მრავალთა სხვა და სხვა საქონლის ქარხნები, სავაჭროები და სხვანი. მაშინდელ ქართველთ ხელოსანთ, მექარხნეთ და ვაჭართ რიცხვს სხვა და სხვა სიგელ-გუჯრებიც გვამცნევენ *) და ამათ გარდა ევროპის მოგზაურ მსწავლულნიც კი. დიდის გაკვირვებით კი არ ვიტყვით და მაშინ ჩვენში, ანუ 1760 წლების შემდეგ, თფილისში, იყო მესაათების მალაზია და ქარხნები, გაიხსნა ევროპიულ საქონელთ მალაზიები, სადაც მრავლად იყიდებოდა სხვა და სხვა

*) საქართველოს სიძველენი I ტ. თფილისი.

*) ისტორია კათოლიკობისა მ. თამარაშვილისა 1903 წ. თფილისი.

საქონელი, იყო აფთიეკები, ანუ „წამალხანები“, იყო ბევრი კიდევ სხვა რამ, ამათ გარდა თფილისში იყო ერთი სასულიერო სემინარია, მეორე საკათოლიკოზო სკოლა, მესამე კათოლიკეთა სასწავლებელი, დაარსებული 1626 წ. მეოთხე სამხატვრო სკოლა, მეხუთე საექიმო სკოლა, სადაც ჯარა (ხირურგია) ექიმობას ასწავლიდნენ კარგად და ამათ გარდა სხვა და სხვა წვრილი სკოლები იყო. ყველა ეს ძალოვნება და სასოება ქართველის ერის აოხრებულ იქმნა 1795 წ. ქ. თფილისთან ერთად და 30,000 მარტოდ ქართველიც სპარსეთში იქმნა ტყვეთ წაყვანილი.

ამ გარემოებამ ქართველთ რიცხვი თფილისში დიდათ შემცირა, ისე შემცირა, რომ 1795 წ. შემდეგ, ქართველნი კინალამ სამთლით საძებარნი გახდნენ, თავი მოაკრიფა მცირე რიცხვმა და ისიც უმეტეს სომხებმა. ასე რომ ქართლი და კახეთი რომ რუსეთის იმპერიას ჩაბარდა, მაშინ თფილისში, რუსის მთავრობის წინაშე ქართველზედ ბევრი სომხები გამოჩნდნენ. ეს გარემოება კავკასიის აქტებშიაც არის მოხსენებული. მიზეზები ამისი ის იყო, რომ ქართველთ ძრიელ ეშინოდათ 1795 წ. უბედურების და მის განმეორებასაც ხელახლა ელოდნენ და მიტომ სოფლებიდან ვერ ბრუნდებოდნენ თფილისში საცხოვრებლად და სავაჭროდ, მაგრამ რაკი მოხდა ქართველთ და რუსთა შეერთება, მის შემდეგ კი ქართველთაც იწყეს თფილისში გადმოსვლა და დასახლება, ისე რომ 1808 წელს, უკვე თფილისში სავსე იყო ქართველთ რიცხვი, რომელნიც კარგად სჩანდნენ სომხებსა და ისრაელებთან ერთად.

თუმცა დიდის დიდებით კი არა, მაგრამ მაინც ქართველნი მალე გამოჩნდნენ თფილისში თავიანთის აღებ-მიცემით. 1810 წლების შემდეგ ქართველებს დაემატნენ იმერლებიც, ამ გარემოებამ უფრო გააბევრა იგინი და მათი რიცხვი თვალსაჩინოდ გახდა, მათ მერე ქართველი ერი ნელ-ნელა ეძლეოდა ვაჭრობის და მრეწველობის ასპარეზზედ აღორძინებას და

რამდენიც ხანი გადიოდა, იმდენი ქართველნი როგორც რიცხვით მრავლდებოდნენ, ისევე ვაქრობით და მრეწველობითაც სწნდებოდნენ საქართველოს სხვა და სხვა ადგილებში. აი ასეთი გახლავსთ მოკლე მიმოხილვა ქართველ ერის ვაქრობის თუ მრეწველობის აღორძინების თუ დაცემის და ეს აქ ჩვენც მიტომ მოვიყვანეთ.

ასე თუ ისე, მაინც დღევანდელ ქართველ ერის ვაქრობითი თუ მრეწველობითი წარმატებას წარსულთან აქვს კვანძი და იქიდან იწყება აწინდელ ქართველ ვაქართ და მრეწველთ ნიადაგი, რომლის უტყუარი ნიშან-წყალი და მაგალითიც გახლავსთ დავით ზაქარიას ძე სარაჯიშვილი. იმედია, რომ ასეთ მიმოხილვის შემდეგ, ჩვენ პირში სულს არავენ ჩაგვიდგამს და არავენ რას იტყვის, რომ თქვენ ეს არ იყავით და ისაო, თქვენ თუ რამე გაქვსთ ყოველივე სხვების წყალობა არისო. ეს რომ ასე არ ყოფილიყო, მაშინ ქართველი ერი საქართველოში საერთოდ და კერძოთ თფილისში იმ წარმატებით არ წავიდოდა წინ, როგორც მაგალითებრ მათ იჩინეს თავი და სადღეისოთაც გაბრწყინდნენ. აბა რა ნაირად შეიძლებაოდა, რომ უნიადაგო ასპარეზზედ აღმოცენებულიყოს თუნდ ისეთ სამრეწველო წარმატება ქართველი ერისა, როგორიც იგი დღეს არის, თუნდ დავასახელებთ დავით ზაქარიას ძის სამრეწველო ქარხნებს. ისიც ერთ ალავას კი არა, არამედ რამდენიმე ალავას, ზოგიც სხვაგან, საქართველოს გარეშე, ხოლო სულ პირველად კი თფილისში დაუარსებიათ ამათ პირველყოფილი სამრეწველო.

ვიტყვი, რომ დავით ზაქარიას ძის სამრეწველო ქარხნის არსებობასთან დაკავშირებულია მთელი XIX საუკუნის ქართველ ერის ვაქრობით თუ მრეწველობითი აღორძინების სახელოვნების საქმეც. ამიტომ ვალად ვსთვლით, რომ აქ მოკლედ მოვიხსენოთ დავით ზაქარიას ძის მშობლების და ნამეტურ მამის, განსვენებულის ზაქარია დავითის ძის ცნობა. მაშ დავიწყებთ ამ პირთა მოკლეს ანუხსვით და მიმოხილვით, ეს

მით უფროა საჭიროა, ვინაიდან ზაქარია დავითის ძე, მისი ძმა და მთელი საგვარეულო წევრნი ძველადგანვე თფილისში გამაჩენილი ვაჭრები იყვნენ, მემამულენი, ანუ ბაზაზები. ამასთანავე მთელს თფილისშიაც კარგად ცნობილნი. ზაქარია დავითის ძეს მეც მოვესწარი, იგი შუა ბაზარში, თავის ქარვასლაში ვაჭრობდა, იქა ჰქონდა აღებ-მიცემის ბინა, ანუ ბაზაზის—მემამულის სავაჭრო. ზაქარია დავითის ძეს ვაჭრობა პატარაობიდანვე შეუსწავლია და შეუთვისებია, დროს მოწიფულს თავის საკუთარი სავაჭროც გაუღია და ვაჭრობა დაუწყევია, ნელ-ნელა საქმე ისე წასვლია, რომ მამაპაპეულ მონაგრისთვის მას უფრო მრავლად მოუმატებია თავის ნაშოვნ-მონაგარი და მით ერთი-ათად უფრო დაწინაურებულა, წინ წასულა და მთელს თფილისში სახელოვან მოქალაქედ გამოცხადებულა.

ზაქარია დავითის ძე თავის დროის კვალად საკმარისად მცოდნე პირი ყოფილა და მასთანვე ბუნებით მახვილ-გონიერი, მაინც ესეთი ბუნებითი ნიჭი მათ მამათაგანვე ჰქონიათ შემცნეული, ამისივე ცხადი ნიშან-საქმეა ის გარემოებაც, რომ მისმა ძმამ სოლომონ დავითის ძე სარაჯიშვილმა ერთ დროს ქალაქის თავობასაც მიაღწია, იყო რამდენსამე წელიწადს ქალაქის თავად. საქართველოში, ამ ძირეულს ქართველთ დედე ქალაქ თფილისში, იგი პირველი ქართველი იყო, რომელიც ეღირსა ქალაქის თავობას, მის მერე მეორე თავი იყო დიმიტრი ყიფიანი და მესამე დღეს ვ. ჩერქეზიშვილი გახლავსთ. ზაქარია დავითის ძე ყველა თავის საქმეში მცნობი ყოფილა კარგად და მცოდნე ყველა სავაჭრო და სააღებ-მიცემო საქმის, ძნელად, რომ მის დროს, ესე იგი 1840 წლებში, თფილისში მას ვინმე ვაქართაგანი შესდარებოდა, ვიტყვი, რომ მაშინ ზაქარია დავითის ძე სარაჯიშვილი მთელს თფილისში იყო მეორე ქართველი ვაჭარი, მაშინ ქართველთაგანნი ცოტანი იყვნენ, მაგრამ ვინც იყვნენ, იგინი ირიცხებოდნენ უპირველეს პირებად, ცოტანი იყვნენ, მაგრამ რაც იყვნენ, მაინც იგინი ღირდნენ ერთ რამედ. ქალაქში სჩანდნენ არგად.

ზაქარია დავითის ძე ოჯახის პატრონი იყო, სახლობისა და მისი სახლობა მაშინ მთელს თფილისში ითვლებოდა ერთ წარჩინებულ ქართველ ოჯახად. ზაქარია სოლოლაკზედ სცხოვრებდა, აქვნდა თავის კარგი სახლი, მთელს სოლოლაკის სომხის არისტოკრატიულ მოქალაქეთა შორის თითქმის ერთადერთი ამას აქვნდა სახლი. მთელს სოლოლაკზედ კი სამი სახლი იყო ქართველის: ირაკლი ალექსანდრეს ძის ბატონიშვილის (დღეს აღარც ეს არის), თავ. მელიქიშვილის და ზაქარია დავითის ძის სარაჯიშვილის. დღეს ხსენებულ არისტოკრატიულ სომეხთ მცხოვრებთ შორის აღარც ეს სამი სახლია, არამედ ორი, მესამე ჩაითვლება სუმბათოვის, თუკი ეს სახლიც სოლოლაკის სახლებთა რიცხვში ჩავთვალოთ. სჩანს დღეინდელ ქართველთ მოსახლეთა რიცხვი ძველს ქართველთ გამჭრალ ხანას ბევრის ვერაფრით წასწრობია წინ. წინეთ კი, ანუ 1801 წლის შემდეგ, მთელი სოლოლაკის ადგილები ბალებით იყო საფე და ეს ბალები და სახლები ეკუთვნოდათ ქართველ თავადისშვილებს, დღეს კი ესთა ვითარების წყალობით მათი რიცხვი სულ აღარ არსებობს. ესეც ჩვენი ჭკუის საჩუქარია.

ზაქარია დავითის ძეს მეც მოვესწარ კარგა ხანს, ვიცნობდი მას, იგი მწიგნობარი კაციც გახლდათ, ქართულ გაზეთს ყოველთვის აწერდა ხელს. გაზეთი „დროება“ მათ ყოველთვის მისდიოდა, ისევე სხვა ქართულ ჟურნალ-გაზეთებს იწერდა და მასთან ქართულ წიგნებსაც ყიდულობდა და კითხულობდა. ქართული წიგნების და გაზეთის კითხვაში იგი დარბაისელი ადამიანი იყო, პატივისმცემელი ქართულის მწიგნობრობის და დიდათ მოტრფიალე საქართველოს და ქართულის მამულისშვილურის ჰაზროვნების მას დიდათ ენატრებოდა ქართველთ გამრავლება ვაქრობის და მრეწველობის ასპარეზზედ, ენატრებოდა მით უფრო, რადგანც მას შეგნებაც კი აქვნდა, შეგნებულის კაცისაგან უამისობა არც შეიძლებოდა, ისიც უნდა აღინიშნოს, რომ ზაქარია დავითის ძის სიტყვით

და საქმით არა ერთი ქართველი შეისწავლიდა ვაქრობის ეს ალბ-მიცემის შნოს. ამას ექვი არ უნდა, რადგანაც ზაქარია დავითის ძე არ იყო თვის თანამედროვე მრავლთ გვარიშვილ-სახელოვან კაცთა მსგავსად დაძინებული.

ჩვენდა სამწუხაროდ, იმ დროს, რომ ასეთ პირთა მსგავსნი 30 კაცი ყოფილიყოს, მაშინ დღეს ასეთ კაცთა საშუალებით ქართველთ შორის თფილისში კი არა და მთელ ქართლისა და კახეთის ქართველ გლეხობაში ვაქრობა და მრეწველობა თავის ზომით იქმნებოდა აღორძინებული, ქართველი ერთი თფილისში სხვა ტომის ვაქრებს ასე არ ჩამოურჩებოდა, გარდა ჩამორჩენისა თფილისის მიდამოები, ქუჩები და სახლები დამაც ასე არ აღიგვებოდნენ და სულ სოფლად არ გადიხვწებოდნენ. მართალია ქართველთ გვყვანდნენ ვაქრები და მრეწველნი, მაგრამ მათი რიცხვი ცოტა იყო. მთელ თფილისში პირველ ხარისხოვან ვაქართა და მრეწველთა რიცხვი სულ ათიოდე გვარი ჩამოითვლებოდა და ამათ გარდა წვრილ ვაქართა და მრეწველთაც რამდენიმე ოცეული, რომელთაც ჩვენ აქ არ ვახსენებთ, რადგანაც ეს სხვანი ხსენებულ გვარის წვერი ვერც შეძლებით შეედარებოდნენ და ვერც საქმის წარმოებით. სადღეისოდ მაინც იმ დროის წვრილ ვაქართ მომდევართ გვარის შვილთ რიცხვი თფილისში სულ არ სჩანს, იგინი იმავ დროსვე მოისპნენ, უცხო ვაქართ მახვილს ვერ გაუძღეს.

ზაქარია დავითის ძე თავის დროის კვალად იყო ნამდვილი სახე ძველის ქართველთ დროისა, ანუ XVIII საუკუნის დროთა თფილისის მოქალაქეთა გარეგან შეხედულებისა, მაღალის ტანის კაცი იყო, თავის შვილი დავითივით წამოსადეგი, წითურის მშვენიერის სახის, ქართულის სამოქალაქო ტანთსაცმლის მატარებელი, ქართულ მამაკაცთა მაუდის კაბას ატარებდა, შესაფერ ფარჩის ახალუხს, ზედ შემოკრული ძველებური ქართული ძვირფას ყანაოზის ქამარი, თავზედ მოკლე კარგი ბუხრის ქუდი და ტანზედ პალტო, ყველა ეს ძველ

ცხოვრების მკოდნე პირთა წინაშე, ზაქარია დავითის ძეს თვალით წინ აყენებდნენ როგორც XVIII საუკუნის სურათს, როგორც იმ დროის თფილისის მოქალაქეთ ტანთსაცმლის სურათის წარმომდგენს სახეს. ასეთის ტანთსაცმლის მატარებელი მოქალაქენი მაშინ, ანუ 1870 წლამდე თფილისში კიდევ სჩანდნენ აქა-იქ, მთელი თფილისის ძველნი თავად-აზნაურნი და მოქალაქენი და მათი შვილები სულ ასე იცოდნენ და იხურავდნენ. საუღლისოდ იგი თფილისში მოისპო თითქმის, ეხლა ძრიელ ცოტანი სჩანან, ასეთ ტანთსაცმელთა სურათები შენახულია გიორგი ერისთავის კომედიებში, ანტონოვისა, ავ. ცაგარლის, სუნდუკიანის და ყველა იმ პირთა ნაწერ კომედიებში, ვისაც კი აქამდის რამე უწერიათ და თფილისის ხალხის ცხოვრებას შეხებიან. ეს ძველი ტანისამოსი ჰიგიენურადაც არ არის ცუდი.

მომსწრე კაცთა თქმით, ზაქარია დავითის ძე თფილისში ირიცხებოდა პირველ მოქალაქედ, პირველ კაცად, პირველ ოჯახიშვილად, სადაც ერთი და ორი გამოჩნდებოდა, იქ ესეც არ გამოაკლდებოდა, პურმარილში, მეზობელთა, მეგობართა, ამხანაგთა და ნათესავთ შორის იყო გულ-უხვი, დაუხარებელი, მეგობრობის და საღმის სამაგალითოდ მიმცემი, არც დამავიწყებელი კაცის ამავის, შრომისა, პატივისცემისა, პურმარილისა და ყველა მასთან იგი იყო ქველმოქმედიც და ამის საქმეზედ მაშინ სადაც ერთი და ორი გამოჩნდებოდა, იქ არც ზაქარია დავითის ძე გამოაკლდებოდა. ამ ცნობებს ვსწერ მის მომსწრე კაცთა, მცნობთ და მეგობართ სიტყვით, ეს პირნი მის ნათესავნი არ არიან, არამედ მცნობნი მეგობარნი, ამათ სთქვეს, რომ ზაქარია დავითის ძემ შეუძლოთა დახმარება უხვად იცოდაო, ნამეტურ დაცემულ ვაჭართა ოჯახებს ტომრით ფქვილს უგზავნიდა და ასევე სხვა ხორაგს და ზოგთ ფულსაცაო. ამის უარს ვერაგინა ჰყოფსო. ასეთ საქმეთა შესრულება სიდიუმლო ვალად მიაჩნდა და მიტომაც იყო, რომ სიკეთეს იგი ისე ასრულებდა, რომ მის შესახებ ცნობა არავინ იცო-

დაო. მარცხენა ხელმა არ იცოდა რასაც მარჯვენა მოქმედებდა და აკეთებდაო.

ზაქარია დავითის ძის შესახებ ბართლომე ვარდიცვა მიამბო შემდეგი:

ზაქარია დავითის ძე იყო სახე გულმოწყალე ადამიანთარიცხვის. ამას წვრილი თეთრი ფულით ყოველთვის ჯიბესავსე აქვდა. გზაში სიარულის დროს, სადაც კი მათხოვარს ნახავდა, თვით მიუხალოვდებოდა და უთხოვნელად მისცემდამოწყალეებასაო. გარდა ამისა, მისი მალაზიის წინ რომ ვინმე ხელ მოკლეს გაევილო, ან ახლოს მისულიყო, ის იმას უნუგეშოდ არ გაუშვებდაო. იყენენ ისეთი ხელ-მოკლენიც, რომელნიც ზაქარია დავითის ძესთან დრო და დრო მოდიოდნენ მოწყალეების მისაღებათ, ზაქარიაც უმზადებდა ყოველთვის გაჭირვებულთ თავის მხვედრსაო. ზოგიერთი ასეთი გაჭირვებული დროზედ რომ არ მოსულიყო, იმას თავის მხვედრს შემდეგის დროსთვის შეუნახავდა და მეორეთ მოსვლის დროს ეტყოდა ასე:

— **„რატომ დამივიწყე, რატომ დროზედ არ მოხველი, ხომ არა შეგემთხვარაო“.**

ასეთ მოწყალეებას გარდა მან იცოდა კაცის ცნობაც, ზოგს შეუძლოს გზაში რომ შეხვდებოდა, ტანთსაცმელზედ შეხედავდა თუ არა, მაშინათვე შეატყობდა მას თავის ვაებასაო. ამიტომ მათი დახმარებაც იცოდა მანაო. ზოგს გაჭირებულს იმასაც კი შეამცნევდა, რომ მას შნო და გამბედავობა არ აქვდა მათხოვრობის და ამიტომ სილატაკისაგანაც იტანჯებოდა, მშიერი კვდებოდაო ვისაც მოასწრობდა ასეთ კაცს და ნახავდა სადმე, იმას უნუგეშოდ არ დასტოვებდაო. ასეთი კაცები ეხლა ერთობ იშვიათია ჩვენშიო. ყოველს თავის პატრონებასა და სიკეთესთან დავითი იყო მხიარული პირი, მახვილ-გონიერი და სამაგალითოდ მოლაპარაკეო. ამ ცნობების თანახმად სივებმაც ილაპარაკეს, რომ ზაქარია სარაჯიშვილს იმდენი სიკეთე აქვს საიდუმლოდ ხალხზედ გაცემული,

რასაც კაცი ვერ ანუსხავსო. იგი ბევრს ისეთ ხელ-მოკლე ოჯახებს ეხმარებოდა, რომელთა ცნობა არავის ჰქონდა და ამას არც თვით გამღები ეძებდა რომ ვისმეს სცოდნყოვო. ესეც ერთი ღირსება არის კაცისა, ზოგი ქველმოქმედებს სახელისთვის, ზოგი ავტორიტეტის სიხარბით, ზოგიც სხვა რამ ანგარიშებით, ზოგნი კი ასე ჩუმად და ქრისტეს მცნების თანხმა იდგურად. ესეც ერთი ღირსება და უპირატესობა არის კაცის პიროვნების და ზნეობითი მხარეების, არ შეიძლება რომ მამის ასეთ სულიერ ვითარებას თავის შვილს დავითზედ კი არ ჰქონოდეს გავლენა. ეს რომ ასეა, ამას ასაბუთებს თვით დღე-ინდელი დავით სარაჯიშვილის ქველმოქმედება, რომელიც ძრიელ ბევრს, ძრიელ მრავლად ხარჯავს ისეთ სიკეთეს და დიდებას, რის ცნობაც ჩვენში არავინ იცის.

ვიტყვით აქ იმასაც, რომ 1830 და 1840 წ. მარტოდ ზაქარია დავითის ძე არ იყო ასეთ მამულისშვილურის თვისების, მის დროთა ჟამს თითო-ოროლა სხვანიც იყვნენ, რომელთაც ფხიზელი ცნება გარდმოცემულ და მიღებულ აქენდათ 1832 წ. შემთხვევისა და იმ ქართველ წარჩინებულ კაცთაგან, რომელნიც ქართველთ ცხოვრების სვეტად და ბურჯად უდგნენ და რომლის მსგავსნიც იყვნენ პატრი ნიკოლა დუცოლ ბარათაშვილი, გიორგი მაყაშვილი, ზაალ ანდრონიკოვი, ფილოდელფოს კიკინაძე და საქართველოდამ შორს მყოფი ალექსანდრე ბატონიშვილი და სოლომონ მსაჯული, ამ პირს პ. იოსელიანის სიტყვით ეწოდება ასე: — **„უწოდებ მალლისა მათ დროთა ფაბრიცათ ქართველთა და ვითარცა მტკიცე და შეურვეველი ნამდვილ ისტორიის კატონად“**, ასევე სხვანი და ნამეტურ ალექსანდრე ბატონიშვილი, დაუცხრომელ მებრძოლ, ანუ სამშობლოს თვით არსებობის დაუსვენარ გამირი. დიახ ასეთ პირთა არსებობამ თუმც ბევრში არა, მაგრამ მცირე ქართველებზედ მაინც იქონიეს გავლენა და მათ უმარტივესად გააჩინეს საქართველოს მოტრფიალეთ რიცხვი, რომლის წევრიც იყო ზაქარია სარაჯიშვილი. ხსენე-

ბულ პირთა მცნებას შეადგენდა ორი საგანი: მამულისშვილობა, ანუ ქართველობა და ქართული ენის, მწიგნობრობის და ისტორიის შენახვა, თვისი ტერიტორიის არ დაკარგვა. მეორე ქართველი ერის ყველანაირის ცოდნით დაწინაურება, ცხოვრების ასპარეზზედ ამიღლება—ვაჭრობა, ხელოსნობა და სოცდაგრობა.

სამწუხაროდ ამ ცნების ბევრს არ სწამდათ, მის არაფერი იცოდნენ, ასეთნი იყვნენ 1830 წ. ქართველთ მრავალთა ვად-აზნაურთა ოჯახები თფილისში, ამიტომ მათი მცნება მარტოდ ჭამა იყო და მამულების დაყიდვა. მათ დაყიდეს მთელი თფილისის მამულები და სადღეისოდ მათი რიცხვი თფილისში დიდათ შემცირდა. სადღა არის იმ დარბაისელთ გვარიშვილთა ოჯახები, რომელთა რიცხვიც 1830 წ. ასობით სჩანდა თფილისში დღეს სამთლით საძებარნი ხდებიან. დიდი გვარის თავადნი დიდათ შემცირდნენ. ასეა ეს წუთი სოფელი. წინანი უკანა და უკანანი წინაო, უთქვამთ ეს და სრულდება კიდევ ქართველთ დიდებულთ ოჯახებზედ მათის შეუგნებლობით. დიდ გვარიშვილთაგან ასე დავეცი თ სადღეისოდ, ასე დავეცინდით, თუ როგორ ისპობოდა ქართველთ დიდებულთა ოჯახები თფილისში, როგორ მცირდებოდა მათი რიცხვი და მათი სახლკარიც რა ოხერ ფასად იყიდებოდა, ამას მრავალნი ვერ გრძნობდენ, გრძნობდენ თითო-ოროლა პირნი და ერთი ამათგანია ზაქარია დავითის ძე, რომელსაც აქვს მშვიდი მოქალაქური წარსული, ჩვენ დიდებულთ შორის ასეთი პირნი რომ ხშირი ყოფილიყო, მაშინ თფილისში მათი რიცხვი ასე არ შემცირდებოდა. დაკარგეს ამათ ყოველივე, ვინც დარჩნენ ისინიც გადაგვარდნენ და მით მოისპნენ საყოველთაოდ საქართველოს ერის რიცხვიდამ.

ზაქარია დავითის ძე, როგორც ძველი დარბაისელი ქართველთ რჩეული მოქალაქე და მგრძნობიერი კაცი, სავაჭრო და სააღებ-მიცემო საქმეთა გარეშე იყო კარგად მცოდნე ძველის ქართულის ყოფა-ცხოვრების, ძველ დროთ ცნობების,

მომთხრობ კაცთა შორის მას ყოველთვის შეეძლო საპატიო ადგილი დაეჭირა. როგორც დროს მიხწეული და მოტრფილე ძველის ქართველთ დროების და მის მნატვრელი, ქართველთ ძველს და ახალს დროს ყოველთვის ფხიზელის თვალთ უმზერდა, ძველი მას მიაჩნდა ქართველ ერის საკუთრებად, ქართველთა ხმის სამღალადებლო მცნებად, თუმც წარსული მისის ფიქრით მწარე იყო, მაგრამ მაინც ქართველთ საკუთრებას შეადგენდა, მათს ცხოვრების ჩარხის ტრიალს წარმოადგენდა, ამიტომ ეს წარსული ზაქარია დავითის ძესაც ძვირფას განძათ მიაჩნდა. ამიტომ იგი ნატვრით მომგონი იყო ძველის ქართველთ დრო-ჟამის და მყვედრებელი თანამედროვე ქართველთ გულგრილობის, ვინაიდგან ამ ახალ მშვიდობიან დროს ქართველი ერი ვერ გამოვიდა ცხოვრების ასპარეზზედ იმ შნო და მოქმედების იარაღით, როგორათაც ის უნდა გამოსულიყო.

ამ ორი გარემოების შეგნება ზაქარია დავითის ძეს კარგად აქენდა შეგნებული, მიტომაც იყო, რომ იგი ოხვრით უმზერდა თანამედროვე ქართველთ უძღურებას და მის მიზეზებს ყოველთვის გმობით და წყევლით ეხებოდა, ასეთ მგრძობიარე პირთა რიცხვი ზაქარია დავითის ძის გარდა მაშინ თითო ოროლა სხვებიც იყვნენ. ასეთი იყო მაგალითებრ ალექსანდრე და ვახტანგ ვახტანგის ძე ორბელიანები, პლატონ იოსელიანი, ტარასი არქიმანდრიტი, სოლომონ დოდაშვილი, ს. რაზმაძე და რამდენიმეც სხვანი, რომელთაც კაი ცნობა აქენდათ ზაქარია დავითის ძის და რომელნიც თუმცა არ იყვნენ ვაქრობის მკოდნენი და აღებ-მიცემარს გზაზედ დამდგარნი, მაგრამ მაინც აქენდათ კარგი შეგნება მისი, იცნობდნენ თვის თანამედროვე ქართველთ სავაქრო დავრდომილებას კარგად და ამიტომაც იგინიც ზაქარია დავითის ძის მსგავსად მწუხარებით იყვნენ ყოველთვის აღვსილნი და ქართველთ დაძინებულ გარემოებას შეჩვენებით უმზერდნენ.

ივანე კერესელიძემ მიაშბო შემდეგი: თავ. ალექსანდრე

ორბელიანი ქართველ ვაჟართ გაჩენით ისეთი მოხარული იყო-
ვო, რომ იგი მეტყოდა, „ვინცოდა არის და მე მოვეცდე
და ქართველთ ვაჭართა აღორძინებას ვერ მოვესწრაო,
იქნება თქვენ ნახოთ ჩემ შემდეგაო. თუ ღმერთმა კმნას
და ქართველთ შორის გინდ მატყუარა ვაჭრები გაჩნდნენ
და გამრავლდენ, მაშინ მოდი ჩემო ივანე, საფლავზედ
ფეხი დამარტყი და ჩამამძახე, რომ ქართველებმა გაიღვი-
ძეს, აღარა სძინავსთ, ვაჭრობის გზაზედ გამოვიდნენო“.
ეს ცნობა მე აღრე დავბეჭდე, როცა ივ. კერესელიძე ცოც-
ხალი იყო, ეხლა აქ მომყავს ჩვენის ძველის დროის ზოგიერთ
პირთა თვისების გასაცნობათ, რომელთა თანამედროვეთაც ით-
ვლება ზაქარია დავითის ძე სარაჯიშვილი.

ჩვენდა სამწუხაროდ, ასეთ მხნე და მოხერხებულ საყუ-
რადლებო აღებ-მიცემის მცოდნე კაცთა შესახებ ჩვენს ძვე-
ლებს არაფერი აქვსთ ნაწერი, მაგრამ რა ითქვას ამათზედ,
როცა ვაჟართა და მრეწველთა შესახებ კი არა და უბრალო
შაურთან ანბანსაც კი არ ბეჭდავდნენ იმ დროს, თუმცა იმ
დროის ქართველებში ფულები კი მრავლად იფლანგებოდა
და იქმებოდა, ეს რომ ასე არ ყოფილიყო და ჩვენ ძველებს
რომ ქართველ ძველ აღებ-მიცემ პირთა წარმოების და მო-
ქმედების შესახებ რამე ცნობები დაეტოვებინათ, მაშინ აქ
ზაქარია დავითის ძე დიდის ამგდარის ცნობებით გამოსჩნდებ-
ოდა, მის ცხოვრებაში ბევრი რამ ისეთი ღირსეული ცნობა
აღმოსჩნდებოდა, რაც ღირს გახდიდა მის მარად პატივისცე-
მას და განაკეთებელ საქმეთა ცნობების ანუსხვას, უამისობა
არ შეიძლება, ზაქარია დავითის ძე რაც გინდ გულ გაციებუ-
ლი აღებ-მიცემის კაცი ყოფილიყო, იგი მაინც იმ დროის
ქართველ ერის ცხოვრებას თვალს ვერ შორდებოდა, ავად
თუ კარგად, ყოველთვის მის გვერდით იქმნებოდა და შეძლე-
ბის და გვარად ბევრს ქართველს ასწავლიდა ვაჭრობის და
აღებ-მიცემის შნოს. ამის უარყოფვა არ შეიძლება.

უამისობა არც შეიძლება, რადგანაც XIX საუკუნის შემ-

დევ, ქართველი ერი თფილისში უპატრონოდ შეიქმნა, პამპულად გახდა, მისთვის პატრონი აღარავინ იყო. XVIII საუკუნის თფილისის ქართველთ ტომის ვაქრები ისე გაქრნენ, ისე მოისპნენ 1795 წ. რომ მათის რიცხვიდამ ძრვიელ მცირე რიცხვიდა დაშთა, სულ მცირე, ისე რომ XIX საუკუნის შემდეგ, იგინი თვალითაც აღარ სჩანდნენ. თფილისის ქართველობა შემცირდა დიდათ, მათი პატრონი აღარავინ იყო, არც ცა, არც დედამიწა. ბატონ-ყმობამაც სხვა სახე მიიღო, სხვა კალაპოტში ჩაჯდა.

ამიტომ ქართველ ვაქრებთა გამრავლებისათვის აღარავის სძალოდა, თფილისში ყველა ტომის ერი მიდიოდა წინ, ყველა წინაურდებოდა, ყველა ეჩვეოდა ვაქრობას და წარმოებას, ყველა იმას სცდილობდა ამ საქართველოს ერის წინა-მულზედ თვის სარწმუნოების მექონი ერნი დაეწინაურებოდა, იგინი აემალღებინა გონებით, ცოდნით, აღებ-მიცემობით და შეძლებით. ქართველები კი ამისთვის არ იყვნენ მომზადებულნი და არც მისი ცოდნა და ძალა შესწევდათ, რომ მათაც თავიანთ სამშობლოში მოქცეულიყვნენ ისე, როგორც იქცეოდნენ მათს წინაშე სხვა ტომის ვაქრები.

თფილისში ქართველთა შვილები თუ დღითი-დღე ვაქრობა და მრეწველობას სწავლობდნენ და ღუქან ბაზარს ეჩვეოდნენ, ეს უნდა დაუმაღლოთ ზაქარია დავითის ძისთანა კაცებს და მათს გულშემატკივრობას. იგინი აძლევდნენ ქართველთა შვილებს თვის სავაქროებში ბინას და ამ გარემოებითაც სწუროთნავდნენ მათ. ეს ქეშმარიტება გახლავსთ, დღეს თფილისის ქუჩებზედ, თუ სადმე ქართველთ ვაქართ რიცხვი სჩანს და მოიპოვება ვინმე, ყველა იგინი გაზრდილები არიან იმ ქართყელ მცირე რიცხვთან, რომელთაც თავი XIX საუკუნის შემდეგ იჩინეს თფილისში და რომლის ერთი პირიც გახლავსთ ზაქარია სარაჯიშვილი ასე იყო საქმე ჩვენს ქვეყანაში ქართველთ ვაქრობის მიმდევართა პირთ ვაქრობის შესწავლის საქმე და ეს ნურკარავის ეუცხოვება.

ზაქარია დავითის ძე სარაჯოვი და მის თანმედროვე ქართველთ საბაზაზო, სასოვდაგრო, საქარხნო და სავაქრო საქმენი ჩვენ ნებას გვაძლევენ, რომ ისევ ჩვენს ძველს დროს მიუბრუნდეთ და შევეხოთ. ზემოთ სადაც დავასახელე ზოგი რამ ჩვენი დროის სავაქრო, საქარხნო და სახელოსნო საქმენი, იქ ჩვენ ყველა ვერ მოვთვალეთ, ყველა სავაქრო და სახელოსნო საქმენი ვერ მოვიხსენედ, რაც დავასახელედ, იმიდამც იმედი გვქონდა, რომ მკითხველისთვის ცხადი იქნებოდა ჩვენი საუბრის სინამდვილე. მაგრამ ეს ასე არ იქმნა, აქაც, სადაც ზაქარია დავითის ძის შესახებ გვაქვს ლაპარაკი, აქაც მოგვინდა კიდევ ისეთ ცნობების მოყვანა, რაც უფრო ნათლად ასახულებს ჩვენს საუბარს, მაშ ჩვენ აქ დამატებათ მოვიყვანთ შემდეგან ცნობებსაც, რომელ სახელოსნო და სავაქრო ვითარებაში იწარმოებოდა არ არის მოხსენებული.

ეს ცნობები აქ მიტომ მოვიყვანედ განმეორებით, რადგანაც თანამედროვე ქართველმა იცოდეს რომ ქართველებს ჩვენი მეფეების დროს გვაქვდა ყველა საქირო საქონელთა სავაქროები, სასოვდაგროები და სახელოსნები, გარდა ტელეგრაფის, რკინის გზის, კონკის, ტელეფონის და სხვა ასეთების ჩვენში ყველაფერი იყო. ეს არავინ იუცხოვოს. საქმე ისე არ იყო, როგორც ზოგი ერთნი ამბობენ. რომ ვითომც ჩვენ ტიტულ-შიშველები ვიყავით. არა, ჩვენ გვაქვდა ყოველივე და ამ ყოველივეს ძველის ნაყოფია ზაქარია დავითის ძე და მის ნიჭიერება აღებ-მიცემის ასპარესზედ, იგი თუმც 1807 წ. დაბადებულა, მაგრამ საბაზაზო ნიჭიერების ნიადაგი მასში მაინც ძველ დროს და ხანას მოუშაღებია.

ასე და ამ გვარად, ჩვენ უნდა ვიცოდეთ, რომ რაც საქართველოში დღეს საკუბწო, საბაზაზო, სავაქროები და სახელოსნოები არსებობენ, რომ ყველა მათი დასაწყის რუსთა შემოსვლის შედეგ დროს კი არ ეკუთვნის, არამედ მათზედ უწინარეს დროს, ე. ი. იმ დროს, როცა ქართველთ თვისი მეფე ჰყვანდათ, მაშინ თფილისში აქვდათ თავიანთ საკუთარი

ხელოსნობა, ვაჭრობა, მრეწველობა, სასოფლაგროები და მრავალიც სხვანი.

ღიახ ასე იყო საქართველოს ერთი და ქართველებს თფილისში ყოველთვის ჰყვანდათ თავიანთი ვაჭრები, ხელოსნები, და მუშებიც. იყვნენ სომეხნიც, რომელნიც XVII საუკ. ნახევრიდამ გაჩნდნენ და XVIII საუკ. იმატეს კარგად, მათ გარდა ქართველთა რიცხვიც დიდი იყო და ეს დიდი რიცხვი მოსპო 1795 წ. ამ გარემოებამ დასცა და შეამცირა ქართველთა ვაჭართ და ხელოსანთ რიცხვი. შემდეგ გარემოებამ ქართველთ გამრავლებას არ შეუწყო ხელი, უფრო სომეხთ იწყეს გამრავლება. მათი პირობებიც ისეთი იყო, რომ იგინი უფრო მრავლდებოდნენ თფილისში ვიდრე ქართველნი.

ამ უბედურს გარემოებას და თფილისში ქართველთ რიცხვთ შემცირებას სავაჭრო და სახელოსნო ასპარესზედ 1795 წ. შემდეგ დიდი ყურადღება მიაქცია სოლომონ ლეონიძემ და იოანე ბატონიშვილმა, სოლომონ ლეონიძემ ამის შესახებ მოხსენებაც შეადგინა და ეს მოხსენება ივანე ბატონიშვილმა 1799 წ. მეფე გიორგის წარუდგინა და ამითი სთხოვდა მას, რომ ღონის ძიება მიეღო და თფილისის ვაჭრებს, სოფლაგრებს, ხელოსნებს და მუშებში ქართველ გლეხთა შვილებიც გაჩენილიყვნენ, ამ გარემოებისთვის მეფესაც ეზრუნა, დახმარება აღმოეჩინა და მით თფილისში ქართველ გვარის ვაჭრები, სოფლაგრები და ხელოსნები ისევე გამრავლებულიყვნენ, როგორც იგინი 1795 წლამდის იყვნენ. ეს ვრცელი წერილი დაბეჭდილია გაზეთ „წყემისი“ ნომრებში, აღარ მახსოვს რომელ წელს. იგი ძვირფასი მასალა არის XVIII საუკ. ქართველ ტომის სახელოსნო, სასოფლაგრო და სააშკრო ისტორიისათვის.

მიზეზები ქართველთ მოსპობის და სომეხთა ვაჭართ და ხელოსანთ გამრავლების იყო ის გარემოება რომ 1795 წ. თფილისში უწყალოდ ქართველები იქმნენ მოსპობილნი და მათს ახლოს მცირედ სომეხნი და ებრაელებიც. ქვემო ქვეყნელ სომეხთ ვაჭრებმა 1795 წ. უბედურების არაფერი ნახეს, მათ ამით არა ევნოთ რა. იგინი უვნებლად გადაარჩნენ, რადგანაც მათ

მტრობა არ ჰქონდათ ყუინის, ამიტომ მათგანი არავინ დაურბევ-დაუწიოკებიათ, დაწიოკეაა და მოსპობა მარტოდ თფილისის ქართველთ ხედათ, სადაც მოსპო 30,000 ქართველ ვაჟარ, სოვდაგარ, ხელოსან და მუშათ რიცხვი, რასაც მალე თვით სოლომონ მსაჯულმა და ივანე ბატონიშვილმაც მიაქცია ყურადღება. *)

სომეხ ვაჟართ სიმრავლეს ხელი შეუწყო ერეკლე მეფემაც. 1795 წ. შემდეგ, მეფემ მიმართა განჯის და ერევნის სომეხთ ვაჟრებს და თფილისში შემოსვლა სთხოვა და ვაჟრობის გამართვა, რაისთვის მეფე მათ დახმარებასაც ჰპირდებოდა. მათ შეისმინეს მეფის თხოვნა და უზრუნველად ყოფილ სომეხ ვაჟრებმა ქვემო ქვეყნებიდან იწყეს 1796 წლიდან შემოსვლა და ვაჟრობით და ხელოსნობით აღორძინება, განახლებისათვის ვაჟართ, ხელოსანთ და მუშათ საქროება ისე გავრცელდა თფილისში, რომ მალე თვით საღმასტელ სომეხებმაც იწყეს შემოსვლა და ურუმიიდან ქალდეველთა. ვაჟრობა განახლდა, ქალაქიც ეძლეოდა სახლებით აღშენებას და გამრავლებას, ამიტომ თფილისში მუშა ხელოსნებიც დიდათ იყვნენ საქრონი, სამუშაო დიდი იყო, ვაჟრობაც დაწინაურდა. ცოტა არ იყოს 1795 წ. უბედურებამ და უცხო ვაჟართ ხელოსანთ და მუშათ სიმრავლემ 1797 წ. თფილისში დიდი პურის სიძვირეც გამოიწვია, მაგრამ ვერც ამან შეაბრკოლა უცხო ვაჟართ და ხელოსანთ შემოსვლა და გამრავლება თფილისში და 1798 წლამდე, მთელი თფილისი გაივსო ქვემო ქვეყნელ სომეხთ ვაჟრებით.

ვიტყით იმასაც, რომ 1795 წ. დიდი რამ უძღლურება არც თფილისელ სომეხთ ვაჟრებს ხედათ, უმეტესი ნაწილი მათის რიცხვისა უვნებლად გადარჩა, ამ გარემოებამ და იმანაც რომ ქვემო ქვეყნელნი თფილისელ სომეხთ სჯულის გამო ადვილად ენათესავებოდენ, ამანაც დააწინაურა მათი რიცხვი ახ-

*) აღწერა ვაჟართა და ხელოსანთა და წარდგენილი 1799 წ. მეფე გიორგის წინაშე. „მწყემსი“

ლად მოშენებულ თფილისში. ეს გარემოება მაშინ ყველასათვის ცხადი იყო. ქართველთ დახოცილთ ვაქართ და ხელოსანთ რიცხვს გარდა ტყვედ წაყვანილ იქმნენ 30,000 ათასი სპარსეთს, ესენი იქ გაწყდენ ლოლიალში, მათის რიცხვიდამ თფილისში თითო ოროლა კაცი მობრუნდა, ერთობ მცირედ. აი ეს გახლავსთ მიზეზები ჩვენი შემცირების თფილისში და სხვათა გამრავლების.

ქართველ ებრაელნიც მოისპნენ თფილისში 1795 წ. წინედ მათი რიცხვი იყო 1000 კომლი. იგინი სახლობდენ ფეთხანის შეყოლება. ბეთხანიც მათებური სიტყვა არის თურმ და ქართულად სასაფლაოს ნიშნავს. მათ აქენდათ მაშინ ორთორა და ერთი ქარვასლა. იგინი ვაქრობას მისდევდენ, მტრის შემოსევის დროს თფილისიდან არსად წავიდენ, დუქნები კი დაკეტეს, ხოლო შინ იყვნენ, ჩვენ ებრაელნი ვართო და ყენი არას გვერჩისო. მაგრამ საქმე ასე არ აღმოსჩნდი. ყენიმა ქართველ-ერთან ერთათ ებრაელნიც მიწაზედ გაასწორა, დაუქცია ორივ სალოცავი, ერთი დიდი ქარვასლა, აიკლო მათი ქონება და ბევრი ტყვეთაც იპყრა და სპარსეთს გარეკა. ომის გათავების უმალვე ებრაელთა რიცხვი მთლად მიეფარა თფილისიდან, მათ სახლკარი აღარ აქენდათ, გადასახლდენ ცხინვალს, ახალციხეს, იმერეთს და მით მოისპნენ თფილის. 1797 წ. ისევ გაჩნდენ, 60 კომლი. ძველს ალაგას, სალოცავიც გააკეთეს, მაგრამ უბრალო, აგურის, ეს ძველი სალოცავი 1901 წ. დააქციეს და ახალს აგებენ ეხლა. ვაქრობასაც მიჰყვეს ხელი, მაგრამ მცირედ, რადგანაც გაღარიბებულნი იყვნენ სპარსელთა ომისაგან. მის შემდეგ, თფილისში ქართველ ებრაელთ ძრიელ გაუქირდათ ცხოვრება და ვაქრობა. აქ მათ სომხის ვაქრობამაც გაუწია შუღლი და მტრობა, ამათ აჯობეს სიმდიდრით, სხვა და სხვა საქონლის შემოტანით. სახლების შენებით, მალაზიების კეთებით და სხვანი. უეჭველია რომ 1795 წ. თფილისის ქართველ ებრაელთა დაცემის და აკლების ამბები მათში ბევრს მოხუცებულს ექმნება გაგონილი ზეპირად, ვინაიდგან, ამ გარემოებას იგინი დიდათ დაუწიოკებია და მთლა მო

უსპია მათი ვაჭრობის და ქონების ხსენება თფილისში. მინამდის კი იგინი მეტად მდიდრად ყოფილან ქონებით, სავაჭროდ თურმე იგინი მგზავრობდენ სპარსეთს, ოსმალეთს, ვეროპას, იერუსალიმს და რუსეთსაც. მათ თურმე დიდი აღებ-მიცემა აქვდათ თფილისის მიდამო სოფლებში. იყვენ მაშინ ისეთი მდიდარ ებრაელნიც რომელნიც ძვირფასის თვალმარგალიტებით ვაჭრობდენო-მარტოთ ებრაელთაგან ყენის წაღებული აქვს მილიონ მანათის ოქრო, ვერცხლი და თვალმარგალიტიო. ურიათა უბედურება თფილისში მოულოდნელი გახდა, მათ იმედი არ აქვდათ, რომ ყენი ერჩოდათ, ამის მოლოდინი სულ არ აქვდათ, ამიტომ მოულოდნელთ დიდი უბედურება სწვევიათ და სულ აოხრებულან, რაისა გამო მათგან ურიული დიდი ცრემლიც დაღვრილა.

ნათქვამ-დარჩენილია, რომ თფილისში, ერთად ერთი სახლი გადარჩა თურმე, სიონის ზემოთ, დღეინდელ ვადავოზნი ქუჩაზედ, მელიქიაანთ სახლი, სადაც თურმე ყენი იჯდა და დუბინდით უყურებდა როცა თფილისის ქარვასლები, სხვა და სხვა ბაზრები და დუქნები იწოდა. მაშინ თურმე თფილისი იხილვებოდა ავლაბრით, სეიდა-ბადით, ჩულურეთ-კუკია მის მიდამოებით. თფილისში, როგორც ვსთქვით ზემოთაც იყო ყველა სახელოესნოები, ქარხნები და ქარვასლები. ქარვასლები აქვდათ თვით ბატონიშვილებსაც. *) და კერძო პირთაც. ნათქვამია. რომ თფილისში 1795 წ. 130 ქარვასლა დაწვეს და დააქციესო, ხოლო რიცხვით კი მეტი ყოფილა. ესენი ყოფილან დიდრონი ქარვასლები, პატარა ქარვასლები რიცხვში არ არის მოხსენებული.

თფილისში ვაჭრობით აღორძინება და ქართველთ დაწინაურება XVII საუკ. ნახევრიდამ იწყება, ანუ როცა ბრძენი ხოსრო მირზა შემოვიდა თფილისში და გამეფდა. მას დიდი ხმა და სახელი აქვდა სპარსთა წინაშე, ამან განაძლიერა ქართველთ ვაჭრობა და ამის დროს ქართველთ ვაჭრებმა იწყეს სა-

*) საქართველოს სიძველენი II ტ. XVII საუკ.

ვაჭროდ მგზავრობა სპარსეთს, არაბეთს, ინდოეთს, ოსმალეთს, ავღანისტანს, და სხვაც ბევრს ასეთ ხალხთა ქვეყნებისაკენ. 1795 წლამდე თფილისში სხვა და სხვა ქარხნები არსებობდნენ სულ ქალაქ-გარედ მაგალითებრ:

ფლახაზში—კარგა შორს, არსებობდნენ საპნის ქარხნები, ქონის სამთლისა. დარიის მონასტრის მახლობლივ ზეთისა, ზოგი სამეფო იყო და ზოგი კერძო.

სეიდახათს—ქვემოთ სადაბლოები, ლილახანები, ბასმახანები და სხვა და სხვა ფერიხ სამღებროები.

გარეთ-შუბანს—სხვა და სხვა საფეიქროები, ჩითისა, მიტკლის, ტილოსი, შალეულობისა და სხვა მრავალთა.

გუგაის—ჭურჭლის, კოკებისა, თონე-ქვევრ-დოქების და სხვათაც ასეთის მრავლის ჭურჭლეულობის.

გერაზუჯ—არსებობდა სააგურენი და საკრამიტენი, აქეთ-კენვე იყო სარკინე ქარხანა და საპილენძე.

ქალაქის ოთხსავე კუთხივ მოფენილი იყო სხვა და სხვა სახელოსნო ქარხნები.

თვით შიგ თფილის ქალაქში იყო მრავლად სხვა და სხვა ქარვასლები, აქ ბევრს ქარვასლებში იყო სავაჭრო საქონელთა თავლებიც, სავაჭროებიც და მასთან პატარ-პატარა ქარხნებიც, როგორც ყაზაზები, მესავარცხლების, მაკრატელ-სამართებლის, მესარკეთა და მრავალთაც სხვათა. ყველა ეს ცნობები აქ მიტომ მოვიყვანედ, რომ ვიცოდეთ ის ისტორიელი ცნობები, რომ ქართველებს ყველა სავაჭრო ქარვასლა, ქარხნები და სხვა რამ საწყობნი XVIII საუკ. ჰქონდათ დახსნილები. ამათ არსებობას აქვნდა დიდი მნიშვნელობა და თუმც სამწუხაროდ 1795 წ. უწყალოდ მოისპო, მაინც მისი ნიადაგი ისეთი ძლიერი იყო, რაის ძალამაც წარმოშობა უადვილესად საბაზაზო და საქარვასლო ასპარესზედ ზაქარია დავითისძე სარაჯოვი, რომლის დაბადებაც ეკუთვნის 1807 წ. მაშინ თფილისში ხელოსანთ და ვაჭართათვის ყველასთვის არსებობდა ამქრული წესები. ამქარი აქვნდათ თვით ბაზაზებს და სხვა ასეთ ვაჭრებსაც. ხელოსნებს ყველას, ამქარს ჰყვანდა გამგედ ოთხი

კაცი: უსტაბაში, ჰასაყალო, იკიტბაში, გზირი და ამქრის კაცნი. ხელოსნებმა შეგირდის აყვანა 4-5 წლით იცოდნენ. ვაქრებმა 3 წლით. დურგალი, კლატოზი, ხურო და მღებარი დღეში 60 კ. 70 კ მუშაობდნენ. უბრალო დღიური მიწის მუშა 30 კაპ. ასევე სხვა ხელოსნებს აქვდათ ფასები: დერციკებს, ქონებს, სარაჯებს, მექაშე-მეჩუსტებს, ყაზაზებს და ბევრსაც სხვათა ძნელად რომ 60 კ. მიმატებოდათ. ეს იშვიათი იყო *).

მაშ ჩვენ ექვი არ უნდა გვქონდეს მასზედ, რომ ჩვენში ვაქრობა და სოფდაგრობა არ ყოფილიყოს. არ ყოფილიყოს აგრეთვე ბაზაზობა, მეფარჩეთა რიცხვი და მოვაქრეთა და ხელოსანთ დუქნები და აღებ-მიცემა. ვიტყვი რომ იყვნენ და მათმა ყოფნამ წარმოშობა XIX საუკუნის შემდეგ იმ ქართველთ ვაქართ და მრეწველთ რიცხვი, რომელთაც ჩვენში თავი იჩინეს, თუმც მცირედ, მაგრამ მაინც გამოსჩდენ.

შეგნიშნავდ, რომ ჩვენ არამც თუ ასეთ სავაქრო და სახელოსნო ცოდნა გვქონდა, არამედ ჩვენ დახელოვნებულ ვყოფილვართ თვით მეზღვაურობაში, თვით XVII საუკ. ნახევარს, სამეგრელოს მთავარს ლევან დადიანს, კოსტანტინეპოლს 9 გემი შეუძენია და ამ გემების კაპიტნად, ანუ საქართველოში ზღვით შემოსატანად თვისი—მცოდნე მეგრელი ქრისტე კოჩი დაუნიშნავს, გვარად რატია, რომელსაც უმოგზაურნია შავის ზღვით და ყველა გემებიც შემოუტანია. ამაზედ ექვი არ უნდა ვიქონიოდ, რადგანაც ქართველთ მეზღვაურობა, მევენახობა, მეფუტკრობა და მრავალიც სხვა მასთან ჩვენ სულ ძველად შეგვისწავლია.

პურნე. ქართული სიტყვა პურიდამ არის გადაკეთებული, სიტყვა ფურნე რუსეთში, ოსმალეთს და სხვა ადგილებშიც სადაც ფურნე იხმარება. ასე ხსნის ამას დ. ბაქრაძე.

ნუნუა. ქართველებს გაუკეთებიათ ძველად და ამიტომ ღვინისთვის ნუნუა უწოდებიათ, ანუ ნოე, რადგანაც ღვინო პირველად ნოეს დაუწურია და ამიტომ დაურქმევიათ მისთვის

*) ამქრელი წეს-წყობილება საქართველოში. ჩემი, ჯერ დაუბეჭდავი.

ნოეს სახელი. მერე ეს სახელი ნუნუადამ.—ღვინოდ გადაკეთდა, სხვა ტომთაც ასე უწოდებიათ. ღვინის პირველი ბინა კი საქართველოში ყოფილა და მაშასადამე მისი ოსტატობაც აქ აღორძინდებოდა.

რადი. არაყი. ესე იგი გამონახადი რაყიდამ, ანუ რა-ხა-ლიდამ. პლატონ ბურდულის სიტყვით არაყი იწურება ხილიდამ, ამიტომ უნდა ითქვას რა-ხილიდამ—რა-ხიდამ. რა-ხიდამ იწურებაო? მერე ეს სახელ-წოდება სხვა ხალხებსაც უსწავლიათ ჩვენგან, თვით აღმოსავლეთის მუსულმანთ ტომთ შორის არაყი რა-ხად იხმარება, ამიტომ ცხადიაო ამბობს პლატონ ბურდული, რომ ეს რახი არის გადაკეთებული ქართული სიტყვა არაყიდამ, ანუ რა-ხილიდამ. თუნდ რა-ხიდამ, რა ბალახიდამ გამონაწერიო. *)

ჩვენი ენის ძლიერების, კულტურის, თუ ძველის აღებ-მიცემის შესახებ ლაპარაკს თავს დავანებებთ და გადავალთ ისევ ცნობებზედ, რომლითაც შევავსებთ ზემოდ მოყვანილ ცნობებს და მასთან ავსუხსავთ ქეშმარიტ¹ მოთხრობას თანამედროვე მომდინარეობის ნიადაგის შესახებ.

რჩაი შაღების და ქირმანი შაღების საფეიქრო. წინეთ ეს შაღები სპარსეთ-ოსმალეთიდან შემოჰქონდათ, დიდი გასავალი აქვნდა ქართველებში. XVII საუკ. დამდეგს თფილისში გახსნეს ამის საფეიქრო. საქართველოს ბაზაზებს ამით გაუაღვილდათ შაღების მოპოება და გასყიდვა მაშინ შეუძლებელი იყო რომ ეს ზითევში არ გაეტანებინათ ქალისთვის. რჩაი-შალი უნდა იყოს ირიზა ოსმალური და ქირმანი შალი-ქალაქ ქირმანისა—სპარსეთიდან.

დარაია-ბაბთის საფეიქრო. დარაია ბაბთი საქართველოში დიდს ქებასა და დიდებაში იყო, დიდი მოთხოვნილება აქვნდა. ძველი სიგელ-გუჯრები სავსეა დარაია ბაბთის მოხსენებით. ისე ქალი არ გათხოვდებოდა, რომ დარაია ბაბთით არ შეემკოთ. დარაია ბაბთი არის სხვა და სხვა ხარისხის და ფერის,

*) ქართული სამეცნიერო ტერმინები. დაუბეჭდავი პ. ბურდულის.

მეტის მეტი მდიდრად და უხვად იხმარებოდა იგი საქართველოში. დარაია ბაბთი დიდის ღირსებით იყო შემოსილი. ამ დარაია ბაბთს მდიდარი ისტორია აქვს, ნამეტურ მის საფეიქრო ხელოვნობა და ვაქრობას. დარაი ბაბთის შესახებ ლექსებიც არის ძველად დაწერილები.

ღიბას საფეიქრო, აქვე ნართავდენ ყანაოსს, მოვს, ღიმიკიტონს და სხვათაც ენით მოუთვლელთ ძვირფას ნართეულობას აბრეშუმიდამ და მატყლიდამ. ღიბას დიდი გასავალი აქვდა, იგი იყო მრავალ ფერიანი ჯა სხვა და სხვა.

ჩითის საფეიქრო. წინეთ ჩითეულობა სხვა და სხვა ქვეყნებიდამ შემოაჭკონდათ. XVII საუკ. თფილისში იყო რამდენიმე საფეიქრო. ჩითეულობას ნართავდენ სხვა და სხვა ფერის და ღირსების. ჩითის ქარხნები არსებობდა სეიდაბათს. ანუ ციხის გარედ. ჩითის საფეიქროები თფილისს გარდა საქართველოს სხვა ქალაქებშიც იყო. დიდათ იქებოდა თალათინის ჩითი.

შაღის საფეიქრო. შაღის საფეიქროები საქართველოში იყო მრავლად გამრავლებული და ნამეტურ თფილისში, ართავდენ მრავალ-ნაირს და ღირსებითაც დიდათ შემკულთ. ქებული იყო მთელს აღმოსავლეთში ქართული შალეულობა.

ტილოს საფეიქრო. იყო ლაინის საფეიქრო, უმეტესად გამოჰყვანდათ ლურჯი ტილოები, რომელსაც სოფლის გლეხაკობა უხვად ხმარობდა საპერანგე და მის ამხანაგად. თვით მეფე ერეკლეს ძიძის ქმარი დათუნა ფეიქარიც ტილოს ფეიქარი ყოფილა, ამან ვასცა 1767 წ. მეფის წინააღმდეგ „შემთქმელნი.“ ტილოს საფეიქროები დიდრონს სოფლებშიც კი არსებობდა. აქვე გამოჰყვანდათ სხვა და სხვა სუფრები და ტილოს ხელსაწმენდავები.

სუზნის საფეიქრო, იყო თფილისში რამდენიმე, სუზნებს დიდი მოთხოვნილება აქვდათ ქართულს ოჯახში ტახტეულობის ასათარებლათ. აქვე ართავდენ სხვა და სხვა ფართლეულობას, ზეწრებს და მრავალ სხვებს.

ყურთაჯ-გუღის შირთ სარტყელთ საფეიქრო საქარგავნი და სამღებრონი, მდიდრად შემკულნი და მორთულნი. ხელობა

მისი ამადლებული იყო დიდათ, მაშინდელ ნაქსოვთ, ნაღებავ და ნაქარგავ ამ ნივთებს განცვიფრებაში მოჰყავსთ თვით თანამედროვე მნახველნი.

შეპბრაშუშქნი. თფილისში აქენდათ აბრაშუმის საქარხნოები და ამზადებდენ სალამაქას და ჰყიდდნენ. ესენივე იყვნენ მებანბენი და მემატყლენი, დიდი გასავალი აქენდა ამათგან აბრაშუმს, ბამბას და მატყლს. XVIII საუკ. ნახევარს, მთიულეთიდან მთიელმა ბეწინამ, სტამბოლის გზით დიდი ძალი მატყლი გაიტანა შვეიცარიას გასასყიდათ.

შენაბდენი. თფილისში იყო რამდენიმე ქარხანა მენაბდების, ქებული იყო ამათი ნაბდები და სხვა ასეთნი. ნაბდები საქართველოდამ სპარსეთს, ოსმალეთს და რუსეთშიც გაჰქონდათ. მენაბდები აგროვებდენ და ასალებდენ ღორის ჯაგარს, ჯაგარი რუსეთსა და ევროპაშიაც გაჰქონდათ.

ნეშის ქარხანა, აქ აკეთებენ ნემსებს, ქინძისთავეებს, ყანსნალებს, სადგისებს და მრავალთააც სხვა ასეთებს.

შაკრატლის ქარხანა. მაგრატლებს დიდი მოთხოვნა აქენდა საქართველოს ერში და ამიტომ თფილისში არსებობდა 1795 წლამდე მაკრატლების ქარხნები. აქვე აკეთებდენ კარგად და ხელოვნურად სხვა და სხვა დანეულობას და სამართებლებს.

შესავარცხლეთ ქარხანა. იყვნენ წვრილი მესავარცხლენიც, იყო დიდი ქარხანაც თფილისში, სადაც გამოჰყვანდათ ძვირფასი სავარცხლები. იყო ისეთი სავარცხლები რომ იგინი მას ოქრო ვერცხლითაც რთავდენ იშვიათათ. ძვლის სავარცხლებსაც აკეთებდენ. ძვლის სავარცხლები ძვირად ფასდებოდა, ხელოსნებიც კარგად იყვნენ გამოცდილნი.

შექალგენი. ქოლგები საქართველოში დიდათ იხმარებოდა, ქოლგებს ხშირად აკეთებდნენ ერთობ ძვირფასად და იშვიათადაც. ამის დიდი ქარხანა მოიხპო 1795 წ. როგორც სხვა ყველა დიდი საფეიქრო და სხვა და სხვა ქარხნები. ესენივე აკეთებდენ მარაოებს და ჰკერავდენ ხელთათმანებს (ფელჩატი)

შეზანდუკეთ ქარხანა. ზანდუკიბი, ანუ სკივრები საქართ-

ველოში დიდს მოთხოვნილებაში იყო, მაშინდელ შკაფი და კამოდი ეს იყო. ისე ქალი არ გათხოვდებოდა, რომ მისთვის ზითვებში ძვირფასად ნაკეთი ზანდუკები, სკივრები არ გაეტანებინად. მეზანდუკეთ რიცხვი 1795 წ. დაეცა ქართველებში.

თითისტრის სახელმწიფო. თითისტრის ხელოსნობა იყო, მათ აქვნდათ დიდი მოთხოვნა. აკეთებდნენ თითისტრებს ყველანაირს, სამღედრო და სამამაკაცო. ესენივე აკეთებდნენ კვირისტავებს, ფირფიტებს, შიბაქებს და საბავშვო სათამაშოებს.

ჯარას ქარხანა. ჯარას კეთება ჩვენში დიდათ იყო გავრცელებული. ჯარას აკეთებდნენ ნაირ ნაირს და ბევრს ძვირფასებსაც, რადგან სართავ ჯარას ხმარობდნენ თვით სამეფო ოჯახის ქალნი, დიდი გვარის კაცთა ქალნი და სხვანი, ესენივე აკეთებდნენ საჩეჩლებს და ბევრსაც სხვა ასეთ საწეწლებს საპენტავებს და სხვანი რაც საქართველოში უხვად იყო გავრცელებული. სადღეისოდ მოიხპო ესენი.

ღიღის ოსტატობა, ანუ ღიღებისა. ქართველთ შორის შემოსულა და გავრცელებულა ძველად. თფილისში იყვნენ ამის ოსტატნი, ქსოვდნენ და აკეთებდნენ სხვა და სხვა ფერის ღიღებს. ბევრს ძვირფასებსაც, მათ კაი გასავალი აქვნდათ, მთის ხალხს ც დიდათ იყო გავრცელებული სხვა და სხვა ფერად ღიღების კეთება. სადღეისოდ მისი აღარა სჩანს რა. ძველ ღიღების ნაშთათ მთის ხალხში ვპოულობთ და ხშირად ძველს საფლავებშიც ჩნდება, მკვდრებს ატანდნენ საფლავში. ეს ხელობაც დაეცა.

მეღუმენი. ღუმელების ოსტატობაც კარგათ იყო წინ წასული. ღუმელებს აკეთებდნენ თვით ვერცხლის და ოქროსასაც კი. ბევრი მათში ძვირფასადაც კეთდებოდა. ღუმელები იყო მრავალნაირი და მრავალფეროვანი, მდებრობით სქესთა ტანთ საცმლის, მამაკაცთა, სამღვდელ მთავრო და სალაშქრო. XIX საუკუნის შემდეგ ამის ქარხნები და ხელოსნობაც დაეცა ქართველთ შორის.

კრიელმსახურის ოსტატობა. კრიელოსნის სამკეთებელო ქარხნებიც იყო თფილისში და სავაქროებიც. კრიელოსნებს აკე-

თებდენ ფერად ფერადს და ბევრს ძვირფასებსაც. ხმარობდენ კრიელოსნის გასაკეთებლად ქარვას, მარჯანს, ფირუზს, გიშერს და ენით დაუთვლელთ. საკრიალოსნო ნივთებისთვის ეს ხელოსნები და ვაჭრები მოგზაურობდენ ბიზანტიას, არაბეთს, სპარსეთს და ყველა იმ ქვეყნებში, სადაც რამეს იშოვნოდნენ. საქართველოში დიდათ იყო წინ წასული გიშერის ხელოსნობის და ვაჭრობის საქმე. ამის ხელოსნობა სადღეისოდ იმერეთ შორის დარჩა.

ჯამ-ჭურჭლის ქარხანა. იყო თფილისში რამდენიმე და გამოჰყვანდათ სხვა და სხვა ფერად ჯამ-ჭურჭელნი. თებუები, მათლაბები, ლამბაქები და მრავალიც სხვა ქაშნაურის ქურჭლეულობის. ჩინური და საქსონური ქურჭლის კეთებაც მოისპო დღეს სანახავათაც აღარ არს ასეთი ქურჭელი. XVIII საუკ. თფილისში ასეთ ქარხანების რამდენიმე ყოფილა.

შეაბჯრეთა ქარხანა. იყო თფილისში რამდენიმე და აკეთებდენ აბჯრებს რამდენაირადმე და ბევრს ძვირფასადაც, აბჯრის პერანგებს ჰყიდდნენ თვით ძველნი ბაზაზებიც. ამის ხელობა და ვაჭრობაც დაეარდა.

შესურე და შეთუნგეთ ხელოსნობა. სურა და თუნგის კეთების ხელოსნობა ჩვენში დიდათ იყო გავრცელებული და მათში არსებობდა ორნაირი ხელოვნობის ოსტატება: ერთნი აკეთებდენ დიდრონ სურ-თუნგებს, ტაშტებს, ფლავის საწურებს და ბევრსაც სხვანი. ამების საკეთებლად იგინი ხმარობდენ სპილენძს, თითბერს და სხვანი. მეორენი აკეთებდენ ვერცხლის სურებს, ძვირფასად კულებს, ჩარეკებს და ვინ იცის კიდევ რამდენ რა გინდ რას ასეთებს. ძველად დაშთენილ ასეთ ნაშთების დღესაც მოიპოვება საქართველოში იშვიათად, ამის ხელოსნობა და ვაჭრობაც დაეცა.

შეფისენი—იყვნენ მკეთებელ ხელოსნები და ვაჭრებიც, ფისი უცხო ქვეყნებშიც გაჰქონდათ, ნამეტურ ოსმალეთს. სადღეისოდ მეფისენი აღარ არიან ჩვენში. ქართული გვარი მეფისოვი—მეფისე ხელობილამ არის წარმომდგარი.

შემანქანენი. იყვნენ მემანქანენი და აკეთებდენ მანქანებს,

ხოლო ამათ ცნობები არ არის დაშთენილი, ქართული გვარი მანქადაროვი და მექმანდაროვი ამ მემანქანის ხელოსნობიდან და ვაქრობიდან არის წარმომდგარი.

მინის ქარხანა. მინა იხმარება ქართველებში უხსოვრის დრო-
დამ. თფილისში არსებობდა ერთი დიდი ქარხანა—ანუ ქურა
და მასთან პატარა ქურებიც იყო. აქ აკეთებდენ ფერად-ფე-
რად ჭიქებს, სხვა და სხვა სახმარ მინებს, სახლის სანათურე-
რების, აივანების, შუშაბანდებისათვის და სხვაც ბევრი რამის-
თვის, ფერად ფერადი შუშებიც საქართველოში მრავლად იხ-
მარებოდა. ამის ქურები და სავაჭროები მოისპო 1795 წ.

შეთოჯე და შეღაზჯენი. კერძოდ იყვნენ ესენი. საქართვე-
ლოში გრეხავდენ და აკეთებდენ თოქს და ღაზლას სხვა ამგ-
ვარებს, ოსმალ-სპარსეთიდანაც შემოჰქონდათ. თოქების და ღა-
ზლების გრეხა სოფლებელმაც იცოდენ.

შეყანწენი. იყვნენ მრავლად, ყანწებს აკეთებდენ ძვირფა-
სად და ხელობაც კარგად იცოდნენ.

წუმწუმის ქარხანა. საქართველოში ძველადგან აბედი, ტალ-
კვესი და ამგვარები იხმარებოდა. ევროპიელთ მგზავრებმა შე-
მოიტანეს წკირნათი XVII საუკ. მერე ამის ოსტატობაც ისწა-
ვლეს და XVIII საუკ. თფილისში იყო წუმწუმის ქარხანა. აქ
გამოყვანილი წუმწუმა, ანუ ასანთი ქალაქის და სოფლის შეძლე-
ბულ ხალხში იხმარებოდა. მოისპო ესეც. ძვირად იყო თურმე.

წმინდა სამთლის ქარხანა. თფილისში იყო დიდი ქარხანა
წმიდა სამთლის. წმიდა სამთელს დიდი გასავალი აქვდა, ამი-
ტომ ქართველნიც მეფუტკრეობას უხვად მისდევდენ. ძველად
წმინდა სამთელი საქართველოში ქანეთიდანაც მოჰქონდათ, ნა-
მეტურ იმერეთში, ოსმალთაგან ქანეთის დაპყრობის შემდეგ,
ლაზებმა მერე კონსტანტინეპოლს იწყეს სამთლის გატანა. სა-
მთლის ქარხანაც მოისპო 1795 წ. მერე საკათალიკოზო ქარ-
ხანა ვაკეთდა, სიონის გვერდით, მიტროპოლიტის სახლში. აქ-
ვე ვაქრობდენ ამით.

ზეთის ქარხანა. ქარხნები იყო კერძო პირების და სამეფოც
იყო, რადგანაც სამეფოდაც მრავლად სჭირდებოდათ ზეთი.

ავლაბარში სადაც დღეს დარჩის მონასტერია, იქ, ახლოს, იყო ზეთის დიდი ქარხანა. მოისპო 1799 წ.

მეფუტკრები. ქართველთ შორის მეფუტკრეობა კარგად იყო გავრცელებული. ყველა სოფელს აქვდა თავის საკუთარი საფუტკრე.

მეშარიჯები. მარილით ვაჭრობას ალაფებიც მისდევდნენ. კერძო მემამულენიც იყვნენ, დღესაც არიან ასეთ კერძო ვაჭარ მემამულენი.

ალაფები. ალაფების თფილისში მთელი ბაზარი არსებობდა, მთელი ქუჩა. ალაფნი ვაჭრობდნენ პურიით, ქერი, ბრინჯი. ლობიო, ცერცვი, ოსპი და სხვა ამ გვარები. ჰყიდდნენ თოკებსაც და ღაზლებს, ხმელ ჩურჩხეულობას და სხვანი. XVIII საუკ. ალაფების რიგი იყო თფილისის იარმუკაზედ.

მუნაგირები. მუნაგირეთ რიცხვი თფილისში იყო დიდი. მუნაგირებს აკეთებდნენ ძვირფასადაც, ოქრო ვერცხლითაც რთავდნენ. დიდი გასავალი აქვდათ მაშინ მუნაგირებს.

მენიჩბენი და მეთაბხენი. ნიჩბების და თაბხების კეთებაც ხელობა იყო და ვაჭრობაც აქვდათ. მენიჩბენი და მეთაბხენი აკეთებდნენ ხონჩებს, ვარცლებს, ტაბიკებს სხვა და სხვა ტარებს და მრავალიც სხვა ასეთებს.

მესაჭრები. აკეთებდნენ სხვა და სხვა საცრებს, პურის, მიწის, გაჯის, კირის და სხვაც, პატარა თუ დიდის ზომის. სპარსეთიდანაც შემოჰქონდათ საცრის საწნავი, რკოლს კი აქ უკეთებდნენ, აქაც სწნავდნენ ძუისაგან, მის ვაჭრებიც იყვნენ.

მეთევზენი. მეთევზეთა რიცხვი თფილისში დიდად იყო გავრცელებული, ვაჭრობაც აქვდათ, თევზი და ნამეტურ გელაქნური ერევის კუთხის ტბებიდანაც შემოჰქონდათ, ასევე სალიანიდამ. მეთევზეებს საქართველოდამ ხმელი თევზი იმერეთშიც გაჰქონდათ და ჰყიდდნენ, მეთევზენი იყვნენ მაშინ შეძლებულნი, იჯარას იხდიდნენ სიონის სასარგებლოდ.

მეყავადნეი და მეჩაიანეი. იყვნენ ამის ოსტატ მექარხნენი აკეთებდნენ ყავადნენს, ჩაიდნებს და სხვა ასეთებს სპილენძისას. ესენივე აკეთებდნენ სხვა და სხვა ასეთ სახმარ იარაღებს. ჩაი-

დნები, ყავადნები და ჩაის ქურქელი მოხსენებულ არიან ძველ ზითვის სიაშიც XVII საუკ. სამოვარი საქართველოში რუსეთიდან შემოიტანეს 1770 წ. მერე ანუ 1780 წ. ერეკლეს მეფეს მოუვიდა ფეშქაშად ეკატერინა იმპერატრიცისაგან სამოვარი და ჩაის ქურქელი ფეშქაშად. საქართველოში სამოვარი და ჩაის ქურქელი XVIII საუკ. იცოდნენ და არა ეხლა როგორც ემ ბევრს ჰგონია.

შექაღაღდენი. შექაღაღდეთ ვაქრობა ცალკე იყო და მათი რიცხვი მცირეც იყო. იგინივე ჰყიდდნენ მელანს, ბატის ფრთის კალმებს. ქალაღდი წინედ მარანდიდამ შემოჰქონდათ. XVIII საუკ. ნახევრიდამ რუსეთიდან იწყეს შემოტანა.

შეფარჩენი. იყვნენ თფილისში მრავლად და ჰყიდდნენ სხვა და სხვა ძვირფას ფარჩეულობას. ფარჩეულობა მათ შემოჰქონდათ სპარსეთიდანაც. ადგილობრივაც აკეთებდნენ. ადგილობრივ კეთების ოსტატობა დავარდა. ვაქრობაც კი არსებობდა.

ჩვენ აქ ყველას ვერ მოვსთვლით, რაც კი საქართველოს მეფობის დროს, საქარხნო და სავაქროები არსებობდნენ. ერთის სიტყვით, არ არის დღეს რამე ნივთის და საქონლის ქარხანა და სავაქრო, რომ იგი მაშინ არ ყოფილიყოს.

ყასხები. თფილისში იყო ყასხების რიცხვი დიდი. მათ მთელი ქუჩა ეკავათ და ამიტომ ამ ქუჩასაც „ყასაფხანა“ ეწოდებოდა, ასე იყო მაშინ: მექუდების რიგს „ქონხანა“ ერქვა, ხარაზების რიგს „ხარაზხანა“ და სხვათაც ესევე. სირაჯების რიგს „სირაჯხანა“ და სხვანი.

თანამედროვე, ანუ ზაქარია დავითის ძის მომსწრე კაცთაგან გამიგონია, რომ ზაქარია სარაჯიშვილი თავის დროის კვალად აყო ბუნებით მდიდარი კაციო. იგი მახვილ გონიერი იყო არა მარტო სამოქალაქო და სავაქრო ასპარესხედ, არამედ სასოფლო საქმეშიაც შესმენილი და მეურნეობის მნიშვნელობაც კარგად იცოდაო. მახვილ გონიერ კაცთა ენერჯია ასეთი გახლავსთ, მაინც ძველნი ქართველნი ასეთის ღირსებით უხვად იყვნენ დაჯილდოვებულნი, იგინი არა ჰგვანდნენ

თავიანთ ზარმაცს შვილებს, ერთობა დარღვეულებს, გადაგვრებულთ და მძლავრად მფლანგავ-ფანტია მქამლებს.

ეს არავინ იუცხოვოს, ასე იყო ჩვენში, ძველად ქართველნი ასე გახლდნენ მათ შნო ჰქევანდათ თავიანთ დროის კვალად ყველა საქმის ასპარესზედ. თფილისის ქართველ მოქალაქენი მხნეთ იყვნენ სამოქალაქო და სავაჭრო ასპარესზედ, იგინი დაუცხრომლად და მღვიძრად აწარმოებდნენ სავაჭრო საქმეებს, აღებ-მიცემას და მიტომაც მოხდა, რომ მათის მზერით გახარებული იყო ვახტანგ მეფე, ამან ისურვა მათი პატივისცემა და მიტომ 1710 წლებს შემოიღო თფილისის მოქალაქობა. როგორც უცხოება ზაქარია დავითის ძის მშობლებს თფილისის მოქალაქობა, ანუ პაჩოტნი—გრაჟდანილობა იმ დროს უნდა მიეღოთ. მერე ეს მოქალაქეთ ღირსება თეიმურაზ მეორემ 1740 წ. უფრო გაამრავლა და ერეკლე მეფემ ხომ 1770 წ. დიდათაც აამალლა.

მაშინდელ თფილისის მოქალაქეებში იშვიათად ნახავდით ისეთ პირთ, რომ მათ თფილისის ორთაქალას და სხვა სოფლებში ბალები და მამულები არა ჰქონოდათ. ყოველ მათგანს თავის ბაღი და მამულები ჰქონდა და მოქალაქე ფასდებოდა მაშინ, როცა საკუთარი ბაღი-ბოსტანი აქვანდა, მებაღე ჰყვანდა და ზაფხულობით სულ თავის საუკეთესო ვენახის თარფეულობა მოსდიოდა. ეს არავინ იუცხოვოს და ამის ქეშმარიტება არის ზაქარია დავითის ძის წარსულიც, რომელსაც ადრიდანვე სოფ. დილომში აქევანდა კარგი ზვრები, მინდვრები, ტყეები და სხვანი. იგი როგორც ყოფილა შესამჩნევი ვაქარი ქალაქის, ისევე მცოდნე მცხოვრები ყოფილა სოფლის საქმის და ხალხის ცხოვრების.

უნდა ითქვას, რომ როგორც მისი საფლავის ძეგლის წარწერაც გვაუწყებს, იგი დაბადებულა 1807 წ., მაშასადამე მამა ამისი დავითი კარგად მომსწრე პირი უნდა იყოს ერეკლე მეფის, თეიმურაზ მეფის და საქართველოს რუსეთთან დაკავშირების ცნობებიც კარგად სცოდნებოდა. იგი თავის დროის კვალად იქმნებოდა შესმენილი პირი და გამოჩენილი. თფი-

ლისის მოქალაქე, დამსახურებული არა მარტო ქალაქის საქმეების წინაშე, არამედ თვით საშეფოს ოჯახის, ქართველთ მეფეთ შვილების და იმ დროის დარბაისელ კაცების. საუწყებელია, რომ ქონებრივის შემძლებლობით თვით ზაქარიას მამაც იქნებოდა დროის კვალად დაჯილდოვებული და მიტომაც მოხდა ისიც, რომ მამის მსგავსად შვილი—ზაქარიაც უფრო მკვირცხლი გამოვიდა და მამის მონაგარ ქონებრივ შემძლებლობას თავის ჰუნარითაც შემატა და ასახელა თავი როგორც ქალაქ ალაგას, ისევე სოფელს და სასოფლო საქმეებში.

მაგალითებ: დიღომში—ზაქარია დავითის ძეს, თავის შეძლებასთან, ხალხში ერთობ კაი სახელი ჰქონია, ერთობ დიდი ნდობა და სიყვარული. თვის დროის კვალად, დიღმელები თურმე ვერც ერთ საქმეს ვერ გადასწყვეტდნენ ისე, რომ იგინი ამისთვის ზაქარია დავითისძეს არ დაჰკითხებოდნენ. მომსწრე კაცთა მიაზბეს, რომ ზაქარია დავითისძისთანა კაცი დიღმელებს იმის დროს სხვა არავინ ჰყვანდათო. ზაქარია დავითის ძესაც დიღმელები უყვარდა, ჰპატრონობდა მათ, ჰქონდათ მათ დიდათ და ბევრს გასაქირს საქმეში თავგამოდებითაც ეხმარებოდაო. ამიტომ დიღმელებიც მას თავიანთ მფარველ მამას უხმობდნენ და ყოველ გაქირების იმედი და ტალკვესი ზაქარია დავითისძე იყო მათიო. დიღმელები მის ამაგს, სიკეთეს და კეთილ საქმეებს არას დროს არ დაივიწყებენო, რაც ზაქარია დავითის ძეს დიღმის გლეხებისათვის სიკეთე უქნია და ამაგი დაუდგია, ამას ყველას ველარავინ მოსთვლის, რადგანაც ბევრი რამ ასეთი მოსაგონარი ცნობები დრო-ქამთაგან დავიწყებულია და აღარც მის დროის კაცნი არიან ცოცხალნი.

დღევანდელ დიღმელ გლეხთა ნუგეშს ერთი ის მადლიანი სასახელო მხარეც შეადგენს და იგინი მით არიან კმაყოფილნი, რომ ზაქარია დავითის ძემ, მართლაც კაცად კაცმა, ჩვენ დაგვიტოვა თვის მოადგილედ ისეთი საყვარელი კაცი, ისეთი ენერგიული და მშრომელი მამულის შვილი, როგორიც გახლავსთ მისი ძე ღვათ ზაქარიას ძეო. დიდი მადლობელი

არიან დავითის, ამაზედ ქვემოთ წაიკითხავთ, აქ კი ვიტყვი, რომ თუ ამ ცნობებს მკითხველი არ დაიჯერებს, მაშინ მიბძანდეს იგი დილომს, ჰკითხოს იქ ყველას და ვგონებთ ყოველივე გამოჩნდება, მაშინ ჩვენი აღწერის ცნობები სუსტიც კი იქნება, მცირე აღნიშვნა დიდ იღირსების შესახებ.

მომითხრეს მცხოვრებთ მოხუცებულთ და მცოდნე კაცთა, რომ ზაქარია დავითის ძე იყო მარჯვენა მკლავი დიღმელთაო. მის დროს, ჩვენი მემატონენი უღვთოდ გჩაგრავდნო. ეს ჩავგრა ზაქარია დავითისძეს არად მოსწონდა და იგი გლეხკაცობას ბატონის წინაშე მეტად ხშირად ჰქომაგობდაო. ბევრი ყმის შვილი განთავისუფლებულა მისის ცდითა და ფულითაო, ბევრს ოჯახის შვილთ დახმარებია იგი გაჭირების დროს თავის შეძლებითაო. იცოდა ხელ-მოკლე გლეხთათვის სამოსლის დარიგება, გლეხთა ტიტველ-შიშველი ბავშვების შემოსვა, ქალის გათხოვების დროს საზითვა ნივთეულობით დახმარება, გარდაცვალების დროს სამარხის გაცემა და ბევრიც სხვანიამგვარნი, რაც იმ დროის აჭაურ მემატონეთა შორის ერთობ იშვიათი იყო და ძნელიო.

მთელმა ქვეყანამ იცოდა 1840 წლებს, ცაბა და დედამიწამაც, რომ დიღმელი გლეხნი მათ მემატონეთაგან დიდად იძვენებოდნენ, დიღმელ მემატონეთ მახვილი იყო მძლავრი და სასტიკი, სხვა სოფლის გლეხებში, ასეთ მძლავრ მემატონეთ და მღვენელთ გლეხთა კაცი აღვილად ვერ ნახავდა, დიღმის მემატონენი მახვილით და გლეხთა დევნით უპირველესნი იყვნენო. აი ასეთ მძლავრ პირთაგან დაჩაგრულ გლეხთა იმედი და სასოება ერთად ერთი ზაქარია დავითისძე იყოვო და მისი საქმენიო. ახ, რომ დაიხოცნენ და აღარ არიან მომსწრე კაცნი, თორემ ზაქარია დავითის ძის კეთილი საქმეების შესახებ იმდენი საქმენი გამოსჩნდებოდნენ, იმდენი სიკეთე და ამაგი დიღმელთა წინაშე, რაც თანამედროვე მკითხველს ერთობ გააკვირვებდაო. ამის დასამტკიცებელი საბუთი არის ის მაგალითიც, რომ დღესაც დავით ზაქარიასძეს დიღმის ბაღში

ჰყავს ერთი მებაღე, რომელსაც მის მამის დროსაც უმსახურ-
ნია და ეს პირი დიდის ქება-დიდებათ და განუსაზღვრელის
პატივისცემით მოიგონებს ზაქარია დავითის-ძის ამავს ხალხის
წინაშე და ხსოვნას.

ზაქარია დავითის-ძე, როგორც თავის დროის შვილი,
ყოფილა მღვთის მმოსავი პირიც, მას პატივისცემა ჰქონია
სოფლის მღვთაებრივის საქმეების და მიტომ 1863 წ. სო-
ფელს დილომს, ერთს მალლობ ალაგასა, გაუყეთებია ერთი
თლილის ქვით ნაშენი სოფლისთვის ზომიერი ეკკლესია, რომელ
ეკკლესიაც იმავე დროს „თეთრ წმინდა გიორგად“ წოდებულა.
ვიყავ ამ ეკკლესიაში, კარის შესავლის ზემოდ, ერთს ქვაზედ
მხედრულის ასოთი ამოჰკრილია ეს მოხსენება მაშენებელის
შესახებ.

„წ-დო დიდო მთავარ მოწამეო და დავაწდ შემოსალო გიორ-
გი, შეოხ შეავ შე მამა-მამით მოსავსა შენსა ზაქარია სარაჯოვს, —
დუბერსკის სეკრეტრის დავითისასა და სახლეულობასა ჩემსა, რ-
მეღმანტ ადვანე წმინდა ტაძარი ესე საკუთარითა საფასითა ჩემითა
და შევამტე უოველთა სამკაულითა, წელს 1863-ს“

ამ წარწერიდამ სჩანს, რომ ზაქარიას მამა დავითი თავის
დროის კვალად ლუბერსკი სეკრეტარი ყოფილა, ეს ცნობა
წვენ საყურადღებოთ მიგვაჩნია, აქედან სჩანს, რომ ზაქარიას
მამას მთავრობის ნაწილშიაც ჰქონია ადგილი და ხმა, უეჭვე-
ლია იგი ამას მიიღებდა იმ დროს, როცა საქართველო რუ-
სეთს ჩაბარდა და რუსნი შემოვიდნენ საქართველოში. სჩანს
ეს პირი თავის დროის კვალად შემჩნეული პირი ყოფილა.
თვით ზაქარია დავითის-ძე აქ, ამ ეკკლესიაში ასაფლავია, მას
აქვს კარგი მარმარილოს ფიქალი და ზედ გახლავსთ შემდე-
გი წარწერა:

„ესე არს განსასკენებელი ჩემი, რამელი მთნაკს, ამას დავემ-
კვიდრო უკუნისამდე, ზაქარია დავითის-ძე სარაჯოვი, აღმაშენებელი
ეკკლესიისა ამისა; შობილამ 74 წლისა, კარდავიცვალე 1880 წელს,
26 მაისს. აღმომკითხველთა გვეკვდრებით შენდობა ჰყავთ ჩემთვის.“

ფიქალი ესე დაესდევ სასსოფრად სიუვარულისა მისისა შირ-მშომან ძემან მისმან დავით. საუკუნომცა ანს ხსენება შენი საუვარკლო მშობელო“.

ქართლის წარწერის შემდეგ მოყვანილია ეს რუსული წარწერა:

Здѣсь покоится прахъ-тѣла потомственнаго почетнаго гражданина Захарія Давидовича Сараджева скантавшагося 26-го мая 1880 года на 74 году отъ рожденія.

საფლავის ქვა და წარწერა დაცულია სუფთად, თითქოს დღეს ამოუჭრიად ასოებით. დილომში დიდმა, პატარა, ერთის სიტყვით ყველამ იცის, რომ თეთრ გიორგიში ასაფლავია ზაქარია სარაჯოვი. რომელსაც დიღმელები დიდის ქება დიდებით მოიგონებენ. ზაქარიას და მისი შვილის დავითის სახელი დილომში ყველა გლეხის ოჯახის ქალმა და კაცმა იცის და მათში ისე ლაპარაკი და მოგონება არ იქნება, რომ იქ ზაქარია ცხონებით არ მოიგონონ და დავითი დღეგრძელობით ალბათ ერთსაცა და მეორესაც დაუმსახურებიათ საქმით, რომ ერსაც დახსომებია იგინი. ასე უნდა იყოს.

ეს ეკლესია დილომში მეორე ეკლესია არის, იგი მიწერილია დიღმის სამრევლო ეკლესიაზედ, ხოლო შემკობილია საეკლესიო ყოვლისფრით. წელიწადში ერთხელ დღესასწაულიც მოსდის, აქ მცხოვრებთ ღამის თევაც იციან, ღამის სათვეი ოთახებიც აქვს დაკეთებული. ეკლესიაში ზაქარია დავითის-ძის მეტი სხვა არავინ ასაფლავია, ხალხის გარდმოცემის თანხმით მტკიცდება, რომ დიახ ზაქარია სარაჯოვს დილომი და მის გლეხ-კაცობა კარგად უნდა ჰყვარებოდა, რომ თფილისის პირველ ხარისხოვანი მოქალაქე აქ დასაფლავდა. ამის გამოსვენება თფილისში დიდი ამბით მოხდა, თვით იმ დროის ახალი ეგზარხოსიც დაესწრო, თუმცა საერთო პატივი დიდი აგეს, ხოლო თფილისში არ დაკრძალეს. არამედ დილომს, თვისგან აშენებულ ეკლესიაში, შეუღ-

ლე კი ამისი ელისაბედ სვიმონის ასული დასაფლავებულია კალოუზნის ეკლესიაში.

საქიროდ ვსთვლით აქ მოკლედ ვილაპარაკოთ ზაქარია დავითის-ძის შინაურს საქმეებზედაც. ზაქარიას დათიკო დიდათ ჰყვარებია, რადგანაც ამის მეტი სხვა ვაჟი არ ჰყოლია. მომსწრე და მნახველთ მიამბეს, რომ დავითმა გემნახია რომ გაათავა და სხვაგან მიდიოდა სასწავლებლად, ზაქარიას არ ემეტებოდა, მაგრამ მეტი რა გზა აქვნდა, დათიკოს უნდოდა სწავლაო. სწავლის მიღების მნიშვნელობა ზაქარიასაც კარგად ესმოდა და თან ენატრებოდა დათიკოს სახელოვან კაცად გამოსვლაო. დათიკომ მგზავრობის დროს დიღმისკენ ამოიარა, აქ გზაში შეხვდა მამა და ნახაო, კარეტაში მგზავრებთან მჯდომი მიმავალი დათიკო რომ მამამ დაინახა, მან მაშინათვე ტირილი შექმნა, მაგრამ მალე გამოეთხოვა შვილს და აქეთ გამობრუნდაო. დათიკო კი გააქანა ეტლმაო.

ზაქარიას დიდათ ენატრებოდა შვილის განვითარება, სახელოვან კაცად გამოსვლა, ქვეყნის და ერისთვის სარგებლო მშრომლის მოვლენა. ელირსა მამას და შვილი ღირსეული პირი გამოუვიდა. შვილმა მამის ამაგი დააფასა და მიტომაც არის მამის საფლავის ქვაზე ასე მოხსენებული: — „ფიქაღა ესე დაადო ზირ-მშო შვილმა დავით თავის საყვარელ მშობელსა“. დედა დავით ზაქარიას-ძისა ყოფილა შესანიშნავი მანდილოსანი და მარჯვენა მკლავი ზაქარიასი და მტკიცე ბურჯი ოჯახისა.

მოგეხსენებათ, რომ ძველად, საქართველოს ერის ოჯახი ძრიელი და ბედნიერი იყო ასეთის მძლავრის დედების შრომით. იგინი არ ჰგვანდნენ ჩვენს თანამედროვე ზოგთ გულგაცივებულ დედებს და დებს. ეს იყო ერთად ერთი ჩვენი ოჯახის ბედნიერება, რომ დათიკოს დედისთანა ქალებით ძველად უხვნი გახლდით და ყოველს მათს რიცხვს თან სდევდა მათი ცოდნა, მრავალნაირად დაწინაურება საოჯახო და საქვეყნო საქმეებში. ქართველი ქალის ძველი ლეჩაქი იყო ბაი-რალი მის პირადი ღირსების და მცნების, რომ ქართველმა

დედამ ცხოვრებისთვის იცოდა ყოველივე კარგად, ჩინებულად და ზედ მიწევნით, მომსწრე და მცნობ კაცთაგანაც ასე გაგიგონია დავითის მშობლის ეფისსაბედ სიმონის ასულის შესახებ.

ჩვენ არც ისე გატაცებულნი ვართ, რომ ყველა ჩვენი ძველები ვაქოთ. არა, ურიგონი ძველაც იყვნენ, და ეხლაც არიან, ასევე კარგნი ძველათაც იყვნენ და ეხლაც არიან, ამიტომ აქ ბოროტებას ნურავინ დაგვწამებს. მაგრამ რაც შეეხება ზაქარია დავითის-ძის მეუღლეს, ეს კი, ქრმისავე სამაგალითო თვისების ადამიანი ყოფილა.

მცნობთა სიტყვით: ძნელად, რომ დავით ზაქარიას-ძის მშობელს თვის თანამედროვე ქალებში ბევრი შესდარებოდაო. სახელოვანი ზაქარია სარაჯოვიც ბედნიერი იყო მით, რომ მას ოჯახში ჰყვანდა ისეთი სასარგებლო და სამაგალითო მეუღლეო. მოგეხსენებათ, რომ ოჯახის ბედნიერება და კეთილდღეობა დამოკიდებულია თვით ოჯახისავე დიასახლის მანდილოსანზედ, სადაც ეს არ გახლავსთ და ოჯახის უფროსი მოკლებულია ელისაბედ სიმონის ასულისთანა ღირსებას, იქ ოჯახის მომავალი ბედ-იღბალი სათუო გზაზეა დამდგარი. ბევრს ალაგას მომხდარა, რომ მამა პაპათაგან ფეხზე მდგარი საოჯახო საქმენი უხეირო ამხანაგთაგან პირქვე დამხობილა.

აქ კი, მაღლობა ღმერთს, ელისაბედ სიმონის ასულის ცდით ზაქარია დავითის-ძის ოჯახი ასეთს ხვედრს ასცილებია, მისთვის ბედს წილად ურგუნებია ისეთი სამაგალითო ადამიანი, ისეთი მშვიდობის მოყვარე და ოჯახის ქომავი და მოამავე პატრონი როგორიც გახლდათ ელისაბედ სიმონის ასული სარაჯოვისა. ჭკვიან, ენერგიულ მხნე ზაქარიას რაკი ოჯახში მოეპოვებოდა ასეთი მტკიცე, კარგი, სასარგებლო მეუღლე, მიტომ მისი საოჯახო თუ საგარეო საქმენიც მტკიცე საძირკველზედ იდგნენ და მომავლის ცხოვრებისათვისაც დიდის სასარგებლოს ვითარებითაც სპეტაკდებოდნენ, ესე იგი აღორძინებას და წარმატებას ეძლეოდნენ, რის შედეგიც ცხადია ჩვენთვის და ამ სიტხადეს ნათლათაც გვიმტკიცებს აწინ-

დელი დავით სარაჯიშვილის საოჯახო საქმეთა სიმძლავრის ვითარება.

ზაქარია დავითის-ძეს, ამ მარად სახსოვარის ელისაბედ სიმონის ასულისაგან ჰყვანდა სამი შვილი: ერთი ვაჟი, აწ ჩვენგან კარგად ცნობილი დავით ზაქარიას-ძე—სარაჯიშვილი და ორიც ასული. ეკატერინე და მარიამი. ეკატერინე გახლავთ მეუღლე გენერალის ნიკოლოზ ერისთავის, რომელიც ერთ დროს ბათუმის გენერალ-გუბერნატორიც იყო და ირიცხებოდა ერთს საუკეთესო ქართველად, დღესაც ისეთივე გახლავს იგი. მარიამი—გახლავსთ მეუღლე დავით გიორგის-ძის ერისთავისა, ჩვენში კარგად ცნობილის მწერალ-მოღვაწის და „სამშობლოს“ დამწერის. დავით ერისთავი ჩვენში ისეა ცნობილი და აღწერილი, რომ აქ მასზედ რამის თქმა საჭირო არ არის. ვიტყვით კი, რომ ღირსეულს ოჯახს ღირსეული სიძეებიც ჰყვანდენ და ჰყავსთ კიდევაც, დავით ერისთავი გარდაიცვალა 1890 წ. 19 ოქტ. დასაფლავებულია თფილისის კალოუზნის ეკლესიის გალავანში. აქვს ძველი ზედ წარწერით, რომელიც აღუგო მას ცოლის ძმა—დავითმა.

ელისაბედ სიმონის ასული იყო —სავენელისა, კარგი, ძველის აზნაურთ გვარის შთამომავალი, მაინც მის დროს, დუშეთისაკენ დიდად იქებოდა და იდიდებოდა სიმონის ოჯახი. სადაც მაშინ იქითკენ ერთი და ორი კარგი ოჯახი გამოსჩნდებოდა, იქ მათ არც სიმონ სავენელის ოჯახი გამოაკლდებოდა. ელისაბედ სიმონის ასული აღზრდილი ყოფილა თავის დროის სათნოს კრძალულებით. ძველებურის ქართულის სიბრძნე გონიერებით აღვისილი, გაზდილი და განათლებული თვის დროის კვალად.

იგი დასაფლავებულია თფილისის კალოუზნის ეკლესიაში. საფლავს აქვს მარმარილოს ქვაზედ—წარწერით, მაგრამ ქვის წარწერა სადღესოდ ერთობ მიმქრალია, გადაღება ვეცადეთ, მაგრამ ვერ გავარჩიეთ კარგათ, ამიტომ არც მოვიყვანეთ აქ, საყდრის მოძღვარმა გადმომცა, რომ განსვენებულის

შვილებს წარწერის განახლება სურსთო. გვაუწყეს კვალად განსვენებულის ელისაბედ სიმონის ასულის შესახებ, რომ იგი დიდათ გონიერი ადამიანი იყო. სამაგალითო თვისების და დიდი მოსიყვარულე თავის შვილების და ნამეტურ დათიკოსიო. აღუსრულდა ნატვრა კარგს დედას და კარგი შვილიც გამოუვიდაო.

ზაქარია დავითის-ძე და ელისაბედ სიმონის ასული თავის დროს თფილისში იყვნენ ქებულნი და დიდებულნი, თვით ელისაბედ სიმონის ასულიც იყო გულ-მოწყალე და ქრმის მსგავსად ქველმოქმედების სიყვარულით აღესილიო. ოჯახი იყო მათი მტკიცე და მკვიდრი, ეს სიმკვიდრე სხვა ქართველთ წინაშეც იმ დროს დიდს საყურადღებოდ იყო გამხდარიო. დავსძენთ, რომ დღესაც მრავალნი მცნობნი გადამეტებულის პატივის ცემით მოიხსენებენ როგორც ზაქარია დავითის-ძეს, ისე მის 'მეუღლე ელისაბედ სიმონის ასულს, მათ ბედნიერ მამათ და დედათ სთვლიან, რომ მათს ოჯახს გამოეზარდა სამაგალითო მოქალაქე შვილი—დავითი.

ქვემარტად, ბედნიერია ის დედა თვით გარდაცვალების შემდეგაც, ვისი ძუძუები და ნაყოფიც ქვეყანას სასარგებლო კაცებს გაუზრდის, ღიახ, ბედნიერია ელისაბედ სიმონის ასულიც, რომ მან თავის სამშობლო ქვეყანას და ერს სასარგებლო მამულის შვილი გამოუზარდა. ჩვენისთანა ერისთვის დავით ზაქარიას-ძე დიდი მოვლენა არის და სამთლით საძებარი; ამას გვათქმევენებს მისი ცხოვრების ის ცნობები, რომელიც მის მოქმედების ასპარეზზედ ყოველ-დღე სრულდება. ამას გვათქმევენებს თვით ჩვენი წყალ-წაღებული მდგომარეობაც. ხალხის ცხოვრება და მათი წესების განკარგება და აღორძინება ითხოვს რიგიან, განათლებულ მუშაკთ და მოღვაწეთ რიცხვს. უამისოდ ყოველად შეუძლებელია, რომ რომელიმე ერის ცხოვრება დაწინაურდეს და წავიდეს წინ, თუ მათ გულ შემატკივარ მეთაური—მოღვაწე კაცი არა ჰყავსთ. ეს ცხადი

ქეშმარიტება არის და ნამდვილი მაგალითი ქართველებს ცხოვრებაში.

ქართველები დაქვეითებულნი ვართ მრავალნაირად, ჩვენ არა გვყავს მოწინავე კაცები, გულ-შემატკივარნი და გზის მაჩვენებელნი. არ გვყვანან ქველ მომკმედნი და ჩვენის ტომის ძეთა დამხმარენი დროსა და გარემოების კვალად. კაცები კი ბევრი გვყავს, ბევრნიც ვართ, მაგრამ მათში ჩვენის ქვეყნის გულ-შემატკივართ რიცხვი კი ერთობ მცირეა, დიდს თუ მცირეს ჩვენის ქვეყნის ცნობიერებით გული გარდაებანათ, მდიდრებსა თუ მოწინავე გვარიშვილებში ჩვენის ტომის ტრფიანების აღარაფერია დაშთენილი. მათ ქართულ ენაზედ ლაპარაკიც კი ეხამუშებათ. აღარავითარი საიმედო ნიშნების ჩვენში სადღეისოდ არა სჩანს რა. ყველას ხალისი და გული წამხლარი აქვს. ყველას სასოება წართმეული.

აი ამისთანა დროს, ამისთანა ერში და ასე დაქვეითებულთ შორის, ვიკითხოთ სინიდისის წინაშე, თუ რა მნიშვნელობის და ღირსების უნდა იყოს ისეთი პირი, როგორიც არის დავით ზაქარიას ძე. დავაკვირდეთ ჩვენის ნამუსის ქვეშ, გულზედ ხელი დავიდოთ და ისე ვილაპარაკოთ ქეშმარიტებით. აქ ზიზღი, მტრობა და შური ნურავის გვექნება. პატიოსანის დედმამისაგან გამოზრდილ კაცმა ჩვენს გაწვალებულს და გათახსირებულს ცხოვრებაში გული არ გაიტება, მან თავის ენერგიით და სამრეწველოს საქმით, ბევრი რამ სახელოსნო, სამეურნეო და სავაჭრო მცნება გვასწავლა, რაც ჩვენს ეკონომიურად წინსვლას კარგს ქომავობას უწევს. ამავე დროს, ესევე პირი არც თავის შინაგან ქვეყნის ეთნოგრაფიით და ისტორიის ცოდნით სდგას დაბლა, იგი სხვასავით არ არის მძრახველი თვისის ტომობის, ვინაობის და სხვა ასეთების, რომელთა მოთვლა აქ შორს წავა, ამითიც სამაგალითოა იგი და საყურადღებო, ვინაიდან ბევრნაირ მაგალითებს გვაძლევს და თან ათას ნაირის მისწრაფებათა აღორძინებით გვამხნევეს.

დავით ზაქარიას-ძის სარაჯიშვილის აღებ-მიცემობას, საქარხნო საქმეებს და ფირმას ქართველ ერის ცხოვრებაში კარგი მნიშვნელობა აქვს, ნამეტურ მაგარ სასმელების სახდელს ასპარეზზედ. დიდი სახელოვნება, ანუ შესაფერი ღირსება აქვს მით უფრო, რადგანაც იგი მნიშვნელოვანია არა მარტო მით, რომ მან ფართო მნიშვნელობა მიანიჭა ადგილობრივ არყის და კონიაკის სახდელ ნივთიერებას, არამედ იგი საყურადღებო და სასახელოა მითაც, რომ მან მთელის რუსეთის იმპერიის აღებ მიცემის საქმეს პირში სული ჩაუდგა, მან იგი ევროპის მაგარ სასმელების ქვემდებარებისაგან კარგად გაანთავისუფლა. საუწყებელია ისიც, რომ დავით ზაქარიას-ძის სარაჯიშვილის ენერგიულმა შრომამ, ცდამ და მეცნიერულად მომზადებამ დიდი ზე გავლენა იქონია კერძოთ ქართველ ერზედაც, მისის საშუალებით ბევრმა ქართველმა შეისწავლა შრომის ცდა, დაუცხრომელის მეცადინეობით არყის და კონიაკის ნაყოფის შემუშავება და რაც შეიძლება მეტი ნაყოფის გამოხდა—გამოტანა.

მეცნიერულად მომზადებულმა დავით ზაქარიას-ძემ, თავის შორს მხედველობის წყალობით და კაცთა ბუნების მარგებელ, ანუ შემრგო სასმელთა შემოღების და გავრცელების მხრითაც დიდი სიკეთე მოუტანა თვით საზოგადოებრივ საქმეთაც, ანუ კაცთა სიცოცხლის და ცხოვრების უვნებლობითაც. მოგეხსენებათ რომ მაგარი სასმელები თუ ბუნებით კარგი და შემრგო არ არის, უამისოთ იგი მრავალთათვის მავნებელიც იქნება სმის დროს და სიკეთის მაგიერ ვნებასაც მოიტანს, ეს ცხადი საქმეა და მეცნიერულადაც დასაბუთებული. დავით ზაქარიას-ძის სარაჯიშვილის სამრეწველო ქარხნების განვითარებამდის რუსეთში ვინ იცის არაყს როგორ ხდიდნენ, ხდიდნენ ისე რომ ოღონდ გაყიდულიყო, თორემ დანარჩენთან მათ საქმე არ აქვდათ, იგი გინდ მავნე თვისებისა ყოფილიყოს კაცთათვის და გინდ შემრგო, ორივე ერთი იყო.

ამიტომაც აღრე მაგარ სასმელებს რუსეთში დიდი ვნებაც მოჰქონდა და ამ ვნებას ჯეროვნად არც არავინ აქცევდა ყურადღებას. დავით ზაქარიას-ძის მომზადებულმა ნიჭმა კი ამ სასარგებლო მხარესაც მისცა თვისი დასაწყისი და მან ისე დაიწყო სასმელების ხდა და გამოყვანა, რითაც მან იგი ყოველივე მავნებელის თვისებისაგან გაანთავისუფლა, ყველა სასმელს შემრგო, ნაყოფიერი თვისება მისცა, რამაც მისი სასმელები ხალხის წინაშე ერთი ათად წინ—წასწია, აღებ-მიცემითაც დაწინაურდა. საყურადღებოა ასეთი ღირსება და პატივისცემი მითაც, რომ ეს გარემოება მრავალთ არცის მხედლთა წინაშე სახელმძღვანელოთაც დაშთა, მათ ამ გარემოებას ჯეროვანი ყურადღება მიაქციეს და თვისი სასმელებიც მავნე თვისებისაგან გაანთავისუფლეს, რაც დღეს ბევრგან ეს ცხადად სჩანს.

დავით ზაქარიას-ძე სარაჯიშვილი განათლებული კაცია. მას თავის დროის კვალად ყველა მეცნიერება კარგად აქვს გაცნობილი და შესწავლილი და მასთან ის გარემოებაც, თუ ევროპაში, ნასწავლ ევროპიელნი როგორ ამზადებენ სხვა და სხვა ძვირფას სასმელებს, ასეთ საქმეთა ცოდნით სათქმელია, რომ ეს პირი მთელს რუსეთის იმპერიაში იშვიათი პირი უნდა იყოს, ამიტომაც გახლავსთ, რომ მისი სასმელები ასეთის შემრგო, უვნებლის თვისებისაც არის. ვიტყვი იმასაც, რომ დავით სარაჯიშვილის მაგარ ძვირფას სასმელების გამოხდის და განვითარების საქმეში მკოდნე ტოლი არამც თუ მთელს რუსეთში ეყოლება, არამედ იგი სახელოვნად გამოსჩნდება ბევრს ევროპის განათლებულ ერთა შორისაც, რასაც ექვი არ უნდა. ბავშვობაში კი ნუ ჩამომართმევთ და ესეც ერთი საქმე ღირსება არის ქართველის ერისა, იმ ერისა, რომლის უნიჭობასაც მრავალნი მარცხნივ—მარჯვნივ ჰფანტავდენ და ავრცელებდნენ ხმა-მადლა. დავით ზაქარიას-ძეს რომ აქვს თავის საგანში მეცნიერული ცოდნა და გამოცდილება, ამას ასაბუთებს ის გარემოებაც, რომ მას აქვს გერმანიაში მიღე-

ბული სწავლა და მასთან უმაღლესი სწავლის დიპლომიც, როგორც დოქტორი ქიმიისა.

ჩვენს გარეშე, თვით რუსეთის მთავრობისთვისაც მეტად სახელოვანი და საქები უნდა იყოს, რომ მას ჰყავს ასეთი განვითარებული ქვეშევრდომი კაცი, რომელიც თავის ცოდნით და ენერგიით თვით ევროპიელთ ხელოვან მცოდნეთაც არ ჩამოუვარდება, ამას გარდა აქვს კიდევ სხვა დიდი ღირსება და მნიშვნელობა რუსეთის მთავრობის და ერისთვისაც, ეს დიდი მნიშვნელობა გახლავსთ ის გარემოება და პირობები, რომ დავით ზაქარიას-ძის სარაჯიშვილის აღებ-მიცემის დაწყებით რუსეთში იწყება სრულიად ახალი ხანა და დასაწყისი რიგიან სასმელთა დასაწყისისა. ამის სასმელები სახელოვან არის არამც თუ მარტოდ კავკასიაში, არამედ ყველგან, ევროპას და რუსეთის დიდრონ ქალაქებშიაც, რადგანაც აქა ხდიან ყველაფერს კარგად, ჩინებულად და სპეციალურად, რაც ყველგან იშვიათი გახლავსთ და მასთან საყურადღებოც.

რაც შეეხება ქარხნებში ყველა ნაირ სასმელთა იარაღებს, ესენიც ჩინებული იარაღები და მანქანების არის, საუკეთესოს თვისების, ანუ კარგის სისტემის, კარგის სანაქებო მცოდნე კაცთაგან გამოგონებულების, რომელთაც სიკარგით და სხვა ამ გვარებით, მათზე უკეთესი მთელს ევროპაში სხვა არაფერი მოიპოვება. ყოველი უბრალო რამ ნივთი თუ იარაღიც კი, რომელნიც ემსახურებიან არყის გამოხდის საქმეს, შესდგებიან სულ პირველ ხარისხის იარაღისაგან, გარდა ამისა დავით ზაქარიას-ძეს დიდი ყურადღება აქვს მიპყრობილი იმაზედაც, რომ მთელს ევროპაში თუ ვინმემ რამე ახალი წესი შემოიღო არყეულობის სახდელათ, ანუ რამე ახალი სისტემის იარაღი და მანქანა მოიგონა, ამავსავე იგი მალე შეიძენს და დაუწყებს იმ წესით და სწავლით შემუშავებას და ხდას, როგორც მცოდნე საცუიად ისტსაც ექმნება აღნუსხული.

რაც შეეხება ახალ რამე იარაღის მოხმარების ოსტატობას და ცოდნას, ამაშიაც დავით ზაქარიას-ძე არის უცდომე-

ლი, იგი თავის საგანში ისეა მომზადებული, რომ მას ძნელათ შესცდეს რამე საქმე, ამას გარდა თვით მოსამსახურე პირნიც თავთავის ალაგას ისეთი მცოდნე კაცები ჰყავს დაყენებული, რომელთაც იშვიათად რომ რამე შეცდომა მოუხდესთ და რამეში შესცუნენ. ასეთ პირთა შერჩევას, ცოდნას და სამსახურსაც რასაკვირველია თავისებური მეცნიერული ოსტატობა უნდა, სპეციალისტობა უფროსისა და ფრთხილი ზედა-მხედველობა, რაც გინდ კარგი, სპეციალურად მომზადებული მორჩილი მოსამსახურენი ჰყვანდნენ, მაინც ფრთხილი ზედამხედველობა ყოველთვის მოუხდება, მცოდნე პატრონი და მერე ისიც ისეთი პირი როგორც მცოდნეც გახლავსთ დავით ზაქარიას-ძე, აბა ეს თავის ენერგიულს და მეცნიერულს შრომას და ზედამხედველობას როგორ მოაკლებს როგორც თავის ქარხნების საქმეებს, ისევე თავის თანაშემწეთ და მოსამსახურეებსაც.

ყოველ სიკარგეს და შნოს გარეშე, დავით ზაქარიას-ძე გახლავსთ სანაქებო მითაც, რომ მის ქარხნებში მოიპოვება საუკეთესო ჭურჭელი არყისა, მაგალითებზე ბოჭკები მრავლად, რაც საჭირო არის, მასთანვე კარგად გაკეთებულნი, სარგოთ გამოყენებულნი, ისე მოწყობილნი სასმელს რაც თავის დღეში არ გააფუჭებს, ფერს, ან გემოს არ შეუცვლის, ასეთ ბოჭკების შენახვასაც რასაკვირველია თავისებური ცოდნა სჭირია და მოვლა-პატრონობა და თუ მას მეცნიერულად მომზადებული პატრონი არა ჰყავს, მაშინ უამისოდ ძრიელ ადვილად შეიძლება რომ ბოჭკა თვით უბრალო გარეცხა რა არის, თვით ამითაც კი ადვილია წახდეს საქმე და გაფუჭდეს ყველაფერი, მაგრამ აქ ეს არ ხდება, რადგანაც ყველა ასეთ საქმეებს მცოდნე პატრონის ყურადღება აქვს მიპყრობილი და ასეთი პატრონობაც არის წმინდათ მეცნიერული, სუფთა და სამაგალითო სხვათა წინაშეც, ნამეტურ იმათთვის, ვინც ასეთ საქმის წარმოებას მისდევენ.

ასეთ დიდრონ ჭურჭელთა გარდა, რასაკვირველია დიდი

მნიშვნელობა უნდა მიეცეს თვით მინის ქურქელთაც, ანუ სხვა და სხვა ნაირ ბოთლებს და ასეთსაც სხვა მრავალთა, რომლებშიაც იხმება სასმელები და იგზავნება სხვა და სხვა ქვეყნის მაღაზიებში გასასყიდათ, ამასაც რასაკვირველია თავისებური ცოდნა სჭირია და მცოდნე კაცის ზედამხედველობა და პატრონობა. ასეთ საქმეებშიაც დავით ზაქარიას-ძე არის მცოდნე და მომზადებული, როგორც მეცნიერი ქიმიკოსი, მან კარგად იცის ყოველი სასმელის თვისება, ძალა და ვითარება და ისიც, თუ რომელ სასმელს რა ყალიბის და რა სისტემის მინის ბოთლი მოუხდება, რომელს რა გვარი ბოთლი შეინახავს ჩინებულად და უვნებლად, ამიტომაც მისი მრავალ ნაირი სასმელები იხმება სულ სხვა და სხვა ნაირს ბოთლებში, თავ-თავის შესაფერში, ისე რომ ზოგს ბოთლში ათეულის წლებითაც რომ დარჩეს სასმელი, იგი მით არ გაფუჭდება და ყოველთვის სუფთად იქმნება შენახული. ამასაც რასაკვირველია არა მცირედი შრომა მოუხდება და გამჭირიანობა, თუ არ მცოდნე პირის ხელი, უამისოდ შეურჩეველ და შეუფერებელ ქურქელთაგან შეიძლება ძრიელ მალე და ძრიელ ადვილად გაფუჭდეს ძვირფასი სასმელი, მაგრამ აქაც რასაკვირველია მცოდნე დავით ზაქარიას-ძის სარაჯიშვილის წყალობით ყოველივე მოსპობილია და განდევნილი, რაც თვით საზოგადოებისთვისაც არის სასარგებლო და მნიშვნელოვანი.

რაც შეეხება სასმელების რიცხვს და გემოს, ესეც არის მრავალნაირის თვისების. მრავალნაირის გემოსი და მათ ფეროვნებასაც ხომ რიცხვი არა აქვს. ყოველ სასმელს აქვს მიცემული თავის შესაფერი სიტკბო და ფერი. დავით სარაჯიშვილის ქარხნებში იხმება მრავალ ნაირი სასმელები, მათი მოთვლა ჩვენგან აქ შეუძლებელია, რადგანაც ჩვენ ყველა ამ სასმელების სახელებიც არ ვიცით და თუ რამეს ვსწერთ, ამასაც თვალთ ნახულს და გაცნობილს, თორემ ძნელად რომ ისეთი კაცი იქმნეს ჩვენში, რომ მან ყველა იმ

ძვირფას სასმელების სახელები იცოდეს, რაც კი დავით სარაჯიშვილის ქარხნებში იხდება და კეთდება. ყველა სასმელების სახელების ცოდნა და დახსოვნება ჩვენ კი არა და თვით იმ პირთაც კი უძნელდებათ, რომელნიც სადმე მაღაზიაში სხედან და დავით სარაჯიშვილის სასმელებით ვაჭრობენ, ბევრს სასმელს აქვს ჩინებული გემო, ჩვენთვის მუხხვედრი და მიუწოდომი, რასაც იშვიათად რომ შეხვდეთ სადმე. ასეთ საქმეებსაც რასაკვირველია აქვს თავის შესაფერი ფასი. არც მეტი, არც ნაკლები, ყოველივე კანონიერად განსაზღვრული, ისე რაც კი განათლებულ კაცის შნოსა და პატიოსნებას მოეთხოვება.

ვიტყვი იმასაც რომ ამაშიაც რასაკვირველია მცოდნე კაცის მარჯვენა არის საჭირო და მასთან დიდი ადამიანური ღირსება, თორემ არიან ისეთნიც, რომელნიც ფასს ადებენ იმდენს რამდენიც სურთ და ენატრებათ, ანუ რამდენიც ენებებათ. ეს კი რასაკვირველია არ არის კარგი და სავაჭრო საქმესაც აფერხებს, ერთის მხრით მუშტარს უძნელებს საქმეს და მეორეს მხრით თვით სასმელთა გასაღებასაც ამოკლებს, ამიტომ აქ ესეც საყურადღებოა, რომ ამაშიაც დ. ზ. სარაჯიშვილი არის მცოდნე, ზომიერი კანონმდებელი და ფასების ისე დამდგენი, სადაც კაცი უკანონოდ დადგენილ ფასისას ვერას შენიშნავს, ამიტომაც ვახლავსთ, რომ თვით საზოგადოებაც ამ პირის მიერ დადგენილ სასმელთა ფასებს პატიოსანის თვალთ უმზერის, არაფინ არსად რას ლაპარაკობს ყიდვის დროს და ყოველივეს იხდიან ისე როგორც შეჭფერის განათლებულ კაცის საქმეს, ანუ ევროპიულს პატიოსნურს აღებმაცემას, ვიტყვი იმასაც, რომ ასეთი პატივისცემა და ნდობა სხვა ფირმების სასმელებს კი ძრიელ ხშირათ აქვსთ მოკლებული საზოგადოების თვალში და მიტომ მათს გვერდით ყოველთვის ჩარჩული ლაპარაკი სწარმოებს.

აღსანიშნავია ის გარემოებაც, რომ ამდენ სხვა და სხვა ნაირ სასმლის მომზადებასაც დიდი ცოდნა უნდა, მე ამისი

სულ არა ვიცი რა, შეიძლება ევროპიულს ენებზედ ყველა ამ სასმელებთა გაკეთების და გამოსახდელის სახელმძღვანელოებიც არის, როგორც მაგალითებრ „სამზარეულო“-ს წიგნი, ღვინის დაყენების და რძის მოხმარების, ესეც შეიძლება. მაგრამ ვიტყვი იმასაც, რომ მაინც აქ და ისიც ჩვენში ევროპიული სახელმძღვანელოები არ გამოდგება, ვგონებთ ასეთ საქმეთა შესრულების დროს, თვით მკოდნე კაცთა გამოცდილებას უფრო მეტი მნიშვნელობა უნდა მიეცეს, ვინემც უცოდინარ კაცთაგან ხელში წიგნის დაკავებას და იმითი საქმეების კეთებას, ხშირად მომხდარა და მოხდება კიდევაც, რომ უცოდინარ კაცს წიგნის ყურების საშუალებით საქმე გაფუჭებია, თვით უცოდინარ მზარეულს რამდენჯერ გაჭფუქებია საქმელი წიგნის საშუალებით მომზადების დროს.

ასევე რასაკვირველია სასმელების ასპარეზზედაც ხშირად მოხდება ეს და უფრო ადვილათაც, რადგანაც ზოგ სასმელთა თვისება ისეთი ნაზია და ისეთი სპეტაკი, რომ მას მცირე რამ შეუფერებლად შეზავება თუ სხვა ასეთნი უცბათ გადაასხვავებებს, გააფუჭებს და მით პატრონსაც ეზარალება, ცალკე დრო დაეკარგება, რაღა ფიქრი უნდა, რომ ამ ნაწილშიაც დავით ზაქარიას-ძე სარაჯიშვილს არა მცირედი ცოდნის შეძენა დასჭირდებოდა, არა მცირედი მომზადება და ღრმად დაკვირვება და შესწავლა საგნისა. ეს რომ ასეა ამას ფიქრი არ უნდა, რადგანაც მას თვალთ საჩინოდ აჩენენ თვით სასმელების სიმრავლე, თვით მათი მრავალ ფეროვან და მრავალ გემოვან ღირსება, სიკარგე და იშვიათობა, ასეთ ძვირფას სასმელებთა რიცხვი დავით ზაქარიას-ძის ფირმაში იმოდენა არის და იმ ზომის, რომ მას თუ არ კარგად და ღრმად განათლებული კაცი და ზედ მიწევნით მკოდნე სხვა და სხვა მეცნიერების და ნამეტურ ქიმიის, ძნელად რომ უამისოდ ვინმემ რამე შესძლოს და მოახერხოს. უნდა ვსთქვათ, რომ ამავების ცოდნითაც უხვათ არის დაჯილდოებული დავით ზაქარიას-ძე სარაჯიშვილი.

შეიძლება ასეთ საქმეთა აღსრულებისთვის დავით სარაჯიშვილს თავის ქარხნებში სხვა და სხვა მკოდნე პირნი და ოსტატებიც ჰყავს დაკავებული, ესეც შეიძლება, უამისობა რასაკვირველია არ იქმნება, ხოლო ისიც კი უნდა ითქვას, რომ რაც გინდ ოსტატები ჰყვანდესთ და რაც გინდ მკოდნე პირნი, მანც იგინი უპატრონოდ ვერაფერს გააკეთებენ და ხშირად საქმესაც წაახდენენ, ისიც ჩვენ დროში, როცა კაცის მტრობა, ჯიბრი, შუღლი და მოწინავე მექარხნეთა ზიზლი ხალხში უმეცრულად და გაუგებრად არის დანერგული და ხშირათ ერთი უბრალო რამ საქმის, ანუ უთანხმოების გამო კაცს ღუპავენ და აფუჭებენ, რასაკვირველია და ამას არც ეჭვი უნდა, რომ ძრიელ ხშირად და ძრიელ ადვილად წაახდენენ საქმეს, მაგრამ იქ კი ეს არ მოხდება ისე ადვილად, სადაც საქმეს აწარმოებს და ზედამხედველობს შორს მხედველი და კარგი ენერგიის პატრონი; ჩვენ აქ დ. ზ. სარაჯიშვილის კოდნაზედ დაწვრილებით ვერ ვილაპარაკებთ, ეს არ არის საქირო, ხოლო თვით საქმის არსებობა და წარმოება აჩენს კარგად, რომ ამოდოლა საქმეს, სხვა და სხვა თვისების სასმელთა მომზადებას და კეთებას ვერაფერს მოახერხებს, თუ არ მკოდნე კაცი და კარგად მომზადებულ-განათლებული.

ვინც კი დავით სარაჯიშვილის ფირმის სხვა და სხვა სასმელთა რიცხვს ნახავს, ის მაშინ ჩვენს თქმულებაზედ ცხადად დარწმუნდება. ამაზედ ეჭვი არ მოუწდება. ეს რომ ასე არ იყოს, მაშინ აბა უკოდინარი კაცი განა თავის სასმელეობით ევროპაში თავს გამოიჩინდა, იქ განა თავს გამოჰყოფდა სადმე!?! რასაკვირველია არა, მაგრამ როგორც ვიცით და ამას თვით დ. ზ. სარაჯიშვილის ფირმის ისტორიული ცნობებიც გვაუწყებს, იგი მრავალ-გზის თვით ევროპის უპირველეს ქალაქების გამოფენაზედაც კი თამამად წამდგარა და წარუდგენია თავისი ნაწარმოები, რისთვისაც იქ მას მადლობა და პატივიც მიუღია, თან რამე ნიშანიც შესახებ მისის საქმის კოდნის და ნიჭიერების. ვიტყვი თამამად, რომ ესეთი კაცი

ქართველის ერისათვის უნდა იყოს საკვირველი მოვლენა და თან სამედლიდუროც, ასეთ პირთა ცხოვრების და მოქმედების ცნობები ყოველთვის ასულდგმულებს გულ-დათუთქულ მამულის შეილის სიძაბუნეს და უიმედობას... ეს კი ჩვენი ცოცხალი იმედია, სულის ძლიერება და აი ამის მაგალითები:

ზარისის გამოფენილამ 1889 წ. მიიღო ორი ვერცხლის მენდალი. ვგონებთ ეს პირველი მაგალითი არის, რომ ქართველი კაცი ევროპის პირველ ხარისხოვან ქალაქში წარსდგათავის საქმით და იქილამ მადლობაც მიიღო.

აშეჩიკის ქ. კოლუმბოს გამოფენის გამგეობისაგან 1893 წ. ჩიკაგოდამ მიიღო ბრონძის მენდალი. ასეთის უშორესის და მასთან მოქალაქურის რესპუბლიკის ხალხილამ ეს ბრონძის მედალიც დიდი საქმე არის და იგი ოქროს უნდა შეედაროს ჩვენის მხრით. იქ საქმე და ცოდნა დაფასებით ფასდება და არა ოქრო მარგალიტითა.

ზარისის გამოფენილამ 1890 წ. მიიღო ოქროს მედალი კერძოდ კონიაკის უმაღლეს ღირსებისათვის. ამავე გამოფენილამ მანვე მიიღო ოქროს მენდალი ლეკიორის ღირსებისათვის. ვგონებთ ესენიც კარგად გამოაჩენენ დ. ზ. სარაჯიშვილის შნოს, ენერჯიას და ღირსებას თავის საქმის ასპარეზზედ. ვიტყვი იმასაც, რომ ამის სასმელები არამც თუ მარტოდ აქ ხსენებულ ქალაქებში იყო ცნობილი და მოფენილი, არამედ ამის სასმელები გატანილია და მოფენილი მთელს ევროპის უპირველეს ქალაქებში: ლონდონს, ბერლინს, ვენას, ჟენევასა, კონსტანტინებოლს და ვინ იცის კიდევ რამდენი სხვა ევროპის ქალაქებს და ადგილებში. ამ ქალაქებთა მაღაზიებში კაცი ხშირად შეხვდება დ. ზ. სარაჯიშვილის ფირმის ხსენებას.

ვიტყვი, რომ ეს მაგალითიც ქართველის კაცისაგან სახელოვანი საქმეა ევროპაში, ამიტომ ჩვენ ეს მეტად საქებრად და სასახელოდაც მიგვაჩნია ჩვენის გვარის და ქვეყნისთვის, ასეთის განათლებული კაცის ჭკვიანური საქმით თავის

გამოჩენა ევროპაში დიდი საქმე უნდა იყოს ქართველის ერისთვის. დავსძენთ აქ იმასაც, რომ დ. ზ. სარაჯიშვილს რუსეთის პირველ სატახტო ქალაქებშიც მომხდარ გამოფენებிடამაც აქვს სხვა და სხვა დროს სამადლობელო დიპლომები და შენდლები მიღებული.

ჰეტერბურგიდან: სრულიად რუსეთის პირველ ჰიგენიურის გამოფენის გამგეობისაგან 1894 წ. მიიღო ვერცხლის მენდალი.

კაზანიდან: მეცნიერულ სავაჭრო, ანუ სააღებ-მიცემო გამოფენის გამგეობისაგან 1890 წ. მიიღო დიპლომი ოქროს მენდლით.

ნოვგოროდში: სრულიად რუსეთის გამოფენის გამგეობისაგან 1896 წ. მიიღო ოქროს მენდალი.

ჩვენ აქ ეს სამი ქალაქის გამოფენათა ცნობები მოვიყვანეთ, აქ ესეც კმარა, ვიტყვი კი იმასაც, რომ ამ ქალაქებს გარდა დ. ზ. სარაჯიშვილს რუსეთის სხვა დიდრონის ქალაქებிடამაც მრავალი მადლობის ცნობები მიუღია. თვით უმაღლეს სახელმწიფო კაცებთაგანაც და მასთან თვით რუსეთის საგვარეულო წევრთაგანაც, რომელთაც ყოველთვის საქებურად უღიარებიათ თვისის ქვეშევრდომის ასეთი ნიჭიერება, შნო და უნარი, რომ ამ პირს თავის ნაყოფით ევროპის ერთა შორის უსახელებია თვით რუსეთის მთავრობის და ერის შნო და ცოდნის ძალა ასეთ საქმეთა ასპარეზზედ. ესეც რასაკვირველია მეტი სახელია ჩვენთვის, ესე იგი ქართველებისთვის.

შესანიშნავია ისიც, რომ მთელს რუსეთის უდიდეს ქალაქებში დ. ზ. სარაჯიშვილს აქვს დახსნილი თვისი საკუთარი მაღაზიებიც, მაგალითებრ: პეტერბურგს, რიგას, ნოვგოროდს, მოსკოვს, ვარშავს, ხარკოვს, კალარაშს, როსტოვს, ყიზლარს, პეტროვსკს, ვლადიკავკაზს, თბილისს ორს სამს ალაგას, ერევანს, ბაქოს. აქ ეს ჩვენ მარტოდ მაღაზიები მოვიხსენეთ, სადაც ბოთლებით და ბოჭკებითაც ისყიდება სასმელი.

ამ მალაზიებიდამ მრავლად ყიდულობენ სხვა და სხვა ვაჭრებიც ბოთლობით ყველა ნაირს სასმელებს და თვის მალაზიებში ჰყიდიან, ასეთ მალაზიებისას კაცი თითქმის რუსეთის ყველა დიდსა და პატარა ქალაქებში ნახავს, სადაც ყველგან სახელოვნებს დ. ზაქარიას-ძის სახელი და ფირმა.

ამ ბოლოს დროს, დავით სარაჯოვის ბაქოს მალაზიიდან მრავლად დაუწევიათ გატანა სხვა და სხვა სასმელები სპარსეთში, ბუხარას და სხვა ასეთ აღმოსავლეთიმ ქვეყნებშიაც. თვით კავკასიაში და კერძოდ საქართველოში, თუშკა დ. ზ. სარაჯიშვილის სასმელთა სავაჭრო მალაზიები მარტოდ თბილისს, ბაქოს და ერევანს არსებობს, უნდა ვსთქვათ ისიც, რომ ამ ქალაქებთა გარდა ამავე ფირმის სასმელებს კაცი ნახავს ყველა სამაზრო და საგუბერნიო ქალაქებშიაც, ზოგან მთელს მალაზიას, როგორც მაგალითებრ ქუთაისს, ბათუმს, ფოთს, სოხუმს, გორს, თელავს, სიღნაღს, განჯას, და სხვაგანაც მრავლად. ყველას მოთვლა აქ შორს წავა. ეს არც არის საჭირო, ვინაიდან თვით ფირმის ასე ხალხში მოფენა და გავრცელება ამტკიცებს. საქართველოში ყველა ქართველმა და მასთან რუსმა, სომეხმა, თითქმის ყველამ იცის დავით ზ. სარაჯოვის სახელი და ფირმის ცნობა. საქართველოში თვით ქალებმაც იციან სარაჯოვის სახელი. ეს ხომ ცხადია, ამას ხომ მტკიცება არ უნდა. ამ XIX საუკუნის გასვლამდის, იშვიათად, რომ ასეთის სახელოვანის ღირსებისათვის სხვა რომელიმე ქართველ კაცის ფირმას მიეღწიოს. ესეც ერთი დარგია კაცის ბედნიერების და ნიჭის, ჩვენთვის ქართველებისთვის ხომ მას აქვს სახელოსნო და საქარხნო დიდი მნიშვნელობა და პატივი, ვინაიდან დ. ზ. სარაჯიშვილის შნო და უნარი მრავალს ქართველს გამოაფხიზლებს, მრავალს აუხელს დაძინებულს თვალებს, მრავალს გაამხნევებს შრომის მეცადინეობის სიყვარულით, ბევრს გამოიყვანს ცხოვრების ასპარეზზედ მისებურად მოქმედებისთვის, ესეც ერთი საამაგდარო ღირსება გახლავთ.

ასეთის ნიჭიერის კაცის სააღებ-მიცემო მოქმედებით უნდა იდღესასწაულოს ქართველმა ერმა საერთოდ და ნამეტურ იმ პირთა, ვინც აღებ-მიცემას მისდევენ საქარხნო და სამრეწველო საქმეებს და სხვანი. ვგონებთ ჩვენთვის საკმარისი უნდა იყოს ასეთ პირის მოღვაწეობას სამახსოვროდ რამე დღესასწაული დღის დანიშვნა და საერთოთ პატივის ცემით გადახდა. სამაგიერო მაღლობის. ესეთი მაღლობა ჩვენგან რა უნდა იყოს, არაფერი, მას დიდი რამ შრომა და ხარჯი არ მოუხდება, რაც მოუხდება და რა შრომისაც დავხარჯამთ, იგი იქმნება საფუძვლიანი საქმის წინაშე სამაგიეროს გადახდის და მასთან მის გამოჩენაც, რომ ჩვენ, ქართველებს შეგვძლება ისეთ კაცთა დაუფიწყარ შრომის დაფასება და პატივი, როგორიც გახლავსთ დავით, ზაქარიას-ძე სარაჯიშვილი.

ამას მოითხოვს განათლებულ ხალხთა ვალდებულება, ჩვენი ზნეობითი მხარეები და იმ ვალის გადახდა, რისაც მოვალეა მთელი განათლებული ქართველობა, მასთან რუსობა და სომხობაც, რადგანაც ამ პირის საქმიანობით სარგებლობენ არა მარტო ქართველნი, არამედ სომეხნი, რუსნი და სხვა ტომისანიც. იქნება დავით ზაქარიას-ძემ ასეთ პატივისცემის გადახდა არც კი მოინდომოს, ვინ იცის, ყველაფერი შეიძლება, იქმნება ამისთვის ზედაც არ შემოგვხედლოს, მაგრამ არა, ჩვენ მაინც იგი არ უნდა დავსტოვოთ, უნდა მოვახერხოთ და მით დაუმტკიცოთ, რომ ჩვენც ხალხი ვართ, თვალხილულნი, მივსდევთ განვითარებას, პროგრესიულად აღორძინებას და მასთანვე ვაფასებთ ყველა ჩვენს ტომის კაცთა საპატიო სიმპატიურს შრომას, ენერჯიას და სახელოვან საქმეთა წარმოების არსებობას, რასაც ჩვენის ტომისთვისაც დიდი ეკონომიური მნიშვნელობა აქვს, ეკონომიურ მნიშვნელობას გარდა იგივე დიდი გარე საკიდელაც არის ჩვენის ტომის შვილთა ნიჭიერების და მოქმედებისთვის, რაშიაც აკამდისინ მრავალნი უშნოთ და ულაზათოდაც გვთვლიდნენ.

ჩვენს ეკონომიურს და სამრეწველო ასპარეზზედ, რომ და-

ვით ზაქარიას-ძე მნიშვნელოვანი პირია, დიდი ნაყოფის დამთესი, ეს ცხადია იმათთვის, ვისაც სმენა და თვალთ ხილვა აქვს, ჩვენს სამშობლოს გარდა იგი მთელს რუსეთშიაც კი საყურადღებო და ღირსია იმ პატივისცემის, რაც ჩვენ გავაცხადეთ ზემოთ, ამას დაასაბუთებენ თვით საქმის არსებობის ვითარება, თვით ცოცხალი და აღწონავი მაგალითები, ესე იგი ხსენებულ საქმეთა არსებობის დედა-ბოძნი, საქმის საძირკველი და ნიადაგნი, ანუ საქარხნო საქმენი და ქარხნები, მაშ მოვიხსენებთ ამასაც იმ კვალად, როგორც ძალგვიძს და ცნობები გვაქვს მისი.

დავით ზაქარიას-ძეს აი სადა და სად აქვს თვისი სამუშაო ქარხნები დახსნილი, რომელთა ვითარება ჩვენ კარგად არ ვიცით, ამისთვის არც აღწერის კანონიერი შნო და ცოდნა გვაქვს, არც სპეციალური მიხვედრა და არცარა ბევრი სხვა რამ, რაისთვისაც ვიხდით დიდს ბოდიშს, ეს თუ დავწერეთ იმიტომ კი არა, რომ ამით ვისიმე გული მოგვეგო და რამე გვეთქვა, არამედ დავსწერეთ იმიტომ, რადგანაც მე ჩემათ ვალდებულად ვთვლი ჩემს თავს, თუმც მერიდებოდა, მაგრამ მაინც გავბედე კდემით ჩემი პატივისცემა და სალამი. დავით ზაქარიას-ძის შრომანი ამაზედ მეტის პატივისცემის ღირსიც არის, მაგრამ ეს დროებით ასე გახლდესთ, უქველია შემდეგში სხვა იქმნება, ვინაილგან მისი ბიოგრაფია მდიდარია სხვა და სხვა ღირსეულის ცნობებით.

ფლადიკავკაზის ქარხანა. დაარსებული 1885 წ. არსებობს ვლადიკავკაზის მახლობლად, ოთხი ვერსის მანძილზედ, საკუთარს შენობაში, მშვენიერს, მოწყობილს და ყველაფრით მოხდენილს კუთხეში, სადაც წყაროებიც მრავალია, ჰავა კარგი, ნაყოფიერი და უვნო მით უფრო, რადგანაც ქარხანას გარს აკრავს მშვენიერი ბაღები და მრავლად თავისუფალი სახნავი მიწები, ქარხანას და ყველა ამ ადგილების სივრცე შეადგენს 75 დესეტინას, ქარხანა წელიწადში მუშავობს 8-დამ 10 თვემდე. აქ თურმე სასმელების სახდელად

წელიწადში ხმარდება 200,000 ფუთი სიმინდი და 500,000 ფუთამდის ქერი აქ გამოჰყავსთ მაგარი კარგი სასმელები მრავლად, რომლის ზოგი თვით კავკასიში სალდება, ზოგი თბილისში და ზოგიც ჩრდილოეთს კავკასიში. სიმინდს და ქერს ყიდულობენ თერგის ოლქში, ისე კი არა, როგორც ეს სხვა და სხვა ჩარჩებმა იციან წატაცვით და წაგლეჯით, არამედ იმ მაზანდით, როგორც ფასი ექნება ერთსაც და მეორესაც. იქაურ გლეხთათვის თუ როგორი მნიშვნელობა ექმნება ამას, ვგონებთ ექვი არ უნდა.

ქარხნებში მოწყობილია სამუშაოდ საუკეთესო სისტემის მანქანები და აპარატები, თითქმის პირველ ხარისხოვანის და ერთი მეორეზედ უკეთესების. სპირტეულობაც ამიტომ არის კარგის თვისების, ასეთ ღირსეულ ძვირფას და ევროპიულ მანქანათა გარეშე, ამავე ქარხნის მახლობლად არის არყის სახდელთა გამო სიმინდის და ქერის გასარეცხი, გასაშრობი, მასთანვე წისქვილები, ამასთან სამუშაო საბონდერო, სლესრის ქარხანა, სამკედლო, სანალბანდო და მასთანვე დიდი შენობა მუშათა და იქ მშრომელთა თავ-შესაფარად. ყოველივე ესენი მოწყობილია თურმე ჩინებიჯოდ და ლამაზად, ისე რომ იგი თავის მოწყობილობით არავის ვნებს და სწყენს. მუშათა რიცხვი აქ თურმე საკმარის რიცხვს შეადგენს. ჩვენ ვლადიკავკასიის ქარხანა არ გვინახავს. მაგრამ მის ნაცვლად კავკასელ ქართველებთან გვქონია ამაზედ ლაპარაკი და მათ თავ მოწონებით უხსენებიათ როგორც ქარხანა და მისი ავკარგიანობა, ისევე დავით ზაქარიასძის სარაჯიშვილის სახელი და გვარი. სთქვებს მრავალთა: რომ დ. ზ. სახელი კავკასიის ქართველებისთვის დიდს სიხარულს შეადგენსო. ვიტყვით აქ იმასაც, რომ ამ ქარხანის ნახვით აღრე, აღარც კი მახსოვს და დიდათ დამტკბარიყო ჩვენს მწერლობაში კარგად ცნობილი მანდილოსან ეკატერინე გაბაშვილისა, რომელმაც ხსენებული ქარხანა აღწერა კიდევ, მისი აღწერა „ივერია“-ში დაიბეჭდა. ამ მწერალ ქალის აღტაცებას საზღვარი არ

აქვდა დავით ზაქარიას-ძის სარაჯიშვილის ენერგიულად და კარგად მოწყობილ ქარხნის შესახებ. ეს მწერალი აღტაცებით მოიხსენებდა ხსენებულ ქარხანას და დავით სარაჯიშვილის ენერგიულს შრომას.*) კარგად აღარ მახსოვს ეს წერილი როდის და სად დაიბეჭდა, თორემ აქ -მას მთლად მოვიყვანდი. იმედია რომ მკითხველი ჩვენს ცნობასაც ირწმუნებს და ყოველივეს კეწმარიტებად სცნობს.

2, ვლადიკავკაზის ქარხანა. დაარსებულია 1886 წ. აქ ასუფთავებენ სპირტეულობას. არსებობს ვლადიკავკაზის მეორე ნაბერეჟნის ქუჩაზედ, მოწყობილია საუკეთესო აპარატებით, პირველ ხარისხოვანებით, რომელნიც საუკეთესოდ და ჩინებულად ასუფთავებენ ყოველივეს. აქ წლიურად გამოჰყავსთ თურმე 2,500,000-დამ 3,000,000-მდე სხვა და სხვა ნაირი კარგი სასმელები, რომელთა უმეტესიც სალდება იქვე თერგის ოლქში. როგორც ერთს ქარხანაში, ისევე მეორეშიც სასმელების სახდელად ჰყავს საუკეთესოდ მომზადებული მუშები, სპეციალისტ ხელოსნები და სხვანი, რომელთაც ესმით კარგად თავიანთი ვალდებულება. ამათს ზედამხედველებათაც არიან მკოდნე კაცნი, რომელთაც სუფდად უჭირავთ სასმელების ჭურჭელნი, გადაღების, ჩამოსხმის და სხვა ასეთ საქმეებსაც ჩინებულად ადევნებენ თვალ-ყურს, თუ ეს ასე არა, უამისოდ არყეულობას თურმე ისეთი თვისება აქვს, რომ უწყსოვებით და უპატრონობით ძრიელ მალე გაფუჭდება.

3, ტფილისის, ქარხანა. დაფუძნებული 1885 წ. იგი არსებობს ვერაზედ, ოლგის ქუჩაზედ, თავის საკუთარს შენობას და ალაგზედ. აქვე გახლავსთ უმთავრესი საწყობი კონიაკების. ამ ქარხანაშიაც, როგორც ვლადიკავკაზის, მოწყობილია საუკეთესო აპარატები, სულ პირველ ხარისხოვანის სისტემის (ოსტატობის). ასეთის სამაგალითო იარაღის ქონვით ეს ქარხანა სამაგალითოა და მასთან მთელს თფილისში

*) გაზ. „ივერია“ წერილი ეკატერინე გაბაშვილისა.

პირველი, ამ დრომდის, აქ ასეთი ქარხანა არავის ჰქონია გახსნილი, თუმცა ბევრს კი გაუხსნიათ სხვა და სხვა დროს თფილისში არყის სახდელი ქარხნები, მაგრამ ასე მოწყობილი კი არა, ეს პირველი გახლდათ. აქ ხდიან მრავალ ნაირ სასმელებს, ადგილობრივ ხილეულობის და სხვა ასეთ ნაყოფიერებისაგან, ნამეტურ საყურადღებოა აქ გამოხდილ სხვა და სხვა თვისების და ღირსების კონიაკები, აქაური სპირტულოზის სასმელები ქებელია მთელს თფილისში, ეს ვგონებთ ყველამ იცის კარგად. ამ ქარხანას წლიურად გამო!ყავს 6,500,000-რი სხვა და სხვა თვისებების სასმელები, ძვირ ფასიან და მდარე ფასიანებიც, ყველა ნაირი, ესენი სალდება უმეტესად კავკასიაში, მასთან რუსეთში, კასპის ზღვის იქითა მხრის ოლქებშიაც. ყოველივე სასმელების სახდელად აქ ჰყავს საუკეთესო ოსტატები, ევროპიდან გამოწერილ პირველ ხარისხის სპეციალურ ოსტატები, რომელნიც პირველ ხარისხიან აპარატებსაც ჩინებულად ამუშავებენ და ყოველივეს ფაქიზად და ოსტატურად ასრულებენ. ამავე ქარხნის მახლობლად არის ყველა საჭირო ნივთების და ბოჭკების გასაკეთებელი ქარხნებიც, ყოველივე ამ ქარხანაში ინახება სუფთად და ჩინებულად, ისე როგორც რიგია და განათლებულ კაცის საქმიანობას შეჰფერის.

4. თფილისის მეორე ქარხანა არყისა. დაარსებული 1887 წ. არსებობს საკუთარს შენობაში. ქარხანა მოწყობილია ჩინებულად, შესაფერად, ისე როგორც განათლებულ კაცთა სახელს ეკადრება, ოსტატებად ჰყავს მომზადებული კაცები და ერთიც ევროპიდან, ანუ საფრანგეთიდან მოყვანილი მკოდნე ოსტატი, აქაც იარაღი არის სულ პირველ ხარისხიან ღირსების, აქა ხდიან და აკეთებენ მრავალ ნაირ ძვირფას სასმელებს, ლიკიორს და ვინ იცის რამდენ კიდევ სხვა რა გინდა რას, რასაც ჩვენ ვერ ავწუხებთ თვით სახელებითაც კი, რადგანაც მათი ცოდნა არა გვაქვს, ყოველივე ეს იხდება სულ ადგილობრივ ხილეულობის და ახალ მცენარეთ და ყვა-

ვილებთაგან. აქ გამოდის თურმე ასეთის ძვირფას სასმელების წელიწადში 9—10 ათასი ვედრა.

5, თფილისის მესამე ქარხანა-კონიაკებისა, დაფუძნებული 1888 წ. მცოდნე პირთა თქმით, ეს ქარხანა პირველ სამაგალითო ყოფილა არამც თუ მარტოდ ჩვენში, არამედ მთელს რუსეთშიაც, აქ ჰქონდათ გამოწერილი ევროპიდან საუკეთესო იარაღები კონიაკის გასაკეთებლად, ასევე აქვდათ საუკეთესო აპარატები კონიაკისა შვეიცარიიდან გამოწერილი. როგორც ეტყობა ეს ქარხანა თფილისში ყოფილა მაღალი ღირსების ქარხანა და საუკეთესოდაც მოწყობილი. აქ თრმე აკეთებდნენ კონიაკს კახურის ღვინიდან, ქართლის, იმერეთის, შუშის, ქურდამირის, ერევნის და სხვათაც. ყველა ამებიდან პირველ ხარისხოვან ოსტატებს საუკეთესო აპარატის საშუალებით გამოჰყავსთ საუკეთესო თვისების კონიაკები, ქარხნის არსებობამ და ასეთ საუკეთესო სხვა და სხვა თვისების კონიაკების გამოხდამ მეტად დიდი გავლენა იქონია ადგილობრივ, მან მრავალთ შორის განაღვიძა და განავრცო ასეთ კონიაკების გამოხდის პატივის ცემა და სიყვარული, ანუ მისი ხელოსნობის ტენიკა. რაც შეეხება საყურადღებო სასმელთა პატივისცემელთა და მცოდნეთა რიცხვსა, ამანაც რასაკვირველია ფეხი აიდგა, ერთი ორად იმატა. ნაყოფი ამ ქარხანისა ფართო იქნებოდა, მის საშვალეებით ბევრი მბაძავი გაჩნდებოდა, ხოლო მას არ დასცალდა დიდხან, სხვა და სხვა მიზეზების და ღვინოების ძვირად გადმოტანის წყალობით ეს ქარხანა 1894 წ. დაიკეტა, ესე იგი 7 წლის არსებობის შემდეგ. მცოდნე პირთა მოწმობით, ამ ქარხანას თავის მოკლე დროის არსებობის განმავლობაში დიდი ზე გავლენა მოუხდენია ადგილობრივ საკონიაკო გამოხდის ტენიკის ასპარეზზედ, ამით თურმე ეს ქარხანა მნიშვნელოვანია და საყურადღებო. საყურადღებო იყო თვით მისი დიდი და კარგი აპარატიც, რომელიც 1888 წ. თფილისის სამეურნეო გამოფენაზედ იყო დადგმული, რითაც უჩვენებდნენ კონიაკე-

ბის ხდის ოსტატობას და მოწყობილებას.

✓ 6, ერევნის ქარხანა. დაფუძნებულია ერევნის გვერდით 1887 წ. მერე ეს ქარხანა გადატანილ იქმნა შიგ ერევანში, (1893 წ.) სპეციალურად საქარხნო მომზადებულ ქვიტკირის შენობაში, რომელიც დღემდეც არსებობს იქ. როგორც მითხრეს, ერევანში ასეთი ქარხნის გახსნა პირველი მაგალითი ყოფილა და თითქმის მოჩვენებაც. ეს ქარხანა იქ გამხდარა მრავალთ წინაშე საყურადღებოდ, დამაფიქრებელი და წასაბაძავიც. ამ ქარხნის ასეთ ღირსებას იქაური სომხები დღესაც ლაპარაკობენ თამამად და დავით ზაქარიას-ძის სარაჯიშვილის მიერ გახსნილს არყის ქარხანას დიდის პატივით და ღირსებით მოიხსენებენ, იტყვიან ხოლმე, რომ იგი იქ პირველი ქარხანა არისო. უნდა ითქვას, რომ იმისთანა შუა გულ სომეხთა შორის, შუა სომხეთის ქალაქ ერევანში, ქართველის კაცისაგან ასეთის პირველ ხარისხოვან ქარხნის გახსნა სწორეთ სანაქებო უნდა იყოს და ჩვენთვის კიდევ დიდათ სასახელო. მე კი ასე მიმაჩნია და სხვების არ ვიცი, ქარხანა მოწყობილია საუკეთესოს წესებით, საუკეთესოს იარაღით, ანუ სასმელთა სახდელ აპარატებით, ყოველივე აქ ამ საქმისა სრულდება ჩინებულად და ოსტატურად, წარმოება ქარხნისა ისეა მოწყობილი, რომ არაფერი ნაკლი არა აქვს, თვით ქარხნის ღირსებამ იგივე ქარხანა დაარსების დღიდანვე მთელს ერევანში სახელოვან ჰყო და იგი იქ ერთად ერთი პირველი კარგი ქარხანა არის. სასმელებს ხდიან ადგილობრივ ხილველობის ყურძნის, ქაჭის და სხვათა. წელიწადში ამ ქარხანას გამოჰყავს სხვა და სხვა კარგი სასმელების 2,500,000-მდე, სასმელების ზოგი იქვე სალდება ერევნის მიდამოებში და ზოგიც თფილისსა და ბაქოს ქარხნებში იგზავნება, სადაც უფრო უკეთესად აზავებენ და ასუფთავებენ.

† 7, ერევნის მეორე ქარხანა. დაარსებულია 1894 წ. აქაც ახმარებენ ადგილობრივ შენაძენ ყურძენს და მით გამოჰყავსთ საკონიაკე სასმელი. ეს ქარხანაც თავის სივრცე და შინაგან

მოწყობილებით ღირსეულია ყურადღებისა და აქაც მრავლად აკეთებენ საკონიაკე სპირტულობას, აქედამ მრავლად იგზავნება თფილისის ცენტრალურს საწყობში და ასევე სხვაგანაც. ეს ქარხანა უმზადებს მრავლად სპირტის სასმეულობას დავით სარაჯიშვილის სხვა ქარხნებს.

8, ყიზლარის ქარხანა. დაარსებულია 1889 წ. თვით ქ. ყიზლარში, იგი მოთავსებულია მშვენიერ ბაღში, რომელ ბაღსაც უკავია ექვსი დესეტინ- ადგილი. აქ ამზადებენ სპირტის სასმელებს ყურძნის წვენი, ანუ ღვინისაგან. აქ მზადდება თურმე 15,000 კონიაკი, ამას გარდა აქვე იძენენ კერძო პირთა გამოხდილს საკონიაკე 200,000 სასმელს, აქედამაც უმეტესი ნაწილი იგზავნება თფილისის საწყობში, სადაც უკვეთესად ასუფთავებენ და სხვა და სხვა ფაქტით და თვისებითაც აზავებენ. ამ ქარხნის მოწყობილებაც ისეთივე არის თურმე როგორც ეკადრება დავით სარაჯიშვილის ღირსებას.

9, ბესარაბიის ქარხანა. დაფუძნებული 1895 წ. დ. კალარაშს. აქაც ადგილობრივ ღვინის ქაჭისაგან აკეთებენ სპირტის სასმელებს, აქ გამონახადის ყოველივე იგზავნება თფილისის ცენტრალურს საწყობში.

10, ბაქოს ქარხანა. დაარსებული 1896 წ. მოწყობილია ფართოდ, საუკეთესოს იარაღით და აპარატებით. იგი მნიშვნელოვანია ყველაფრით, დაჯილდოებულია საუკეთესოს ოსტატებით და გამოდის მრავლად სხვა და სხვა ნაირი სასმელები. ბაქოში დ. ზაქარიას-ძის სარაჯიშვილის ფირმის თფილისზედ მეტი სახელი აქვს და დიდი ძალი მუშტარაც. დავით სარაჯიშვილის ქარხნის სახელი და ცნობა მთელს ბაქოში დიდათ არის მოფენილი და გახმაურებული, ეს ხმაურობაც არ არის გამოწვეული რამე გატაცებისაგან და მოტყუებით, არამედ საზოგადოებისაგან საქმის კარგად ცნობის და დაფასების მის, რაც მართლაცა და საქებია და სადიდებელი ყველასთვის და ყველგან. ამ მოთვლილის ქარხნებს გარდა დ. ზაქარიას-ძე სარაჯიშვილს სხვაგანაც აქვს არყის სახდელი ქარ-

ხნები, სამწუხაროდ ჩვენ ყველას ცნობა არა გვაქვს, ამიტომ მათ შესახებ აქ არც ვლაპარაკობთ, თუ შემთხვევა ნებას მოგვცემს და თვით პატივცემულის დავით ზაქარიას-ძის სარაჯიშვილის სურვილიც იქნება, მაშინ ჩვენ ყოველივე ამ უცნობ ქარხნებთა ცნობებს შევკრებთ და შემდეგ გამოცემაში მოვათავსებთ. ეხლა კი მოგვიტევეს ეს მცირედ შეკრებილი ცნობები.

როგორც არის ჩვენგან ცნობილი და სხვათაგანაც ქებით წარმოთქმული, მთელს რუსეთის იმპერიაში დავით ზაქარიას-ძის ფირმა ითვლება ერთად ერთ ფირმად, რომელსაც აქვს შესანიშნავი ქარხნები, სპირტის სესმელთა სახდელი პირველი ხარისხის აპარატები და იარაღი და მასთან ჰყავს ხელოსნებათ სპეციალურად მომზადებული ოსტატი ხელოსნები, ქებულნი და ცნობილნი თავიანთ ხელობის ასპარეზზედ მრავალ ალაგას, ამ შესამჩნევმა ფირმამ თავის ამდენი ხნის არსებობის საშვალეებით, ადგილობრივ და მასთან მთელს რუსეთის იმპერიაშიც ბევრი რამ საჭირო საქმეთა მიმდევრებში, ბევრს ასწავლა ევროპიულად საქმის მართვა-გამგეობა, სასმელების ხდა, ვაჭრობა, ვაჭრობის მოწყობა და სხვანი, ამის მხრით ამ ფირმას დიდი ღვაწლი მიუძღვის რუსეთის ერის აღებ-მიცემის წინაშე, დიდი ამაგი. ჩვენ, ქართველებს ხომ დაუფასებლად დაგვდო ვალი და ბევრს ჩვენთაგანს ასწავლა მის ცოდნა და გაგება, რის წარმოდგენაც აქამდის ჩვენ არ გვაქვდა.

ასეთივე მეტად დიდად საყურადღებონი არიან დავით ზაქარიას-ძის სარაჯიშვილისაგან თფილისის და მასთან სხვა და სხვა ქვეყნებში, თვით სასმელებთა ცენტრალური საწყობების მოწყობა, სადაც მართლაც მას ყოველივე აქვს მოწყობილი ჩანებულად, სამაგალითოდ, ისე, რომ არა მგონია მას ამით ევროპის რომელიმე ასეთ საქმეთა მიმდევართა შექარხნეთაგან გახსნილ მაღაზიებმა და საწყობებმა უსწრონ წინ. ვაჭრობის ასპარეზზედ რა უნდა იყოს ასეთი ჩინებული საწყობების და

საეპროკროების გახსნა, დიდი არაფერი, მაგრამ მთელს რუსეთში ამას საერთოდ მთელი ქვეშევრდომნი მოკლებულნი არიან და ამიტომ აქაც ამით დავით სარაჯიშვილი ჩვენს წინაშე სჩანს სამაგალითო კაცად, რომელსაც ჩინებულად შეუძლიან მორთოს და მოაწყოს თვისი მალაზიები და საწყობები.

ასეთ ჩინებულად მოწყობილ მალაზიის და საწყობების მაგალითია თვით თფილისის ცენტრალური საწყობის საქმე, რომელიც მართლაცა და მოწყობილია საუკეთესოდ, ისე რასაც მკოდნე კაცთა საქმიანობა თხოულობს, ანუ საუკეთესო სასმელების საუკეთესოდ შენახვის და მოწყობის წესი და რიგი. როგორც სჩანს, აქაც ოსტატობა არის საჭირო, რომ საწყობს და მალაზიაში ყოველი სასმელი თავთავის ალაგას ეწყოს, ზოგ სასმელს მზე აწყენს და ზოგს კი რგებს, ამიტომ აქ სასმელების დაწყობასაც ადგილების შერჩევა უნდა და შერჩევა კიდევ აუცილებლათვე მასთან ცოდნასაც საჭიროებს, ამასაც მოითხოვს მისი კარგად შენახვა. ამითაც რასაკვირველია საყურადღებოა დ. ზ. სარაჯიშვილი.

ამდენ საქმეთა მოთვლას, მართვას და გამგეობას, ვგონებთ კარგი თავი უნდა, კარგად მომზადებული კაცი და საქმის ამწონ დამწონი, სხვა და სხვა ქალაქებში კი არა და ჩვენ ქართველებს იმის შნოც არა გვაქვს, რომ თვით ჩვენს დედა ქალაქ თფილისში ერთს და ორს საქმეს უბატრონოდ, ან ერთ სახლს გარდა მეორე, მესამე და მეტიც ვიქონიოდ, ჩვენ ისეთი უშნო უძღურები ვართ, რომ მაშინ ვერაფერს ვერ შევსძლებთ, ვეღარც ერთს მოუვლით და საქმესაც გავაფუჭებთ, ამას ჩვენ შეჩვეული არა ვართ და მინამ შევეჩვევით, მინამდის ბევრი კოკა წყალი ჩაივლის, მაგრამ რა გაეწყობა, უნდა მოვითმინოთ და თან ვიმეცადინოთ, რომ თვალები გავახილოდ, სხვებს შევხედოთ, დავით სარაჯიშვილისთანა კაცთა ცხოვრება გავიცნათ, მის მაგალითს მივბაძოდ, მისებურად ვიმოქმედოთ და იმედია ჩვენც წავალთ წინ, ჩვენც დაწინაურდებით. როგორც ჩვენთ შორის ერთი და ორი დაწინაურდა,

მაშინ ჩვენც ისევე დავწინაურდებით. უამისოდ კი ყოველივე ამაო იქნება და უბრალო.

დედის მუცლიდამ არავის ჰყვება მხნეობა, თვალის გახილება, შრომის სიყვარული და სხვანი, ყოველივეს კაცი დედამიწაზედ იძენს, ყოველივეს მერე სწავლობს, ჭკრებს და ითვისებს, ასევე შეუსწავლია და მომზადებულია დავით სარაჯიშვილიც, მომზადებულია ისე კარგად და ჩინებულად, რომ დღეს იგი ერთად ერთი კაცია, რომ ამდენ სხვა და სხვა ქალაქებში ქარხნებს და სავაჭრო მალაზიებსაც უძღვება. ერთხელ ერთმა სომეხმა სთქვა:—აფსუს, რომ დავით სარაჯოვი ქართველიაო, ეგეთი მრჩო, ნასწავლი და ყოჩალი კაცი სომეხი უნდა იყოსო, ჩვენ გვიკვირს რომ ქართველებში ასეთი შესანიშნავი კაცი გამოსულაო. ქეშმარიტად, რომ დავით სარაჯიშვილი შესანიშნავია და სამაგალითო მისაბაძი ჩვენგანაც. აბა მაზედ ბევრი ლაპარაკი რა საჭირო არის, რაც საქმეები მოვთვალეთ აქა და გავაცანით მკითხველს, ნუ თუ ეს საქმეები არ აჩენს ყოველივეს კარგად.

შეძლებაც არის და შეძლებაც, ზოგ შეძლებულს თვისი ქონება შეუძენია უფულოდ, უშრომლად, მაგალითად ავიღოთ თუნდ მენავთეების საქმე. ნავთის წყაროს პატრონად გინდ უმეცარიც რომ დასვად, ის მაინც არას იზარალებს და მოიგებს, რადგანაც იქ მიწიდან მოდის წყარო და ამ წყაროს მხოლოდ ყარაულობა უნდა და ფულის კრეფა. სხვა მეტი არაფერი. აქ კი, დავით სარაჯიშვილის ასპარესზედ ეს არ გამოდგება, ძმაო. აქ კი შრომა არის საჭირო და როგორი შრომა მერე ფიზიკური და გონებრივიც, რომელსაც ხშირად ყველა მომაკვდავი ვერ გამოიჩენს. აქ სულ სხვა გახლავთ საქმე და თუ კაცმა დიდი ენერგია არ იქონია, უიმისოდ შეიძლება ხშირად დაიღუპოს და ხელ ცარიელიც კი დაჯდეს.

ისიც უნდა ითქვას, რომ დავით სარაჯიშვილი ზემოთ მოთვლილ საქმეთ პატრონობას და გამგეობას გარეშე, სხვასაც ბევრ რამ საქმეებსაც აკეთებს, საქმეებს როგორც თავისას, ისე-

ვე უცხოთა, საზოგადოების და ვინ იცის რამდენ კიდევ რაგინდა რას, რაც კი რამ ყოველ დღე ეკითხვის ცნობები და საქმენი თავისი თუ სხვისა, აბა ყველა მას ვინ მოსთვლის, ვინ ანუხსავს, შეიძლებელია ეს ჩვენგან, ამის აწერას ვერ მოვახერხებთ. ამიტომ უნდა ითქვას, რომ დავით სარაჯიშვილს დიდი შრომა და ამაგი მიუძღვის არა მარტო თავისი ქარხნების და სავაჭრო მაღაზიების მოწყობასა და მომართვაზედ, არამედ სხვათა საქმეებზედაც, რაც ამას თავის საქმეებზედ დახარჯული შრომა და ამაგი აქვს, ამაზედ ბევრად მეტი სხვების საქმეებზედ აქვს დადებული თავისი ენერგიული შრომა და ამაგი. ამითიც საყურადღებოა იგი და დაუფასებელი, დაუფასებელია მით უფრო, რადგანაც დავით სარაჯიშვილს შრომის სიყვარული დაუფასებელის და განუსაზღვრელის თვისებით აქვს შეთვისებული, რაც მის საქმიანობას ერთი ათად ამაგრებს და აძლიერებს.

ადრე აღვგომა, ფეხით სიარული და სხვა ასეთნი მას პატარაობიდანვე ჰქონია შექმნილ-შეთვისებული და ამიტომაც მისი ცხოვრება და მოქმედება ყოველთვის მღვიძარეობით და სიფხიზლით არის შორთული. რამდენჯერ მინახამს დავითი დილით ადრე, სოლოლაკიდან, თავის სახლიდან ვერაზედ თავის ქარხანაში, ფეხით მინავალი, ძრიელ ბევრჯერ მინახავს და ეს სხვებსაც მრავლად ეხსომებათ. ამის ალაგას სხვა რათ იზამდა ამას, არავინ. უფაიტონოდ ფეხს არ გასდგამდა და იქნება ამით მერმისისთვის საქმეც დაეღუბა, როგორც ქართველთ შორის დაღუბეს მრავალთა, მაგრამ არა, დავითმა ეს არ იცის, იგი მცდელია, მშრომელია და დადის ისე და მოქმედებს რაც მის ჯანისთვის არის კარგი და სასარგებლო, ეს რომ კარგია და სასარგებლო, იგი შენიშნულია თვით ევროპის მსწავლულ მეცნიერთა და სხვა და სხვა მწერლებთაგანაც არის შენიშნული.

ასე შრომა და მოქმედება საყურადღებო უნდა იყოს არა მარტო ქართველის მშრომელის ერისთვის, არამედ მას უნდა

ბაძაგუნ თვით ქართველთ შეძლებულთ შვილებიც, რომელნიც ხშირად თავიანთ ოჯახის წინაშე დიდს ბოროტებას სჩადიან. უფაიტონოდ სულ ახლო, ორ ლაჯის მანძილზედაც ფეხს არსად გასდგამენ, ან სხედან, ან სქამენ, თამაშობენ და დადიან, ან გამოძინებაში ჰკარგავენ დროს, სხვა ყოველივე ძალოვნება მათის სხეულის სასარგებლოდ დაკარგულია და მოსპობილი. იგინი არსად ერთ რამე უბრალო მძიმესაც არ აიღებენ ხელში, მათი სხეული ცუდაობით განაზებულია, მერე რა მოსდით ასეთს შვილებს — კარგი არაფერი: სადაც კი მამისაგან შვილს აყვავებული ოჯახები დარჩათ და სახლ-კარი ქონებით სავსე და დაჯილდოვებული, უვარგი შვილების წყალობით, იქ დღეს ჭილობებიც აღარ ჰყრია. თფილისში, ასეთ დაღუპულთ ოჯახებთა რიცხვი ერთობ დიდია, ასეთ ოჯახების საქმეებს ჩვენ კარგად ვიცნობთ და ეს თვით დავით სარაჯოვმაც კარგად იცის, იცნობს ასეთ პირთ რიცხვის, საქმიანობას და იმ დაძინებულს ზარმაცულ უკუღმართობას, რაშიაც ქართველი ინტელიგენციის უმეტესი ნაწილი და თვით მშრომელთა რიცხვის უმრავლესობა ღრმად არის ჩაფლული. ასეთის პირების საშუალებით თფილისს, ამ ძირეულს ქართველთ დედა ქალაქში ბევრს ალაგას აღიგავა ქართველთ ხსენება.

ხალხის ცხოვრებაში, ხალხისავე მოქმედებას და აღებ-მიცემას, მეტად დიდი მნიშვნელობა აქვს მსწავლულთაგან დათმობილი. მუშაობა, ნივთიერება, ფული, ქარხნები, ქარხნების პატრონები, ფულის წარმოება და მათი პატრონობა. აი ეს არის ძარღვი ხალხის ცხოვრების, ეს არის ზარი მისი, რომელიც რეკავს ყოველივეს თანამედროვე ცხოვრებაში, უამისოდ ვერც ხელოსანი იხელოსნებს, ვერც მუშა იმუშავებს და ვერც კაპიტალისტი იკაპიტალისტებს, ერთიც, მეორეც და მესამეც არსებობს მაშინ და წარმატებას ეძლევა, როცა ყოველივე მოქმედებს და მუშავობს სიცოცხლე-სიცხოველით. უამისოდ ყოველივე ამაოება გახლავსთ. არიან ისეთი პირნიც, რომელნიც

კაპიტალს და მის მიმოხვრას ბრუნდეს თვალით უმხერდენ და ფულის პატრონებსაც ღარიბ მუშების სისხლის მწუწნელად სთვლიან, ვინ იცის, ესეც შეიძლება, იქმნება იყვნენ სადმე უდიერი კაპიტალისტებიც, რომელნიც თავიანთ შეძლებას საწყალ მუშათა ძვლებიდანა აღგენენ, ამაზედ ჩვენ არ ავხიროდებით, იყვნენ ასეთნი მრავლად და არიან დღესაც.

მაგრამ ვიტყვი იმასაც, რომ უკაპიტალისტოდ, უქარხნოდ, უმდიდროდ და უფულოდ აწინდელ დროში, ვერავინ რას გააწყობს, ის რაც გინდ გენიოს გახლდეთ და შრომის ყარამან-ყათარანი. ოგენი, სენ-სიმონი, ფურიე, შულცდელიჩი და მრავალნიც სხვანი მუშებს სულ ამას უქადაგებდნენ. შეგროვდით ერთად, შეაგროვეთ კაპიტოლი, გახსენით საერთო სავაჭრო და საქარხნოები და მით შექმნებულს ხალხსაც თქვენის მარჯვენით და შრომით ჩაუდექით ჯიბრშიო, ისინი მაშინ თქვენთან არაფერს იზმენო. ხსენებულ მსწავლულნი დღეს უტოპისტათ არიან. ხმობილნი! ავიღოთ ახლა თუნდ სოციალ დემოკრატებიც, ესენიც თავიანთის მოძღვრებით ერს მსოფლიო პარლამენტარულ წესებს უქადაგებენ, ანუ საერთოდ ისეთი მთავრობის დაარსებას და მართვა-გამგეობას, რომელიც ხალხის ცხოვრებაში ძირიან ფესვიანად ამოაგდებს უმეცრებას, მოსპობს სიღატაკეს, მილიტარიზმს, იმებს და უკანასკნელ დამყარებს მშვიდობიან წესებს. რომ დავაკვირდეთ ამ პირთა მოძღვრებას, აქაც სულ ფული და ფული გამოდის საქმედ, ყოველივე ამის გარშემო ტრიალებს, მაშასადამე ყოველივე, ამ ფულს, შრომას და ცდაში ყოფილა დამარხული, თითქოს ცხოვრების ღერძი ესენი არის.

აბა, მაშ ასეთ მოსაზრების შემდეგ, დავით ზაქარიას ძის სარაჯიშვილის საქმიანობას და შრომას ხომ არ შეიძლება კერპო დანიშნულება მივსცეთ, მოვაცილოდ კოპერატიული და ასოციაციური თვისებანი, რასაც ევროპის ოგენები, სენ-სიმონები, ფურიე, და სხვანი შეერთებულის ხელით საჭიროებდნენ კეთებას, იმას ჩვენში ერთი ნიჭიერი კაცი ასრულებს და აკეთებს. მე აქ ზემოდ ხსენებულ პირთა მოძღვრების ნაკლთან

არა მაქვს საქმე, თუ იგინი უტოპისტები არიან თუ სხვანი, როგორც მათ ეხლა უწოდებენ მეცნიერულის სოციალიზმის მიმდევარნი, მე აქ სახეში მიდგა მხოლოდ დავით სარაჯიშვილის მხნეობა, ენერგია და ზემოდ ხსენებულ კოპერატივისტებთ და ასოციაციისტებთ თანახმად, ისევე მეცნიერულის სოციალიზმის სხვა და სხვა ძალებთ განმახორციელებლის მიდრეკით, თავ მოყრით, კაპიტალის მიმოხვრით, ქარხნების განვითარებით და ვაჭრობის განსპეტაკებით, რაც შესწავნილ მსწავლულთაგან მუშათ და ხელოსანთ კლასთა განვითარების ცა გონებით ამალღების უმთავრეს ძალას წარმოადგენს, უმეცარ და ვერაგ ქარაფშუტა ნაცარ ქექია ხელოსნებთაგან კი მათს ყვლღეფვას და თქვლღეფვას, მათს მტრობას და სხვანი, რასაც საზღვარი არა აქვს და რაც ყოვლად შეუფერებელია რომ რიგიანად მომზადებულ კაცმა იაზროვნოს ასე.

ამიტომ ჩვენ დავით სარაჯიშვილის მიერ დაწყობილ საქმეებს შესაფერის თვალთ უყურებთ მას თასი ისტორიულს მნიშვნელობას არ ვაკლებთ, მისი საქმენი შეიძლება ბევრის თქმით კერძო თვისების იყოს, მაგრამ მუშათ და ხელოსანთ შორის კი ისეთს სიკეთეს სთესდეს მათ ცხოვრების განკაცების და განკარგებისთვის, რის მნიშვნელობას და სარგებლობასაც უარს ვერვინ ჰყოფს. განა ამის ქარხნებში შეკრებით მომუშავე მუშათ კრებულცი იმავე სახეს არ წარმოადგენენ, რასაც ჩვენი პარლამენტარიზმის მომხრე სოციალდემოკრატები ამბობენ, ანუ მარქსისტები და მარქსიზმის მიმდევარნი, თვით მარქსცი არ უარ ყოფს ასოციაციების და კოპერატივისტებთ მნიშვნელობას და აბა მაშ რა უფლება გვაქვს, რომ დავით სარაჯიშვილს და ასეთ მექარხნეებს რამე ლატი დავსწამოთ. უწყებულია, რომ მინამდისინ რუსეთის იმპერიაში და მასთან მთელ ევროპაში დიდი მსოფლიო პოლიტიკური და ეკონომიური ცვლილებანი არ მოხდება, მინამდის ძნელად რომ ასეთ დიდს ქარხანაში მყოფთ მომუშავეთ ერთობას რამე გონებრივი და პედაგოგიური საზღოება არ აქვდეს, ეს ყოვლად შეუძლებელია და გარდა ამისა საქმითაც და

საბუთებელი, რომ მუშათ ერთათ ყოფნა ავითარებს მათ, აფხიზლებს, აქეზებს და გონებითაც ამზადებს, მაშ ჩვენ რა უფლება უნდა გვექმნეს, რომ დავით სარაჯიშვილის ქარხნებს, საწყობებს და მაღაზიებს საერთო საზოგადო მნიშვნელობა და ხასიათი მოვაკლოდ, სადაც მუშა და ხელოსნები ბრავლად მუშაობენ და თავს ირჩენენ.

ყველას რომ თავი დავანებოთ შემდეგს მაინც ვიტყვი: დ. სარაჯიშვილი არ არის ისეთი პირი, როგორც სხვა და სხვა ტომის მექარხნენი და ვაჭრები არიან, ამას სხვა ტომის ერნი ისე არა ჰყავს მიღებული, როგორც ეს სხვებმა იციან და ნამეტურ ეხლა. მის ქარხნებში და საწყობებში მუშავობენ მუშები განურჩევლად სარწმუნოების და გვაროვნების. დავით სარაჯოვისთვის ეს სულ ერთია, გინდ რუსი იყოს, გინდ სომეხი, გინდ ქართველი, თუნდ სხვა ტომის, იგი ოღონდ კეთილი და გონიერი მუშა იყოს, პატიოსანი მშრომელი. ჩვენს დროში, რაღა ფიქრი უნდა რომ ესეთი საქციელი სამაგალითო უნდა იყოს და ჩინებული. რას ელტვის დღეს მთელი კაცობრიობა, თუ არ კაცთა შორის გაერთიანებას, ძმობას და სიყვარულს. დავით სარაჯიშვილის ქარხანათ და წარმოებათ საქმე რას წარმოადგენს ამას გარეშე, სხვა არაფერს, თუ არ ერთობის და ძმურს სიყვარულს, იგი ყველას თანასწორად უყურებს, ყველა ტომის მშრომელთ ერთად ათავსებთ და ეს კიდევ რაღა ფიქრი უნდა მათში აფუძნებს ერთმანერთის გაცნობის სიყვარულს, დაახლოვებას, დანათესავებს და სხვანი.

ჩვენ მოვალენი ვართ, რომ დავით სარაჯიშვილის საქმიანობას შესაფერის პატივით უმზიროდ ყოველთვის და მადლობელი ვყოთ მისი, რომ იგი იმავე თავიდან თავის ქარხნებში ქართველთ მუშათ და ხელოსნებსაც აძლევდა და აძლევს კიდევაც ბინას და ამუშავებს, იმ ქართველთ რიცხვის მუშების და ხელოსნების, რომელნიც მასთან მუშაობდნენ და ან დღეს მუშაობენ, ჩვენთვის რაც გინდ მცირე რიცხვი იყოს და იგი უღრიდეს მის მუშათა რუსების და სომეხების ერთს ნაწილს, ანუ თანასწორი იყოს და გინდ ნაკლები, მაინც იგი

არის მნიშვნელოვანი და საყურადღებო მრავალნაირის მხრით, ჩვენი ცხოვრება ისე არის დამცირებული და დაკნინებული, რომ უამისობა არ შეიძლება, ჩვენ მას შესაფერი მნიშვნელობა უნდა მივსცეთ, რადგანაც ქართველი ერის რამდენიმე კაცი მაინც არსებობს ერთად-ერთ ალაგას სხვა ტომის კაცებთან განუყრელად და პურს სჭამენ.

მართალია დღემდე ქართველი მუშა უდიერობაში არ იყო შენიშნული და მას უცხო ტომის მუშათ მტრობა თავის დღეშიაც არა ჰქონია, მაგრამ მაინც იქ ჩვენ ქართველთ ერთობას სხვა ტომის მუშებთან სასახელოდ ვაღიარებთ, ვინაიდან მით მტკიცდება ცხადად, რომ ქართველმა მუშამ არ იცის სხვათა მტრობა და გაუტანლობა, ეს როგორც ხშირად სხვებს ეტყობათ. ეს რომ ასე არ ყოფილიყოს, მაშინ დღეს თფილისში და მასთან მთელ საქართველოში უცხო ტომთა მუშა და ხელოსნები ასე არ იქნებოდნენ გამრავლებულნი, ეს როგორც დღეს არის აქ. ქართველი თუ რამ უდიერობას ჩაიდენს, იგი ისევ შინაურებზედ, ისევ ქართველზედ, სხვა ტომის ხელოსნის და გინდ სხვა ვისმე მტრობის შნო და ძალა მას არ შესწევს.

ჩვენის ქვეყნის და ერის შესახებ ისიც უნდა აღინიშნოს დავით სარაჯოვის ამაგის სადიდებლად, რომ მისის ქარხნების საშუალებით, ბევრმა ქართველმა მუშამ გაახილა თვალები, ბევრმა ისწავლა იქ მკოდნე მუშათ საშუალებით ქართული ანბანი, ამას გარდა მათ აქვე ისწავლეს არყის ხდის ხელოსნობა ბევრად უკეთესად და უდიდესად, ვინემც სხვაგან, ესეთი სწავლა მათთვის იქამდე საყურადღებოა და სადიდებელი, რომ მას ყოველთვის კეთილი აღმნუხსველი ეყოლება. მას თავისებური მაღალი მნიშვნელობა არას დროს არ მოაკლდება, რადგანაც ნაყოფი აქ ნასწავლ ქართველ მუშათა ცხადად ღაღადებენ, აქ ამ ხელობის შესწავლით ბევრი იქცა კარგ გაგებულ ხელოსნად, ბევრმა მცირეოდენი თფლიც შეიძინა და ვერისკენ სახლ-კარის პატრონიც გახდა, ასეთ პირთ რიცხვი თფილისში ქართველთ შორის იმოდოლა არის, რასაც კაცი უარს ვერ ჰყოფს.

თავ-მოწონებით ვიტყვი, რომ დავით სარაჯიშვილი, როგორც მოყვარე თავის მიწა-წყლის და სამშობლო ქვეყნის არსებობის—მუშათა ვაი-ვაგლახების დროს, წარბიც არ შეუხრია, მუშების ყოველივე ამბოხება, გაფიცვა, ჯამაგირის მომატება და ზარალი დასთმო უყურადღებოდ, აიტანა ყოველივე, ნამეტურ ფულის გატაცვა, ზიზღი და მტრობა მის ქარხნების წარმოების და საქმეები კი მაინც არ მოსპო, მუშები ზოგნი შეინახა, თუმც ზოგი ჯამაგირის მიცემით დაითხოვა, მაგრამ ზოგთ მუშებს, თუნდ მცირე ნაწილთ მუშებისას არ უღალატა და დღესაც მისი ქარხნები არსებობს და საქმეებიც სწარმოებს, იმედია, რომ დავით სარაჯიშვილის ასეთს ღირსებას და საქციელს თვით მისი მუშებიც კარგად გრძნობენ და ფიქრობენ, რომ ივინი დავით სარაჯიშვილმა სხვასავით უსაქმოდ არ დასტოვა, ქარხნები არ დაკეტა და მით ზოგთ, თუნდ მცირე რიცხვს ლუკმა პურიც არ გაუწყვიტა.

დავით სარაჯიშვილის სახელი და საქმიანობა, როგორც ზემოთაც ვსთქვით, საქართველოს და ქართველთ გარდა, ხშირად უცხოთა გაზეთებშიაც უღაპარაკნიათ, ნამეტურ სხვა და სხვა გამოფენებზედ წარდგენილ სხვა და სხვა ღირსეულ საქონელთ მნიშვნელობის გამო. დიდის პატივისცემით და სიმპატიით მოუხსენებიათ როგორც დავით სარაჯიშვილის საქმიანობა, სასმეულობა და მათი ღირსება, ისევე მისი ცოდნა, გამოცდილება და განათლებაც. ასეთ ცნობებს ხშირად მიუპყრიათ თვისკენ ჯეროვანი ყურადღება ისეთ მსწავლულთ სპეციალისტთ პროფესორებს, რომელთა საგნათ და საქმეთ ქიმიის ნაწილი არის და სხვა და სხვა სასმელებთა კეთების, შეზავების და გამოხდის ვითარება-ოსტატობა, რასაც მართლაც და დიდი განათლება სჭირია, ღრმა ცოდნა საქმისა. მაგალითსაც მოგახსენებთ.

გერმანიის მსწავლულთ პროფესორებში სხვათა შორის, განსაკუთრებული ყურადღება მიუქცევია დავით სარაჯიშვილის სახელოვნებისა და საქმიანობისათვის ერთს მსწავლულ პროფესორს, რომელთანაც დავითს სტუდენტობის დროს ბერ-

ლინის უნივერსიტეტში უსწავლია. პროფესორს დიდათ სიამოვნებია ქართველის თავის ნამოწაფარის ქება-დიდება და მასთან თვითაც დიდათ მოსურვებია, რომ ეს პირი თავის საქმიანობით თავის თვალთ ენახა და დარწმუნებულიყოს სინამდვილით მასზედ, რასაც მას ევროპის სხვა და სხვა ენის გაზეთებიც მოუთხოვდნენ. მიეცა შემთხვევა და ერთ ზაფხულს საქართველოს ესტუმრა უცხო მსწავლულ-პროფესორი. მოვიდა დავით სარაჯიშვილის საქმიანობასთან და ყოველივე თავის თვალთ ნახა, ასწონ-დასწონა და დარწმუნდა ნამდვილ, რომ რასაც სწერდენ ყოველივე მართალი ყოფილა და იმაზედ უფრო მეტის ღირსიც, რასაც გაზეთებში სწერდნენ.

უცხო მსწავლულ პროფესორს დიდათ გაეხარდა თავის ნამოწაფარის პირადათ ნახვა, მისი საქმიანობის გაცნობა და დარწმუნება მასზედ, თუ რა შესძლებია ენერგიული კაცის ცდასა და შრომას. ყოველივე საქარხნო, თუ სავაჭრო საქმენი გაიცნა დაწვრილებით და ბოლოს, მის აღტაცებას საზღვარი არ აქნდა, სთქვა თურმე:

— „დიახ, რომ მართლა დავით ზაქარიას ძე და მისი საქარხნო და სავაჭრო საქმენი საქმეები ყოფილა და პატივსაცემიო“. ამ მოგზაურ მსწავლულ პროფესორის აღტაცების და სიამოვნების ცნობები იმ დროის ადგილობრივ გაზეთებშიაც დაისტამბა და საქვეყნოდ გამოცხადდა დავით სარაჯიშვილის საქმიანობის ქება და დიდება, მერე ეს ადგილობრივ გაზეთების ცნობები სატახტო რუსულს გაზეთებშიაც იყო დასტამბული და ყველგან შესაფერის პატივისცემით იხსენიებდნენ უცხო პროფესორის აზრებს დავით სარაჯიშვილის საქმიანობის და ღირსების შესახებ.

დავსძენთ კიდევ, რომ დავით სარაჯიშვილის საქარხნო და სავაჭრო საქმეთ დაფასება ხშირად რუსულ სპეციალურ სხვა და სხვა ჟურნალ-გაზეთებშიაც უსტამბავთ. რაც რუსულ სპეციალურ ჟურნალ-გაზეთებში დავითის შესახებ დაფასება დასტამბულა, ყველა ესენი სახელოვნება ყოფილა არა მარტო ქართველის ერისთვის, არამედ მთელის კავკასიის ტომთა-

თვისაც. ვინაიდან დავითის მოსაწონი და კარგი საქმენი არსებობს განურჩევლად ყველასთვის, როგორც რუსთათვის, ისევე სომეხთა, სხვათა და მასთან ქართველთათვისაც. კეთილგონიერი მკითხველი ასე იფიქრებს, განათლებული კავკასიელიც ასე მიიღებს ამას და ეს სწორედ ისეც უნდა გახლდესთ. აქ მლიქვნელობაში ნურავინ ჩამოგვართმევს, რომ ვითომც ჩვენ დავით სარაჯიშვილის დაფასებით გატაცებულნი ვიყოთ

მაგრამ გერმანელის მსწავლულ პროფესორის დაფასებაზედ კი ვერავინ რას იტყვის. იგი გახლდათ თავისუფალ ქვეყნიდამ, ისეთის ქვეყნიდამ, სადაც სხვა და სხვა მეცნიერებანი დიდათ ბრწყინვენ, სადაც განვითარებაც დიდათ არის ამალღებული, სადაც კაცის ცოდნა-განვითარება, საქმიანობა და ღირსება შესაფერად ფასდება და არა ისე, როგორც ეს ჩვენში ჰგონიათ ზოგიერთებს, უცხო მსწავლულს ვერაფერი მიიზიდავდა დავით სარაჯიშვილის საქმიანობისთვის მას რომ რამე ნაკლი და ხინჯი შენიშნა, ის მაშინ იმას არ დამალავდა, არ დაიდუმებდა და უსათუოდ ყოველივე ამაებს საქვეყნოდ გამოაცხადებდა, მაგრამ მან იქ კარგის მეტი სხვა ვერა ნახა და სცნა რა და ამიტომაც მასაც რიგიანის დაფასების გარეშე სხვა არა დაუშთარა სათქმელად.

რუსულს ენაზედ და ევროპიულს ენებზედაც დავით სარაჯიშვილის საქმიანობის შესახებ სხვა და სხვა დროს ბევრნაირი დაფასებანი დასტამბულან და ჯერეთ ბევრიც დაისტამბება, ვინაიდან დავით სარაჯიშვილის განუწყვეტელი საქმიანობა და წარმოებაც მართლაც რომ საყურადღებოა და პატივ საცემი. სამწუხაროდ, ჩვენ ქართველები თვალ-ყურს არ ვადევნებთ ევროპიელთ და რუსულ სატახტო სპეციალურ სამეცნიერო გაზეთებთა წერილებს, თორემ იქ ჩვენ დავით სარაჯიშვილის შესახებ ძრიელ ხშირად ვნახამდით დაბეჭდილებს სხვა და სხვა სიმპატიურს ცნობებს, რა გაეწყობა, ესეც ჩვენი ბრალი გახლავსთ და ჩვენის მოუზადებლობის. იმედია ამაზედ არც დავით სარაჯოვი დაგვემდურება, ყოველივეს მოგვიტევენს, ვინაიდან ჩვენ კარგად ვიცით, რომ მისი გული და

სული არ არის სავსე იმის წადილით, რომ ვინემ სადმე საქვეყნოთ მისი სახელი და საქმიანობა აქოს.

დავით ზაქარიას ძე სარაჯიშვილი როგორც განათლებული კაცი, ნამდვილი წვევრია თავის სამშობლო ქვეყნის და ერის. მან კარგად იცის ქართველ ერის ძველი და ახალი დროის ცხოვრების საქმენი, ჩვენს მდგომარეობას ბეჯითად ადევნებს თვალ-ყურს, კარგად იცის ჩვენი ერის ნაკლი თუ სხვა რამ ღირსება, იცის კარგად, რომ ქართველ ერს თავის ქვეყანაში უცხოვრია გმირულად, ამდენ საუკუნეთა განმავლობაში ცალს ხელში ჯვარი სჭერია, ცალში ხმალი და მით უგერებია თვისი მტერი გმირულად, იცის კარგად, რომ ამ ერს სხვათა ერსა-ვით თავის სამეფო 700-800 ას წლების წინედ კი არ მოუს-პია, როგორც მოისპო არმენია, ბიზანტია, აღმოსავლეთისკენ არაბისტანი, სლავიანთა ტომთა მრავლ სამეფოანი და სხვანი, არამედ ამათ შეუნახავთ კარგა უგვიანეს დრომდის და მერე 1801 და 1810 წ. თვის თანამორწმუნე რუსეთის იმპერიას დაუკავშირდნენ.

ქართველ ერს ბევრი რამ აკლია, იგი წარსულით კულ-ტურის ისტორიულს მაგალითს წარმოადგენს და თანამედრო-ვეს ცხოვრებით სამწუხარო მოვლენას უბედურება და დაკ-ნინება შეიძლება, მაგრამ ისე დაკნინება როგორც ჩვენ ქარ-თველები ვართ, ეს კი წარმოუდგენია და მოუსაზრებელი. ჩვენის ტომის ფეხზედ წამოსაყენებლად ჩვენ სულ არაფერი ძა-ლა გვაქვს, აგერ ჩვენს წინაშე, მთელმა საუკუნემ ისე გაიარა, რომ ჩვენთ შორის, აქამდე, ქართველი არც ექიმი იყო, არც ინჟინერი, არც სხვა რამ, აიყვნენ თითო ოროლა ვეჭილები მხოლოდ, მთელის საქართველოს სასწავლებლები სულ სხვა ტომთა შვილებით იყოს სავსე, ქართველებს აქ თითო ორო-ლას ნახავდით. მეტს ვერა, ძნელად, რომ ადრე თფილისის გემნაზიაში წელიწადში ერთს, ან ორს ქართველს გაეთავები-ნა სწავლა, პირველ კლასში რომ ქართველი მოწაფე 20 ყო-ფილიყო, ბოლოს კლასში ერთს ან ორზედ ჩამოვიდოდა. ასეთი მდგომარეობა ქართველის ერისა, საქართველოში მრავ-

ვალ ქართველთ აფიქრებდა და ერთი იმ მრავალთაგანი გახლავსთ დავით ზაქარის ძე სარაჯიშვილი.

ამიტომ მან თავს იღვა ვალად და ქართველთ შვილების განათლების საქმეს დიდი ყურადღება მიაპყრო, დაიწყო ამის შესახებ თათბირი საუკეთესო 'გულ შემატკივარ ქართველებთან' — ლაპარაკი ნამეტურ ისეთ პირებთან, როგორიც იყო ილია ქავჭავაძე ნ. ცხვედაძე და სხვანი. და ბოლოს იმ დასკვნას დაადგა, რომ ქართველთ შვილებთათვის დიდს საქიროებას შეადგენდა სტიპენდიის გაჩენა. დახმარება ისეთის ქართველ მოწაფეთ რომელთაც ნიჭი შეემცნეოდა სწავლისთვის და შეძლება კი არ ექმნებოდათ, ამიტომ დავით ზაქარიას ძე სარაჯიშვილმა გადასწყვიტა ასეთ პირთა დახმარება, სტიპენდიების გაჩენა, მალეც შეუდგა ამ საქმის განხორციელებას, ეს მაგალითი ქართველებში პირველი იყო, სტიპენდია ჩვენში არავინ იცოდა თუ რა იყო, ამას გარდა იმასაც იტყოდნენ ხოლმე, „შე რა შენადგება, რამ ჩემი ან სხვის ფუფით სხვის შვილმა ასწავლას. თავშიან ქვა უხლია და შუენელში სამართებელი.“

ძრიელ იშვიათად და თითქმის ერთ შეუძლო კაცის კარგს შვილსაც ვერ ნახავდით, რომ ის სხვის ხარჯით ყოფილიყოს და ესწავლოს სკოლაში. ამის მხრით დავით სარაჯიშვილმა დიდი სამაგალითო საქმე კმნა ჩვენში. მან ქართველებს თვალები აუხილა, მრავალ ნაირად დააფიქრა და ასწავლა მასთან ის ვალდებულებაც რაც ჩვენთვის ხამი იყო და უსწავლელი. ამის მოვლენა ჩვენში ისეთ ძალად ჩაითვლება, რასაც არც ლაპარაკი უნდა და არც ექვების შეტანა მასზედ, რომ ვითომც იგი ჩვენს ცხოვრებაში უმნიშვნელო ყოფილიყოს. ამას ვერავინ იტყვის.

დიახ, მკოდნე და შესმენილ მამულისშვილმა დავით სარაჯოვმა განაწესა ქართველთ შორის სტიპენდიების გაჩენა და მისთვის სხვა ქართველთა წინაშე დიდი ვალდებულებაც შემოიღო, აგერ 10 წელიწადი მეტი გახლავსთ მას შემდეგ, რაც მისის ხარჯით სხვა და სხვა ყმაწვილები ისდებიან, რასაკვირველია ჩვენის ქვეყნის და ჩვენის ტომის შვილები. ამაზედ მე-

ტი ვალის გადახდა ჩვენს დროში დიდათ სამაგალითოა და მასთან საყურადღებო, მისის ფულით იზრდებიან როგორც კაცები, ისევე ქალები, როგორც ერთის მთისა და ბარისა, ისევე მეორესი, მესამესი და სხვა, ანუ უკეთ რომ ვსთქვათ როგორც ქართლელი, ისევე კახელი, იმერელი, მეგრელი, შიეღი და სხვანი. ასეთი კანონიერი საქციელი მეტად საყურადღებოა ჩვენთვის, საყურადღებოა მით უფრო, რადგანაც ამაში გამოისჳკრიტება დიდი შნო და ქვეყნის ისტორიის ცოდნა შემწირველისა, დიდად დაფასება ადგილობრივ მცხოვრებთ ვითარების და მათი საქიროების.

მართალია დღეს ქართველი ერის სცხოვრობს საქართველოში, მაგრამ რა გამოდის მით, არაფერი, ისიც ცხადია, რომ ეს მიწა მამულიც, ანუ ტერიტორიაც ქართველთ საკუთრებას შეადგენს, ისტორიულად თუ სხვაფრივადაც აქ ამ ალაგზედ ქართველ ერს უნდა ეკავოს უპირატესი ადგილი და მათ როგორც ამაგდარ ხალხთ და ადგილობრივ ერთად მცხოვრებთ სხვები პატივსაც უნდა სცემდნენ ამისთვის, მაგრამ თქვენც არ მომიკვდეთ, ამას აღარავინ ფიქრობს, ეს აღარავის აგონდება და ქართველი-საქართველოში არის უპატრონო, უთვისტომო ნამეტურ ქართლის გლეხ-კაცობა, ამათთვის ხომ არაფერი გაჩენილა, არც გულ შემტკივარი, არც ქომაგი და სხვანი, ესენი მღვთის ანაბარად არიან დატოვებულნი.

მართალია ისიც, რომ შემოსეული ხალხი მათს მამულში ხარობს და სტკება, გლეხებმაც კარგად იციან ეს, რომ ასე თუ ისე ყოველივე ადგილობრივ ქართველი ერის საკუთრებას შეადგენს და მათს ამაგს, ყოველივე აქ დაშთენილი ისტორიული ნაშთებიც ცხადად დალაღებენ ამას, მოწმობენ, თუ ქართველ ერს რა შრომა მიუძღვის აქ, რა ამაგი ამ კუთხის შენახვაზედ, ამ კუთხეში იმ ისტორიულ ნაშთების მფარველობაზედ, რომლებითაც დღეს სტკებიან მრავალნი და ზოგს ისაკუთრებენ კიდევ, ეს აღარავის ახსოვს, ეს არავის აგონდება, ეს რისთვის რაში არის საქირო. აქ ბრძოლა არის არსებობისათვის და ვის რა ენაღვლება თუ ამ ბრძოლაში ადგილო-

ბრივ მცხოვრებთ ღვაწლდებული და ამაგდარი ქართველობა და-
მარცხდება, ეს ყველასათვის სულ ერთია, დრო იყო, როცა
ქართველობას მნიშვნელობა და სახელი ჰქონდა თავის ქვეყა-
ნაში, დღეს იგი აღარაფერია და ამიტომ მას არც არავინ ჰპა-
ტრონობს, იგი აღარავის აგონდება, დავიწყებული არიან ყვე-
ლასათვის.

აი ასეთ დროს, ასეთ დავიწყებულ ერთ შვილთათვის
სჩნდება დავით სარაჯიშვილი და იგი თავის შრომით და ძა-
ლით ჰპატრონობს ქარველთ შვილებს, აძლევს მათ დიდს და-
ხმარებას და მით უწევს დაუფასებელს სამსახურს ჩვენს ოჯახს.
ასეთი სიკეთის ქმნა სხვა ტომთა წინაშე რომ მოახერხოს ვი-
ნემ, მაშინ მას ამისთვის ვინ იცის რა ნაირ მადლობას არ ეტ-
ყოდნენ, მთავრობისაგან იქმნება სამადლობელო ნიშნებიც მი-
ელო, სხვანი კიდევ ვინ იცის რანაირ სამაგიეროს მიაგებდნენ
ასეთის სიკეთისათვის, ჩვენში კი სადაც ყოველივე დახშულია
და დაუფასებელი, სადაც ასეთ პირთ სულ უბრალოს თვალთ
უმზერიან, იქ ასეთ პირთა არც მადლობა იციან და არც სა-
მაგიეროს გადახდა, რა გაეწყობა, ესეთი უბედურება ჩვენი
დროებითია, მართალია დღეს ჩვენ ნამდვილი აზიელები ვართ
და დავით სარაჯიშვილის ასეთს დიდს ამაგს და სიკეთეს შე-
საფერის ზომიერებით არ ვაფასებთ, მაგრამ სამთელ-საკმეველი
თავის გზას არ დაჰკარგავს.

მოვა დრო, როცა დავით ზაქარიას ძეს ერთი ათად მია-
გებენ, დაუფასებელის მოგონებით ანუსხვენ ამ ჩვენის ტომის
მომამაგის პატივის ცემას და ქართველთადმი სიყვარულს. თუ-
კი ოდესმე დაიწერა ქართველი ერის განათლების და ანუ
ცივილიზაციის ისტორია, იქ დავით ზაქარიას ძის სარაჯიშვი-
ლის ამაგი და სიკეთე პირველ ადგილს დაიკავებს, იქ უკუდა-
ვის სტრიქონებით დაიწერება, რომ დავით ზაქარიას ძე სარა-
ჯიშვილი დიდათ უწყობდა ხელს ქართველთ შვილების გა-
ნათლების საქმეს და მისის დახმარებით და სტიპენდიებით ქარ-
თველთა შვილები იღებდნენ სწავლას რუსეთის უმაღლეს სა-
სწავლებლებს გარეშე თვით ევროპის ყველა უმაღლეს სასწავ-

ლებელშიაც, ამ პირის ძალით აღიზარდა მთელი თავობა.

განათლებული ქართველობაც ყოველთვის დიდი პატივის მცემელი იქმნება დავითის, ესენი ამის ამაგს ყოველთვის ქება დიდებით მოიხსენებენ როგორც გაზეთებში, ისევე წიგნებში და სხვა და სხვა ლექციების კითხვის დროსაც იტყვიან ხსოვნა-მოგონებას დიდებით, რომ ამა და ამ დროს, უბატრონო და უსახსრო ქართველთ ძეთა განათლების საქმეს ასეთ სიკეთეს უშვრებოდაო. ასეთ საქმეთ და დაჯალბათ რიცხვს ჩვენ ყველას ვერ მოვსთვლით, ვინ იცის რამდენი ქველმოქმედება უქმნია, რამდენი სიკეთე სხვა და სხვა პირთათვის, დღეს მისი ხსოვნა არამც თუ სხვებს, არამედ იქნება თვითაც აღარ ახსოვს, ვინ იცის, ყოველივე შეიძლება, აბა იგი ყველას ხომ არ დაიხსომებდა და დასწერდა, რასაც ყოველ დღე აკეთებს და ასრულებს თავის თანამემამულეთ და სხვათა ტომთა ძეთა წინაშეც, რასაკვირველია არა და ამას არც იზავდა თვით, ჩვენთვისაც ცხადი საქმეა, დღეს დაკარგულია ბევრი მისი ისეთ საქმეთ და სიკეთის ცნობები, რაც ვინ იცის როგორ ძვირფას სამკაულს და საუნჯეს არ შეადგენს, არამც თუ მარტოდ დავით სარაჯიშვილის ბიოგრაფიისთვის, არამედ ჩვენთვისაც, ჩვენს წასაქვებლად, სასწავლებლად და მისაბაძავად. საქმე უკანასკნელია უფრო და ჩვენი წაქვება გახლავსთ თორემ სხვა არაფერი.

დავით ზაქარიას ძის სარაჯიშვილის სტიპენდიების გაჩენის საქმე, ჩვენს ცხოვრებას სწორეთ მაღამოსავით მოველინა, სწორედ ზარმაცობის გონებრივი ჯურღმული დაგვინგრია, ფუქსავატი ქართველობა გააღვიძა და შით დაძინებული თვალებიც აგვიხილა, ჩვენს დროში და ისიც ასეთ გათახსირების დროს, როდესაც კეთილის ქართველის ასეთი აყაყობა არის, ამ დროს მეტად დიდს სამაგალითო საქმედ უნდა მივილოთ, ჩვენს დიდ ძმად, ჩვენს გულშემატკივარ მოამაგე მზრუნველად და მისგან სტიპენდიების დარიგების არ მოსპობას და ეხლაც კი შენახვას, რაღა ფიქრი უნდა, მიენიჭება დიდი მნიშვნელობა მთელის ჩვენის ტომისთვის. გაივლიან დღენი, თვენი,

წელნი, საუკუნენი და დავით ზაქარიას ძის სარაჯიშვილის ხსენებას ქართველთ განათლების ისტორიიდან ვერავინ ამოშლის, ვერავინ ამოფხეკავს, მას ყოველთვის საპატიო ადგილი ექმნება დატოვებული და შთამომავლობა შთამომავლობას გადასცემს მის ხსოვნას, ვინაიდან მისგან დაზრდილის და განათლებულის ქართველთ შვილებით და შვილის შვილებით იქმნება მთელი საქართველო საგსე.

არ შეიძლება არ ვსთქვათ აქ 'მემდევიც: ზოგნი ამბობდნენ და ამბობენ კიდევ, რომ სტიპენდიები უბრალოდ იკარგებაო. გაზრდილები, ანუ ნასწავლები ჩამოდიან საქართველოში და მერე იგინი ხმას აღარავის სცემენო, ქართულად ლაპარაკსაც ხშირად არ კადრულობენ, ექიმი იქნება, ვექილი, ინჟინერი თუ სხვა ვინმე, იგი თავის ვალდებულებას ივიწყებს და რამე საქმის დროს ქართველ მდაბიო, უსწავლელთ ტყავს აძრობენო. ზოგნი საქართველოში არცკი მოდიანო, რუსეთის გუბერნიებში რჩებიან, იქ ცოლს ირთავენ, იქ სახლებიან და მით თავიანთ სამშობლოსაც ეკარგებიან სამუდამოთაო. ასეთ პირთა გამოზრდა ჩვენთვის უმნიშვნელოაო. ზოგი მათში შეიძლების პატრონიც არის და სტიპენდიას კი მაინც იღებსო. ამათ მაგიერ, ეს მათზედ დასახარჯი ფული რომ ხალხის განათლებას მოხმარდეს და სასოფლო სკოლების დახმარებას, ეს ბევრად უკეთესი იქნებაო. მართალია, ესეც სწორეა, ესეც ჭეშმარიტია, მაგრამ ისიც რომ საჭიროა, ამას ფიქრი არ უნდა. ამაში გასამტყუნია უმრავლესობა, მათ ბედი მოწყალებას აძლევსთ, უჩნდება გულშემატკივარ ქართველის კაცის დახმარება და მათ კი მოხმარება არ იციან. ისევ ჩვენა ვართ გასაკიცხნი და საგმობნი, რომ არ ვიცით მოხმარება კეთილის დახმარებისა. ამბობენ: ყველაზედ უკეთესი კი იქნება, რომ ამ სასტიპენდიო ფულით ქართველ მაჰმადიანებში, აქარაში, სახალხო სკოლები დაიხმარდესო. თუკი საქმე ასეა, მაშინ რასაკვირველია ესა სჯობია პირველს. მეორე დიდი სამაგალითო საქმე იქნება ქართველ მაჰმადიანთ განათლების წინაშეც.

ვიტყვი, რომ დავით ზაქარიას ძე მარტოდ ასეთი საქმეებით არ არის ქართველის ტომის მფარველი, იგი ქართველებს ყველა მხარესა და საქმეში უწევს ქომაგობას, მისი შეძლება, სიტყვა, ნაბიჯი და შრომა ასეთ საქმისთვის ყოველთვის დაუზარებელია და პირდაპირი. თუ სადმე რამე საქმე იქმნება საქირო, იგი იმას არ შეუშინდება და ყველგან თამამად წარსდგება და იტყვის სასარგებლო მფარველობას, ასეთ სიტყვას და კანონიერ მფარველობას იგი არც მთავრობის წინ დაზარდება ვისმეს, ამის მაგალითებიც გვინახამს და მას ჩვენის მფარველობის მიზნით ხშირად ადგილობრივ მთავრობის მოწინავე მოხელე პირებიც მიუწვევია თვისკენ და მათ კარგადაც გამასპინძლებია სხვა და სხვა უწარჩინებულეს ქართველთ პირებით და აქ საერთოდ ყველას ულაპარაკნია ქართველ ერის შესახებ, პირნათლად და სინდისიერად, რასაც რასაკვირველია თავისებური სიკეთის მოტანის მნიშვნელობა ყოველთვის ჰქონია. ვინაიდან მთავრობის უცხო მოწინავე კაცს კარგად გაუცვნია ქართველი ერი, ამათი ხასიათები და საქართველოც.

ასეთ საქმეთა გარეშე იგი კარგად იცნობს მთელს ქართველთ მოღვაწეების ვითარებას. მათს რიცხვს, ამაგს და პატივისცემასაც ყოველთვის შესაფერის თავაზით აგებს. იგი მეტად დიდი მოამაგე მეგობარი იყო ილია ჭავჭავაძის, როცა ამან „განდევილი“ დასწერა, მაშინ პირველად ეს პოემა ადგილობრივ ქართველთ მოწინავე პირთა გასაცნობად, დავით სარაჯიშვილის სახლში წაიკითხა. ასევე სხვაც ბევრი რამ წაიკითხულა მის ოჯახში ქართველის მწერლებისაგან. ამათ გარდა დავით სარაჯიშვილმა ხშირად იცის მიპატიეება ევროპის მსწავლულთ მწერალთ და მოგზაურთ, რომელთაც საქართველოზედ გამოვლა უხდებოდათ ევროპიდან და ქართველის ერის და საქართველოს ანუ სხვა, ასეთ პირთა წინაშეც მას დიდი ამაგი მიუძღვის და შრომა ყველაფრით, ფულის დახარჯვით და ვინ იცის რამდენი კიდევ სხვა რაგინდა რით. ჟურნალ-გაზეთობასაც კაი დახმარებას უწევს, იგი იბარებს ქართულს ენაზედ ყველა გამოცემას და მასთან წლიურ გადასახადს გარ-

და ხშირად დახმარებასაც აძლევს, რომ გამოცემამ იარსებოს და არ დაიხუროს, ასეთ საქმეთა ასპარეზზედ, ანუ მწერლობის წინაშეც მას კაი ღვაწლი მიუძღვის, კარგი ამაგი. რაც ამას ქართულ დროებით გამოცემათა ეურნალ-ვაზეთებისთვის სიკეთე უქმნია და დახმარება აღმოუჩენია, ესეც ერთი დიდი საპატიო საქმე გახლავს.

თანამედროვე ქართველთა თქმით დავით ზაქარიას ძე სარაჯიშვილი პატარაობიდან ცქვიტი ყმაწვილი ყოფილა, ყოჩალი, ერთის სიტყვით ისეთი, როგორც იგი ეხლა არისო, ჯერ დღესაც, ამ დაუცხრომელ კაცის ენერგია, ცოდნა და სხვანი მნახველთ აკვირვებს, აქედამ უნდა ვიცოდეთ სიყმაწვილე დავითისა, რომ იგი იქმნებოდა თავის ტოლებში არაჩვეულებრივის ბუნებისა. ჩვენ კარგად არ ვიცით დავითის სიყმაწვილის დროთ ამბების ცნობები, ხოლო ის კი ითქმება, რომ კარგს დედამის მახლობლივ შვილიც პატიოსანს აღზრდასა და გზაზედ არ ყოფილიყოს დაყენებული. პირველ დაწყებითი სწავლას, რაღა ფიქრი უნდა, როგორც ჩვეულებათ აქენდათ იმ დროის ქართველთ, პატარა დათიკოც შინ შეისწავლიდა ქართულ ანბანს და კითხვას.

მალხაზის ნიჭიერებით დავითი თავის ტოლებში პირველი ყოფილა. იგი თავის თანამედროვე პირებში დღესაც პირველია და სამაგალითო. ჩვენს დროში მეტად დიდი ენერგიის კაცი უნდა იყოს, რომ თავის ახალგაზრდობიდან, ვიდრე ამ დროთა მოსვლამდე, ერთის მამულისშვილურის იდეით დაშთეს, ერთის სავაქროს ასპარეზის მიმდინარეობის პატრონად და მასთანვე ქართველთ უთანაგრძნობას და უგულვებლობის მეოხებით სრულიად არ დაეცეს. ვანა მის თანამედროვე ქართველნი კოტანი არიან და იყვნენ, ძალიან ბევრნი, მაგრამ მათი ხსენება იმავ თავიდგანვე არსად სჩანდა და არც სჩანს, ზოგ მათგანმა შიიღეს კარგი საქმის ადგილები, ბევრმა შეძლებაც შეიძინეს, ქონება, ფული, მამულები, სხვა და სხვა დიდორონი ორდენებიც და დიდი სახელიც, მაგრამ ასეთ სახალხო საქმეს კი, როგორსაც დავით სარაჯიშვილი დასდგომია, ეს

კი მათში იშვიათი ყოფილა, ამას იგინი ახლოს არ მიჰკარებინან, საქვეყნო და საერო საქმეებში თავი არაფრით გამოუჩენიად... მის თანამედროვე კაცებთა შორის ძრიელ ცოტამ აღბეჭდა თვისი ნაწილი ცხოვრების ასპარესზედ, ასეთ კაცთ-რიცხვი ძრიელ ცოტა არის. ამას უარს ვერაფერს ვყოფს. ეს რომ ასეა ამას ფიქრი არ უნდა, დროც ისეთი იყო, რომ ჩვენთ შორის ასეთ კაცთ იშვიათობის გამო ვერაფერს გავამტყუნებთ, რა გაეწყობა, ესეც დროს მოსავალი იყო და ჩვენის ტომის დაწვრილმანება.

თუმცა დავით სარაჯიშვილი მოესწრა ჩვენს უკაცობას, უადამიანობას და თვალები გაახილა ისეთ დროს, როცა ქართველებში მხოლოდ „ცისკარი“ გამოდიდა და საზოგადოთ ქართველობას, ქართულ მწერლობას და ქართველ ერის საქმიანობასაც ღრმა საღათას ძილით ეძინა, ამიტომ ჩვენდა საბედნიეროდ იგი მოესწრო იმასაც, როცა ქართველთ შორის, „ცისკრის მაგიერ „საქართველოს მოამბე“ და გაზეთ „დროება“ გაჩნდა „მნათობი“—მერე „კრებული“ შემდეგ სხვანი და დღეს კიდევ მრავლად და ერთ დაუთვლელნი, რასაც დავით სარაჯიშვილი მაღალის კულტურულის თვალთ უმზერის. ეს ცხადი ქეშმარიტება გახლავსთ. მას ქართულ მწერლობასთან დაახლოვებული კავშირი აქვდა წინეთ და აქვს დღესაც.

როგორც განათლებულმა კაცმა კარგად იცის ქართველ ერის აწინდელი დრო და ვითარება, მასთან კარგი წარმოდგენა აქვს ქართველ მწერლობაზედ, იცის მწერლობის მნიშვნელობა ამიტომ იგი მწერლობას და მწერლებს ისე კი არ უმზერის, როგორც ჩვეულებრივ მოვლენას, არამედ ზომიერის პატივის ცემის მნიშვნელობით აფასებს. მწერლობა და ისტორია არის ჩვენი ქვეყნის და ტომის ძალა, მწერლები და მოღვაწენი კიდევ ამ საქმის სულის ჩამდგმელნი. ეს გარემოება დავით ზაქარიას ძეს კარგად უნდა აქვდეს გათვალისწინებულია, ამას უარს ვერაფერს ვყოფს, ვინაიდან იგი ჩვენს მწერლებს და მოღვაწეებსაც აპყრობს ჯეროვან ყურადღებას და

ხშირად საქმის და საგნის გარემოებისა და კვალად ქომაგობის დახმარებასაც უწევს.

ამ სავალდებულო საქმის შეგნების პირნი ქართველებში ერთობ მცირე არის, ცოტა, სულ რამდენიმე კაცი და ერთი მათგანი და უპირველესიც დავით ზაქარიას ძე სარაჯიშვილი გახლავსთ. ვიტყვით, რომ ამ პირს არას დროს არ გამოეპარება ქართველთ რამე დღესასწაულის გადახდა, საქმის მოწყობა და მოთავსება რომ იქ მან თავის ზომით წილი არ მიიღოს, ამის მაგალითთა აკაკის 50 წლის დღესასწაულის დროს მისგან ხმის ამოდება, კაი რიცხვის მიძღვნა, ასევე ამ ბოლოს დროს—ილია ქავჭავაძის ძეგლის საქმესაც მიუძღვნა.

საქართველოს მიწა მამულზედ დღეს ბევრნაირი ტომის ხალხი სცხოვრებს, მთელი საქართველო სავსეა ასეთის უცხო ტომის ერთი. იგინი საქართველოს საწუწნავ ძალად სთვლიან, აქ იძენენ თვის სიმდიდრეს და ამ 'მენაძენით იგინი ადგილობრივ ქართველებისთვის შკვდრები არიან. იგინი ქართველებისთვის არაფერს იმეტებენ, ადგილობრივ ქართველთ არც ავი იციან და არც კარგი, ასეთი გმირები თვით ქართველებშიაც მრავლად გახლავან, რომელთაც საქართველო, ქართველი ერის საქმენი, აყრა, გადასახლება, გადმოსახლება აინუშიაც არა აქვთ. ესენი თვის მამულებს ვინ იცის ვისზედ არ ჰყიდიან ოხერ ფასად. ამას გარეშე მათ დღეინდელის ქართველთ ტომთ მონათესავეთ ვითარებას ხომ ზედაც არ უყურებენ. ამის მაგალითთა ქართველ მაჰმადიანთა საქმე, ქართველ კათოლიკეთ, ქართველ გრიგორიანთა და ქართველ ებრაელთა წარმოდგენაც ხომ მათში დამხობილია.

ასეთ პირთაგან დავით ზაქარიას ძე კარგად განირჩევა, ამან ყოველივე ასეთ ქართველთ მონათესავეთ და მერჯულეთ ვითარება კარგად იცის, აი ამის მაგალითიც: ბიზანტიის იმპერიის დამხობის შემდეგ, ოსმალეთმა საქართველოს დაუწყო ბრძოლა 1480 წლიდამ. 1570 წ. სამცხე-საათაბეგო დაიმორჩილა, ათაბეგებს ხარჯი დაადვა, სხვა ყოველივე ქართველების იყო, სჯული, ენა, სკოლა, საყდარი, კანონი, ფუ-

ლი და სხვანი. ესე იგი სამცხე-საათაბაგოს ქონდა თავის ავტონომია. ოსმალთ ეს ავტონომიაც წაართვეს 1627 წ. ათაბაგობა მოსპეს და მის მაგიერ ფაშა დასვეს ახალციხეს. მთელი სამცხე 24 სანჯაყად გაყვეს და სამს საფაშალიკოდ. მთელი ეს კუთხე წინედ 13 საეპისკოპოზო კათედრას შეადგენდა, მას ზედ მთლად ქართველი ერი ესახლა. 1630 წლის შემდეგ ოსმალთა ქართველებს გაათათრება დაუწყეს და 1798 წლამდე მთლად გაათათრეს ეს სამი გუბერნიის ქართველობა. დღეს ამ კუთხის მხოლოდ ნახევარია შემოერთებული რუსეთის საქართველოსთან, ნახევარი ისევ ოსმალთ უკავიათ.

ქართველ მაჰმადიანთ შორის, ქართული ენა დღემდე ბევრს ალაგას არის წმინდათ დაცული, ამათ დედა ენა ქართულია, განათლება მათ ამ ენით მოელოთ. ამათვის ქართულს ენაზედ ითარგმნა „ყურანი“. დასაბეჭდი ფული ითარგმნელს დავით ზაქარიას ძემ მისცა. ასეთის დახმარებით დავით ზაქარიას ძემ გამოაჩინა ის მცნება, რომ მას კარგად სცოდნია და სცნობია საქართველოს ტერიტორიის და მასზედ მცხოვრებელ ქართველ მაჰმადიანთ ზომა და ვითარება. „ყურანის“ დარიგება და ვრცელება ქართველ მაჰმადიანებში მე მაქნდა მონდობილი. იგინი მოხარულ იქმნენ ამ წიგნის ნახვით და დიდს მადლობას უძღვნიდნენ მის დაბეჭდვის დამხმარეს. ეს წიგნი სანატროდ გაუხდათ თვით ისეთ ქართველ მაჰმადიანთაც, რომელთაც ქართული ენა დაკარგული აქვსთ, ოსმალურად ლაპარაკობენ, ხოლო თავს კი გურჯად—ქართველად სთვლიან. ასეთ ენა დაკარგულ ქართველნი სცხოვრობენ ყარსის ოლქში, არტაანის (არდავანი) ოლთისის, ნაწილ შავშეთს, ფოცხოეს, ქვაბლიანს და სხვა ადგილებშიაც. დავსძენთ აქ შემდეგსაც: ასეთ დაკარგულ ქართველთა სასარგებლოდ კარგი სახელმძღვანელო შეადგინა სოლომონ ასლანოვმა (ბავრელი), რომელიც კარგა ხანს სცხოვრებდა ქართველ მაჰმადიანებში, მისი წერილებით ამ ერის შესახებ ქართული გაზეთები 1877 წ. 1884 წ. სავსეა. მან იცის კარგად ოსმალური ენა და ამის წიგნით ენა დაკარგულ ქართველ მაჰმა-

დიანები აღვილად შეისწავლიან თავიანთ დედა-ქართულ ენას. ამ საქირო წიგნის დაბეჭდვა არის საქირო.

1905 წ. სპარსეთის ფრეოდანის ხეობიდან საქართველოში ჩამოვიდნენ ორი სპარსელ ქართველნი. ამათი მოსვლა ყველა ქართველთ ესიამოვნად, ამათ შესახებ გაზეთებში წერილები დაიბეჭდა, მათი ამბის წიგნი: — „ქართველები სპარსეთში“ მესამედ დგავბეჭდე. ეს სპარსელ ქართველნი დავითმაც ისტუმრა, დიდი პატივი და ქომავობა გაუწია, ნამეტურ დავით ზაქარიას ძის სარაჯიშვილის მეუღლე ეკატერინე ივანეს ასულმა. ამათ ნახვის შემდეგ მე ვნახე ეს ქართველ სპარსელნი, მქონდა მათთან ლაპარაკი და მათს მადლობას და პატივს საზღვარი არ აქვდა, იგინი განცვიფრებულნი იყვნენ როგორც დავით ზაქარიას ძეხედ, ისევე მათის მეუღლის ეკატერინე ივანეს ასულის შესახებ.

დრო და დრო და გარემოების კვალად ჩვენ მივიდეთ ისევე დავით ზაქარიას ძის ყმაწვილობის ხანაზედ, ვინაიდან წარსული, ანუ ყმაწვილობა არის მომავლის ნიადაგი, საძირკველი.

დავით ზაქარიას ძე სარაჯიშვილმა დრო ყმაწვილობისა გემნაზიაში გაატარა სანაქებოდ, სწავლა დაამთავრა თფილისის კლასიკურ გემნაზიაში, მის მერე ირთს წელიწადს რუსეთში იმყოფებოდა და იქა სწავლობდა, მერე იქიდან გერმანიაში წავიდა, იქ დარჩა 12 წელიწადს, იქ სწავლობდა ბერლინის უმაღლეს სასწავლებელში, მიიღო ევროპიული ფართო განათლება, შეისწავლა სხვა და სხვა მეცნიერებანი, ევროპიული ენები და სწავლა დაამთავრა ბრწყინვალედ და ჩინებულად, სწავლის მხრით მიიღო ხარისხი დოქტორი ქიმიისა. როგორც თფილისში, იესევე გერმანიის უნივერსიტეტში სწავლის დროს, იგი ყოფილა შესამჩნევი მოწაფე, მეცადინე ყველა სამეცნიერო საგნებში და მუყაითი. გერმანიაში სწავლის დამთავრების შემდეგ იგი დაბრუნდა თავის სამშობლოში და 1876 წ. მოჰკიდა ხელი თავისაგან შესწავლილ საგნის თანახმად სხვა და სხვა ქარხნის და სავაქროების დახსნას ყველა

ესენი მალეც მოაწყო და იმ დღიდან მოკიდებული დღემდე იგი ამ ასპარესზედ შრომობს და მოქმედებს დაუცხრომლად და სახელოვნად *).

თფილისში დაბრუნების და საქმის მოწყობის შემდეგ, დავით ზაქარიას ძემ მეუღლოდ შეირთა, კვატერინე ივანეს ასუ-ლი ფორაქაშვილისა, თფილისის ძველ ქართველ მოქალაქეთ ფორაქაშვილების ოჯახის ასული, იმ დროს, ამ გვარის კაცი გამოჩენილ იყვნენ თფილისში და იგინი ირიცხებოდნენ შეძლებულ მოქალაქედ, მთელს თფილისში ქართველთ შეძლებულ მოქალაქეთ შორის პირველ ხარისხოვან ოჯახად ეს ფორაქაშვილები იყვნენ. ფორაქაანი განთქმულ იყვნენ თავიანთ დროის კვალად ყველაფრით, მეურნეობით, სოვდაგრობით, ფოდრატების აღებით და მრავალიც სხვანი, თვით ამ ეკატერინეს მამაც ხომ განთქმული იყო როგორც მახვილ გონიერი ქართველი კაცი, კარგი ენერჯიის პატრონი და ყველაფერში კარგად მომქმედი **).

თვითონ კვატერინე ივანეს ასულიც არის სამაგალითოს თვისების მანდილოსანი. იგიც ღირსებული ადამიანია თავის მშობლებების. ჩვენ ამ ქალის პირადი ცნობა არა გვაქვს, მაგრამ მათ შესახებ შორიდან კი მრავალთაგან გაგვიგონია სხვა და სხვა ცნობები და რაც გვსმენია, იმასაც აქ მოვიყვანთ, ნათქვამია: „ხმა მღვთისა და ხმა ერისა“. უეჭველია რასაც ერთი მეორეს მოუთხრობს, ისიც საყურადღებოა ჩვენთვის და საინტერესო, ხალხის მართლმსაჯულებას უფრო უნდა მივივლიოთ, ვიდრე პირად ცნობას და პატივისცემას.

მცნობთა და ნაცნობთა მოთხრობით კვატერინე ივანეს ასული არის კარგათ განათლებული ქალი, ბუნებითაც მაღალ გონიერი მანდილოსანი, მის თანამედროვე ქალებში ყველანაირ

*) პატივცემულად დავით ზაქარიას ძე! აქ თუ რამ წელიწადთა დროთა და ცნობათა მოხსენებაში შეცდომა გვექნეს, გთხოვთ მოგვიტყვოთ. ეს შემდეგ გასწორდება.

**) ფორაქაანთ გვარის ამბავი, ჩემი ჯერ დაუბეჭდავი.

საქმითაც სახელოვანი და აღმატებული. მაინც როგორც ამ ქალის მშობლები გახლდნენ თვითონ ეს ქალიც ისეთივე გამოვიდა და თავის ღირსებით მშობლებს ბევრის რამითაც გადააქარბაო. ღირსეულ მანდილოსანმა ქრმის ხელში ყოფნა თურმე უფრო გამოიყენა, კარგი ენერჯის ადამიანი გახდა კარგის ცნობილის კაცის ოჯახის და საქმის მარჯვენად. ჩვენს დროში ესეთი ღირსება ქალისა არის უმაღლესი სამკაული, უმაღლესი თვისება და ჯილდო, ასეთ ჯილდოს სამწუხაროდ მრავალნი ბუნებისაგან ადვილად ვერ ეღირსებიან, მიტომ იგინი ცხოვრებაშიაც დამარცხებულნი გამოდიან. ვერა სარგებლობენ იმ წარმატებით და ბედნიერებით, რასაც ბუნებით ნიჭიერნი და თანამედროვე განათლებით აღესილ დედანი მიაღწევენ ხოლმე უადვილესად.

ასეთ ადამიანთ რიცხვი ყველა ოჯახისათვის ბურჯად ითვლება, იგი დიდება არის და ქეშმარიტი ნიშან წყალი იმ ფილოსოფიურის ღაღადების, რომელთ ძალითაც მოისმის მკუხარედ, რომ მდებრობითი სქესიც იმავე ღირსების არის და იმავე თანასწორობის რისაც მამაკაცები არიანო. ესეთი თანასწორული ღირსება მდებრობით სქესის მამრობით სქესთან მტკიცდება უფრო ისეთის მაგალითებით, როცა მდებრობით რიცხვიდამაც ვინმე ზე აღმატებულს ნიჭიერებას გამოიჩენს, შესამჩნევ რამე საგანს ან თანამედროვე განვითარების მხრით, ან ბუნებითი ნიჭის ზე აღმატებულებით რამე სახელოვანს საქმეს შექმნის. ვიტყვით ეკატერინე ივანეს ასულის მცნობთ მოთხრობით და მტკიცეს სიტყვით, რომ ეს ადამიანი სწორედ ასეთ ღაღადებათა და მტკიცების უტყუარი ნიშან წყალიც ყოფილა, რაც სასახელო უნდა იყოს ჩვენთვის.

იყო დრო, როცა საქართველო სანაქებოს ქალებით სავსე იყო, მაშინ ამათი ადამიანური შრომა და ამაგიც უხვი გახლდათ, ეხლა კი, ამ ახალ დროს, სამწუხაროდ ჩვენი დედათა გულიც სხვა ნაირად მოიმართა. დღეინდელ ქართველ ქალი არის სამწუხარო სურათი წარსულის ნაშთის. დღეინდელი დედანი დიდათ განსხვავდებიან მათ მომდევარო წინაპრებ-

თავან. ამიტომ ასეთ ადამიანებსაც, როგორც გახლავსთ ეკატერინე ივანეს ასული და მისი ადამიანური ღირსება, მის გამო ვანიჭებ მას სათნო მნიშვნელობას და მის ცხოვრებას და მოქმედებასაც ვნუხსავთ სხვა ქართველ ქალთა წინაშე სამაგალითოდ და გასაკვეთად, ასეთ პირთა სიცოცხლეს, ცხოვრებას და მოქმედებას რაღა ფიქრი უნდა, რომ თვით მათს საოჯახო საქმეთა პირობებზედაც ერთობ კარგი გავლენა ექნება და იგინი ყოველთვის მკაცრის მფარველობით შემოფარგლავენ თვის საოჯახო საქმეთა ინტერესებს.

დავით სარაჯიშვილის ფართო საქმიანობა არის ფართოს მორთულობის და მოწყობის, ამისთვის საჭიროა როგორც კარში კარგი, პატიოსანი ადამიანი, გამგე, მცოდნე და გულ შემატკივარი, ისევე ოჯახში, თუ ეს ასე არა, მაშინ თქვენი მტერი რაც იმ პირთ მოუვათ, ვისაც ეს არ ექმნება, ჩვენ კარგად ვიცით და თვით გვარებიანაც კი ჩამოვსთვლით ისეთ პირთა, რომელთაც თავიანთის ულაზათობით და ცხოვრების არცოდნით თვისი ქრმის მონაგები ჩუმათ უფლანგავთ და მით თვისი ოჯახიც დაუღუპავთ, რომელ დაღუპვასაც ოდესმე მაინც გამოუყვია თავი საქვეყნოდ. ამიტომ აქ ცხადათ ითქმის, რომ ეკატერინე ივანეს ასული დავით სარაჯიშვილის მეუღლე ნამდვილი ამხანაგი, ნამდვილი ცალი უნდა იყოს, რომელსაც თავის ადამიანური ვალდებულება დავითის სახლში სამაგალითოდ უსრულებია და მით უტყუვრად დაუმტკიცებია ქრმისთვის, რომ ქართველ დედათ შორის სადაც ერთი და ორი უფარვისნი მოიპოვებიანო იქ მათ შორის, რიგიანები და პატიოსნებიც სჩანან.

ამიტომ ეს ადამიანი ჩვენგან მაღლობის ღირსია და სამაგალითო, რომ იგი თავის მამამთილის და დედამთილის შემდეგ, თვის ოჯახში სიფრთხილით, სამაგალითოდ უვლის და ასეთ შრომას გარდა თავის შეძლების დაგვარად ჩვენს საზოგადო საქმეებსაც ემსახურება, დავით ზაქარიაძესთან ერთად ასრულებს სახელოვან ვალს წინაშე სამშობლო ქვეყნის, და-

ძინებულ ქართველობის და მით სახელოვნებს დავით ზაქარიას ძესთან ერთად მისი სახელიც.

ეკატერინე ივანეს ასული ყოველ თავის გამქრიახობას და ენერგიასთან, არის ქართული მწიგნობრობის მოყვარე და როგორც განათლებული პირი გახლავსთ დიდი პატივის მცემელი მწიგნობრობისა, შესანიშნავის ქართველის ნაწერების და მწერლების, ეს ადამიანი ქმართან ერთად სწევს საერთო უღელს და რასაც დავით ზაქარიას ძე ემსახურება, აღიდებს და პატივს სცემს იმასვე ეს მანდილოსანიც ფაქიზათ და სუფთად ასრულებს. მართალია ამათ თავიანთი შვილები არა ჰყავსთ, უძეონი არიან, მაგრამ კეთილ გონიერნი ამაზედ სულაც არ ფიქრობენ, ვინც კარგია და ფარსავი ივინი ყველა მათი შვილები არიან, ვინც არა და ის რა საქირია, უხვირო გინდ ჩვენი ყოფილა და გინდ სხვის, ეს ორივე ერთია, ეს პირნიც რასაკვირველია როგორც განათლებულნი სწორედ ისეც ეპყრობიან ამ საგანს და მით ასრულებენ ჩვენს წინაშე დიდს კაცობრივ ვალს.

ყოველი კაცი წევრია საზოგადოებისა, იგი თავიანთ შეძლების და გვარად საზოგადოებასაც უნდა ემსახურებოდნენ მით რითაც შეძლება ექმნებათ და ან მოეთხოვებათ, რომ დავით ზაქარიას ძე და ეკატერინე ივანეს ასულიც სწორედ ასე იქცევიან, ივინი ჩვენის ქვეყნის ინტერესებს ემსახურებიან დაუღლელად და უშურველად, ამიტომ უფრო გვმართებს მათი საქმის უკვდავ მაგალითების მიყოლა და სახეში მიღება, ვინაიდან მათ არც უძეობა აფიქრებს და არცა რა სხვა კიდევ ასეთნი. ნეტა იყოს რამე, თორემ მათ კარგად იციან მის ალაგი თუ სად ვის რა მოახმარონ და რა საქმეები აკეთონ. ვიტყვით აქ იმასაც, რომ ჩვენდა სამწუხაროდ, ჩვენს დროში, ასეთ პატიოსან ქველ მომქმედ უძეო პირთ რიცხვიც თვით შეძლებულ პირთა შორის ერთობ მცირეა, ვიცით კარგად რომ ბევრს ალაგას ამის გამო ცოლქმართ საქმეც დარღვეულა, მათში მომხდარა დიდი აურ-ზაური და განხეთქილება. ამას გარდა ვიცი ისიც, ილია ქავჭავაძის სიტყვით, რომ ერ-

თმა სახელოვანმა მდიდარმა თავადისშვილმა, თფილისის სა-
ადგილ-მამულო ბანკის დაარსებას უმტყუნა თურმე მიტომ,
რომ „შე დმკრთმა შვილი არ მამცაჲ“.

რაც კი ამ საქმეთა გამო ღვა და რაბა და განხეთქილება
მომხდარა, ყველას ვერ მოვსთვლით- მხოლოდ ვიტყვი იმას
კი, რომ უძეობის აურ ზაური, განხეთქილება და უბედურე-
ბანი ძუნწ კაცთა ხელობა უნდა იყოს და მასთან გაუნათლე-
ბელთაც, რომ რაკი ჩემი არა მყავსო, ამიტომაც გაავკაცებუ-
ლან და ის უთქვამსთ, რომ „გინდ ქვა ქვაზედაც ნუ იქნებაჲ“
ეს არის უსარგებლო კაცთა ხელობა, ასეთ უსარგებლო კაცთა
რიცხვი კი მოიპოვება როგორც შეძლებულღებში, ისე შეუძ-
ლოებში, როგორც ნასწავლებში, ისევე უსწავლებლებში, ერ-
თის სიტყვით კაცთა ცხოვრების ყველა წრეში, ამიტომ ასეთ
პირთა წინაშეც დავით ზაქარიას ძე სარაჯიშვილსა და მათს
მეუღლე ეკატერინე ივანეს ასულს ვასახელებთ სამაგალითოდ და
მისაბაძვად, ვისაც თვალთ ხედვა აქვს და სმენა—ისმინონ ესე
სასმინარი, მიაქციონ ამ პირთა ჯეროვანი ყურადღება, იწავ-
ლონ მათგან მაგალითები, მით დაიმშვიდონ გული და ამ და-
მშვიდებულის გულით იმეღია იგინი სულითაც ამალღებთან
და განღებთან ისეთივე მშვიდ მოქალაქენი, როგორიც ბრძან-
ღებთან ზემოხსენებულ დავით ზაქარიას ძე სარაჯიშვილი და
მათი მეუღლე ეკატერივე ივანეს ასული.

დავით ზაქარიას ძე სარაჯიშვილი ეხლა 58 მიღწეული
პირია, ამაღდარი როგორც თავის საკუთარის საქმეებისა-
გან, ისევე საზოგადოს სამსახურის და მზრუნველობისაგანაც.
იგი ღღესაც ისეთივე შეხედულებების არის როგორც წინეთ
იყო, იგი ღღესაც იმავე სიცოცხლით არის სავსე როგორც
ის წინედ იყო. მისი კარგი ლაპარაკი, დარიგება, შორს მკვრე-
ტელობა და სიმარღე არის ისეთივე როგორც წინედ გვინა-
ხავსთ, ესეც ერთი ბედნიერება არის კაცის ბუნებისა და ღღე-
გრძელობის, მაგრამ უფრო კი ამის მიზეზები უნდა იყოს ის,
თუ თავს ახალგაზღობიღამ ვინ როგორ დაიჭერს, ვინ როგორ
წესებს ღაიღებს ცხოვრების ასპარესზედ შესასრულღებლად.

არიან ისეთ პირნიც და არც შეძლებულნი, რომელნიც ერთ თავად საქმეს ძილსა, ჭამას, სმასა და თამაშობაში ატარებენ, ამათთვის არც საქმე არის, არც ვარჯიშობა, არც ბევრი სხვა რაშ ამ გვარები. ასეთისთვისებისაგან დავით ზაქარიას ძე გვონებთ შორს უნდა მდგარიყო, ვინაიდან იგი ჩვენ ხშირად გვინახავს დილით ადრე ამდგარი და თავის სახლიდამ ვერაზედ, თავის ქარხანაში ფეხით მიმავალი. ეს ჩვენ ზემოთაც ვახსენეთ და აქაც განვიმეორედ დავით სარაჯიშვილის გონივრულად ცხოვრების და მოქმედების შესახებ

მეორე: დავითის სიფხიზლეს, ბევრს ფიქრებს, მღვიძარეობას და შრომას მოითხოვს თვით მისი დიდი საქმიანობაც, ყოველ ქარხნის და ასეთ საქმეთ წარმოებას დიდი გაძლოლა უნდა, დიდი ენერგიული კაცის შრომა და აბა ყველა ეს სად მისცემს მას ნებას, რომ იგი ცხოვრების ასპარესზედ დაძინებულ იყოს და თავის საუკეთესო დროსაც ძილსა, სმასა, ჭამასა და თამაშობაში ატარებდეს. გინდა მისმა ხასიათმაც რომ ამ სივერაგეთა ნება აჩუქოს, მაინც რაც დავითს ყმაწვილ კაცობის დროს მამისაგან ბუნებითად შესჩვევია, იგი ამ ჩვეულებით დაშთებათვის უკანასკნელ დღემდის. ჩვენ აქ დავით ზაქარიას ძის ცხოვრებიდამ ვერ მოვსთვალეთ ვერც მეთასედი იმ ცნობების და საზოგადო საქმეების რაცკი მის ცხოვრებაში მომხდარა და მოხდება კიდევაც.

კეთილ გონიერ მკითხველი დააფიქრდეს აქ მოთვლილ ცნობებს, ასწონოს მათი არსების ვითარება, წარმოიდგინოს მათი მართვა-გამგეობის ტვირთი, შრომა, ცოდნა და მრავალნაირი საქიროება და ის მაშინ ცხადათ დარწმუნდება დავით ზაქარიას ძის განუსაზღვრელს შრომის მოყვარეობაზედ, განათლებაზედ, ენერგიას და შორს მკვრეტელობაზედ, რითაც ეს მარად სახსოვარი კაციც მართავს თავის საქმეებს ერთგულად და ჩინებულად. ჩვენ ქართველებმაც ასეთ პირის ცხოვრებით უნდა ვისარგებლოდ, მივაქციოთ მის ენერგიას და ცოდნას ჯეროვანი ყურადღება, შევისწავლოდ ყველა ის თვისებანი, რითაც დავით სარაჯიშვილია აღვსილი და დაჯილდოებული,

მივსდიოდ მისებურს მხნეობას და ტაქტიკას და იმედი არის, რომ ჩვენც შეგვეძლება მისებურად მხნეობა და ჩვენს საქმეებში მართვა-გამგეობა.

თორემ უამისოდ დავიღუპებით და გავქრებით ჩვენის სამშობლო ქვეყნის ასპარესზედ ისევე, როგორც გაქრნენ ჩვენთ შორის მრავლთ ისეთი ქართველნი, რომელთაც ცხოვრებაში დევიზათ მხოლოდ ჭამა, სმა და ქეიფები აქვდათ საქმეთ გამხდარი. სწორედ სირცხვილიც კი უნდა იყოს, რომ ჩვენთ თვალთ წინ, ჩვენს გვერდით, ჩვენს საკუთარს სამშობლო ქვეყნის ასპარესზედ თითო ოროლა ასეთ კაცები გვყვანდნენ და ჩვენ კიდევ ვერ ვისარგებლოდ მათგან, ვერა ვისწავლოთ რა და თან ყოველთვის იმას ვიძახდეთ, რომ ქართველებს არაფერი გვაქვს და არც გვექმნებაო. ვგონებთ აქ მხნეობა არის საჭირო, განათლება და საქმის სიყვარული, თორემ დავით ზაქარიას ძისთანა კაცები ჩვენში მრავლად გაჩნდებიან, მაშ ჩვენც უნდა შევუდგეთ იმის სამსახურს და ცოდნის შეძენას, რასაც ჩვენის ტომის სასარგებლოდ თვით დავით სარაჯიშვილი ასრულებს და ჩვენც მცნებათ გვაძლევს. ისწავლეთ, იმხნევეთ და იშრომეთო.

დავით ზაქარიას ძე სარაჯიშვილი ერთი კაცია, ერთიც მეუღლე ჰყავს. სხვა არავინ. მათ რამდენი ხანიც უნდა იცოცხლონ, მათთვის საცხოვრებელიც კარგად ეყოფათ, რომ მით უზრუნველად იცხოვრონ. ამისთვის მათ მარტოდ მოსვენება უნდათ, დაჯდნენ და იცხოვრონ თავიანთის მოივენებით და მშვიდობიანად. მაგრამ არა, აი მაგალითი: კაცი დაჯილდოვებული ყველაფრის შეძლებით, მასთან განათლებული და მომზადებული, შრომობს, იტანს ათასნაირს მუშათ აურ-ზაურს, თავის შეწუხებას, სკდის ბევრს უსიამოვნებას, ბევრს აუტანელს გარემოებითა პირობებს და ყველა ამჟს რათ სჩადის იგი, ვისთვის და რისთვის, რა აწუხებს მას, არაფერი, მხოლოდ უნდა ვსთქვათ ერთად ერთი ის, რომ იგი ეკუთვნის თავის სამშობლო ქვეყანას ქართველ ერს, მის ისტორიის წარსულს, აწმყოს და მომავალს. მას ასე თუ ისე კარგად აქვს

შეგნებული ქართველი ერის დღევანდელი დაცემული და სატირელი მდგომარეობა, მათი ცხოვრების ავ-კარგიანობა, ათასწარი იარები და მიტომაც იგი თავის ენერგიას, ძალ-ღონეს და სიცოცხლის საუკეთესო წუთებსაც ალევს თვის თანამემამულეთ სხვა და სხვა სააქმეებს, იგი მით ასრულებს თავის კაცურს ვალს თვის თანამემამულეთ წინაშე.

თანამემამულეთ გარდა მის შრომას სხვა ტომთა წინაშეც იგივე მნიშვნელობა აქვს, რადგანაც ჩვენ კავკასიელნი გაუნათლებელი ხალხი ვართ, ქართველები. სომხები, რუსები და თათრებიც, მის ქარხნებში კი ყველ მშრომელნი ამ ხალხთაგან არიან. ვიტყვით იმასაც, რომ გაივლის დრო, ეპი, მოვისპობით ყველანი, მაგრამ რაც შეეხება ხალხის ცხოვრების სახელოსნო, სატეხნიკო, სამრეწველო და სავაჭრო საქმედ ისტორიას და მის აღწერას, ეს კი აუცილებლად მოხდება, ხალხს ეყოლება ყოველთვის თავის ცხოვრების აღმწერნი და გამომხატველნი, ესენი მოსძებნიან ყველაფერს ასეთ სამრეწველო საქმეებს, მის არსებობას, მართვა-გამგეობასაც და დავით ზაქარიას ძის სარაჯიშვილისთანა კაცებსაც შესაფერს აღწერას მიუძღვნიან, კანონიერის ღვაწლდებით და ამაგით მოიხსენებენ, მოიხსენებენ მით უფრო. რადგანაც ასეთ გათახსირების დროს, ასეთ ცუდს ხანში, მან დიდი შნო და ენერგია გამოიჩინა მუშების წინაშე, სახელოვნად იმოქმედა, თვისის მოქმედების შესახებ სახელოვანი ბიოგრაფიული ცნობები დასტოვა მომავალის სამრეწველო ისტორიის აღმწერისათვის.

სამრეწველო აღწერაში იგი ფართო ადგილს დაიკავებს და ნამეტურ მის აღებ მიცემის საქმეები, ქარხნის არსებობის და მოქმედების ცნობები, ერთსაც და მეორესაც აქვს საინტერესო ისტორია, როგორც ჩვენთვის, ისევე მთელის რუსეთის სავაჭრო და სამრეწველო საქმეებისათვისაც. მაინც ჯერ დღესაც, დავით სარაჯიშვილის სავაჭრო და საქარხნო ცნობები ხან დისხან იბეჭდება ხოლმე ეკონომიურს კრებულში, ისევე სხვა და სხვა ჟურნალებშიაც, სადაც დავით სარაჯიშვილის ქარხნების და სავაჭროების მოქმედების და აღებ-მიცემის ცნობები

ქება დიდებით მოჰყავსთ ხოლმე. ვიტყვით, რომ ჯერეთ დღეს, აღმწერნი მისი განცვიფრებით მოიხსენებენ დავით ზაქარიას ძის სარაჯიშვილის ცნობების, თან სასახელოთაც მიაჩნიად იგი, მისი საქმენი და საქმის წარმოებანი. სანაქებოდ მიაჩნიად მით უფრო, რადგანც თავის საქმეს სათავეში უდგა კარგად განათლებული კაცი, თავის საგანში ღრმად მომზადებული და მისთანავე კარგად მკოდნე მთელის ევროპის ერთ ასეთ სავაქრო და საქარხნო საქმეთ ავ-კარგიანობის.

საქმე საქმეა და ენერგია კიდევ სხვა არის, მერე ის განათლებული ენერგია, რაც კი ამ კაცს ფლობს და აქვს შენაძენი თავის საქმის და საგნისთვის. საქმე ეს არის ჩვენში, ეს ვახლავსთ სანატრი, რომ ასეთ კაცთა ნიჭიერება, მომზადება და ცოდნა საყურადღებოდ გახდეს მრავალთათვის, ნამეტურ ქართველთ დაცემულ გვარის წევრთ შვილთ შორის, ვინაიდგან ხშირად თუ არა ხანდისხან მაინც გაჩნდენ თითო ოროლა ასეთ ქართველ მრეწველნი და აღებ-მიცემის მიმდევარნი, როგორც არის დავით ზაქარიას ძე სარაჯიშვილი. ეს იქმნება დიდი ბედნიერება ჩვენის ტომისთვის. სხვა ტომის ერნი იქმნება ასეთის კაცებით მდიდრები იყვნენ, ჩვენდა საუბედუროდ ჯერ ჯერობით ჩვენ კი ლატაკნი ვახლავართ. ჩვენგან მოთვლილ საქმეთ და საგანთ ცოდნაში დავით მთელს საქართველოში ერთად ერთი კაცია, როგორც სჩანს, ამ პირს რა საქმისთვისაც ხელი მოუკიდნია და გაჰყოლია, ყველაფერი მუყაითად უსრულებია, ყოველივე კარგად უწარმოებია, გზაში ბევრი რამ დაბრკოლებანი და ბორცვნი მძლავრად და მაგრად დაუძლევია, უკანასკნელ თავის წადილს და ნატვრასაც დაახლოვებით, მიუღწევია თავის საქირო საძებნელისთვის. ესეთი დაუცხრომელი ნიჭით და შრომის მოყვარუობა საქებია და განსაცვიფრებელი, ენა მოკლეთ კიტყვის და საქმეს კი ვრცელი ასპარეზი აქვს, ამ კაცის ცხოვრება წარმოადგენს გამუდმებულს მეცოდინეობას, შრომას, საქმის დაწინაურებას, მის განვითარების და სხვაც ასეთნი, რაც არამც თუ მართოდ

ჩვენში გახლავსთ სამთლით საძებნი, არამედ სხვა ტომთ შორისაც ხშირია.

ასე საქმის მოყვარეობა და ერთგულად მიმდევრობა, როგორც სთქვეს დავით სარაჯიშვილის მცნობთ და მცოდნე კაცთ, დაჯილდოვებულია თურმე განუსაზღვრელის ჭკუიერის შრომით და მეცადინეობითო. ყოველი ნაბიჯი დავითისა არის გასაკვეთი. ქართველ კაცს რომ ნახავს, იმას მაშინათვე თავისებურის კილოთი დაუწყებს ლაპარაკსო, რა თვისების და შრომის მოყვარე თვით გახლავსთ, ლაპარაკშიაც ყოველთვის იგივე არისო. ყოველი მისი სიტყვა ნათლად ხატვენ მის მისწრაფებას. საქმეზედ ღრმა შეხედულებას, ყველაფერში სითამამეს და დიდს ენერგიასაო. ეს რომ ასე არ იყოს, უამისოდ, დავით ჩვენს ღრმში ვერას გახდებოდა რასო. ცხოვრებით არამც თუ დაწინაურდებოდა, არამედ დაკნინდებოდა და დაწვრილმანდებოდა. მაგრამ არაო, სთქვეს მის მცნობთ, დავითი დიდი ენერგიის კაცია და მიტომაც მოაწყო ასე თავის საქმენიო.

ეს კაცი საყურადღებოა ჩვენგან მით უფრო, რადგანაც მისი ქონებრივი ძალა შეძენილი არის დიდის შრომით და ცდით: არიან ისეთ შეძლებულ პირნი, რომელთაც თავიანთ შეძლების შეკრება-შეძენაზედ დიდი რამ შრომა არ მოსდომნიად. მაგალითებრ ავილოთ თუნდ მენავთე მდიდრების საქმე, მათში არიან ისეთი მდიდრები, რომელთაც წერა-კითხვაც არ იციან. მათთვის მხოლოდ გარემოებას გაუჩენია ნავთის წყარო, მის გვერდით დამსხდბრან იგინი და ამ მღვთისაგან ბომებულ წყაროსთვის დაუდვიათ ფასი, უღიათ კაი ფულები და მით გამდიდრებულან. იქ მათთვის არც ჭკუა ყოფილა საქირო არც განათლება, უამისოდ მათ მილიონებიც კი შეუძენიათ. დაჯილდოვებული სარაჯიშვილის სამოქმედო ასპარეზი კი ასეთის გარემოების და პირობების არ გახლავსთ. იგი ითხოვს მცოდნე-განათლებულ პირს, მის ჭკვიანურს აღებ-დაღებას, მოქმედებას და სხვანი. — სთქვეს ამავე პირებმა, რომ საყურადღებოა დავით სარაჯიშვილი იმითაც, რომ იგი არ არის ისე-

თი ძუნწი და ხარბი, რომ მას თავის ენერგიული ცოდნა მართოდ მას აქვდნესო: არაო, იგი მოახალისე არის, რომ თავის სამაგალითო მხარეები სხვებსაც გაუხადოს მისაბამ საგნათ, ამიტომაც მას ყოველთვის მზათა აქვს დასარიგებელი სიტყვა-პასუხიო. თავის სამაგალითო თვისებათა გადატანა ისე არც ერთს ტომისთვის არ ენატრება და ემეტება, როგორც ქართველთათვის.— ეს რასაკვირველია ასეც უნდა იყოს, ეს ბუნებრივადაც გახლავსთ. დავით სარაჯიშვილი რომ მალაღობის მამულისშვილურის მიდრეკილებით არის სავსე და სხვა და სხვა ძუნწებს და ხარბებს არა ჰგავს, ესა სჩანს შემდეგის მაგალითებიდანაცაო. ვისაც კი შეხვდება ქართველს, ყველას თავის უკმაყოფილებას უცხადებს და თან დიდს ნატვრას ჩვენის ტომის ძეთა გონებითი ამაღლებაზედ იტყვის ხოლმე.

«ქართველები ვართ, ქართველები, არ ვარგვივართ არაფერში, ეგვიპტეში ასე ვართ, უშნოები და მოუხერხებელ ზარმაცნი».

ამისთანა სიტყვების თქმა და საყვედურის მიცემა დავითმა ხშირად იცის, ხანდისხან მეტად მკვახეც და უფრო მკაცრადაც რაც უცხო კაცს დიდათ გააკვირვებს და ზოგს ქართველთ შეიძლება ეწყნიოს კიდევ, მაგრამ თქვენ არ მომიკვდეთ, რომ დავითს ესეთი სიტყვები ქართველთ მტრობით და ორგულობით კი არ მოსდიოდეს, არამედ სიყვარულით და იმის სურვილით, რომ ქართველ კაცში მეტი მისწრაფება იქმნეს გაღვიძებული, მეტი ლტოლვა და ცდა ყოველნაირად დაწინაურებისთვისაო.

ეს ქვეყანა სწორედ ბედის ჩარხია ზოგის ერისთვის და ზოგისთვის კი უბედურება, უკუღმართობა. ჩვენ, ქართველებს, ბედი აოაფერში გვაქვს, აი ამის მაგალითიც: 100 წლის განმავლობაში მომხდარ ჩვენის დაძინების წყალობით სადღეისოდ, თფილისის პირველ ხარისხოვან ქუჩებზედ გაქრა ჩვენი სახლ-კართ მეპატრონეობის სახელი, თფილისის პირველ ხარისხოვან ქუჩებზედ, ქართველთ სახლ-კართ მეპატრონეთ ხსენება სამთლით საძებარია, ყოველივე გავყიდეთ, შევქამეთ და შევეფლანგეთ. ზოგმა ქართველმა სთქვა: შვილი არა მყავს,

რათ მინდა მანულოო და გაყიდა მიტომ, ზოგმა ძმის ჯავრით, ზოგმა სახლი კაცის და ასე და ამ გვარის უკულმართობით ავიგავენით, ავიწმინდეთ პირველ ხარისხოვ ქუჩებიდამ.

უცხო მოგზაური, ჩვენი არ მცნობი, მნახველთ თფილისის ქალაქის ქუჩების და უცხოთ სახლების, სულ ვერ წარმოიდგენს, რომ ეს ქალაქი 100 წლის იყო ქართველების, ჰყვანდათ მათ მეფე, სამეფო და თუმც ღარიბაო, მაგრამ მაინც სამეფოს წელიწადში ნახევარ მილიონი შესავალი აქვდა. დღეს კი ამის ჩრდილიც აღარ არის. აი ასეთ დროს. ჩვენს თვალებ გასახილებლად დავით ზაქარიას ძე სარაჯიშვილს თფილისის პირველს ქუჩაზედ, მთავარ მართველის უახლოეს აქვს ორი კარგი შენობა, რომელიც ამშვენებს ამ ქუჩას და ამხნევებს ჩვენს დაწყულულებულს გულსაც. ამ შენობათა გარდა აქვს სხვა შენობებიც და ყველა მათზედ ქალაქის გამგეობაში იხდის პირველ ხარისხოვან გარდასახადს, რაც ჩვენთვის სასახლო უნდა იყოს ასეთ გათახსირების დროს.

ამ გარემოების მნიშვნელობის და ახსნის დასკვნა დაძინებულის ქართველებისთვის მიმინდვია. ამითაც მართალია ის სიტყვები რომ დავით სარაჯიშვილს ქართველთ კიცხვაშიაც კი მკაცრად ენატრებათ ამ ერის დაწინაურება თავის მიწა მამულზეო. ასედ სულიერად ამალლებულ მამულიშვილთ და მოღვაწეთ ამაგი სხვა ტომთ წინაშე სასწავლებელია, ამ გარემოებას სხვები მიბაძვით უყურებენ, ჩვენ კი გვძინავს, სხვები ვსეთ კაცთა ცდას საქვეყნოდ სთვლიან და აღიარებენ, ჩვენ კი აინუშიაც არ მოგვდის, სხვები ასეთ პირს სამაგიეროს აგებენ რამე საკეთილო საქმის დაარსების და ჩვენ კი ფიქრადაც არ მოგვდის. დიახ, ვიტყვით თამამად რომ დავით ზაქარიას ძე ჩვენს დროში, ჩვენის ტომის განვითარების, მამულის შვილობის, ხელოსნობის და ვაჭრობის მხრით ვალ გადახდილი სდგას, პირ ნათელი, თვით სიკვდილის შემდეგაც კი ჩვენის ცხოვრების მფარველობის და შრომის გამო ცოცხალი—უკვდავი—რაც დასანატრი უნდა იყოს ყველასთვის, ყველგან და ყოველს დროს. დიახ, ჩვენს ქართველთ დაცემულს დროში

და ცხოვრებაში უკვლავი და უტყუარი მაგალითია დავით ზაქარიას ძე სარაჯიშვილი თავის მოქმედებებში და ცდით.

ეს გარემოება და ეს კაცი იგრძენით თანამემამულენო და თანა მექვეყნენო, გამხნევდით, ისწავლეთ, იშრომეთ და იღა-
ვითეთ თქვენც მისებრ.

ჩვენ ბევრი მაგალითები მოვიყვანედ და ვსთქვით, რომ დავით ზ. სარაჯიშვილის თავის საქმეების მართვა-გამგეობის ღროს, უმთავრესად არ ავიწყდება საქართველო, ქართველი ერი, მათი დაქვეითება ყველა ასპარესზედ, აქ დაქვეითებულია მუშაც, ხელოსანი, ვაჭარი, მექარხნე და სხვანი. ყველას ჰგელობს უძლურება, სიღატაკე, უმეცრება და სხვანი. ასეთ უძლურებაში ყველაზედ მეტად ქართველი ერია გახვეული, ამიტომ მათ უნდათ პატრონობა, წახალისება და სხვანი. დავით სარაჯიშვილი ამის ღრმად მცოდნეა, მან კარგად იცის ქარ-
თველი ერის ცხოვრების უვიცობის საიდუმლოება და მიტო-
მაც განაგრძობს თავის მოქმედებას თავის შეწუხებით, ეს რომ ასეა ამაზედ ვილაპარაკებთ აქედამ.

ღელა-მიწაზედ, ხალხთა შორის, ცხოვრების ასპარესზედ ყველაფერს აქვს დასასრული. ბოლო ედება როგორც მძლავრს, ისევე მის მოწა, უკანასკნელს, დასასრული ორივესი ერთნაი-
რია. ბოლო ედება თვით მძლავრს სახელმწიფო კაცებს, ხელმწიფეებს და სხვა ასეთ პირთაც, ვისის შიშითაც გუშინ, ანუ გუშინ წინ მრავალნი ძრწოდენ შიშით და ცახცახებდ-
ნენ. ისპობიან თვით ისეთ გვამნი, ისეთ სახელმწიფო პირნი, ვისის ბრძანებითაც სცხოვრობდნენ მრავალნი, ვის ძალას და მახვილსაც ემონებოდნენ და ხშირად მსხვერპლადაც ეწირე-
ბოდნენ ათასობით და ორი ათასობით. ასევე ბოლო ედებათ თვით ჩვენს უმაღლეს სულის მამებს, ცხონების გამღებთ რომის პაპებს, პატრიარქებს და სხვათაც მრავალთ ასეთებს.

დაუსრულებელი და მოუსპობელი არაფერია, ყველაფერს აქვს თვისი ღრო, ჟამი. ყოველივე ამაოდ ხდება, ფუქა და სხვანი. ხშირად მძლავრთ პირთა მოგონება და ხსოვნა კაცს

ზიზლს გვრის და აგმოზინებს მას, აყვედრებინებს საშვილიშვილოდ, მძლავრთ ბრძანებელთ მოგონება თვით შესმენილ მესტორიებსაც კი ემძიმებათ, თვით იგინიც კი ჰგომობენ მათ, და მათის მოგონებით კაცობრაობას ზიზლს გვრიან და შეჩვენებით მოიგონებენ ასეთ პირთ სახელებს და მათს ხსენების ხსოვნას. ამის მაგალითებს თვით ჩვენა ვხედავთ, თვით ჩვენა ვკითხულობთ ისტორიულს წიგნებში და წაკითხვის დროს დროის შესაფერად ვლელდებით კიდევ მათზედ.

ვგონებთ ამაზედ ლაპარაკი აღარ არის საჭირო, რადგანაც დღეს, კაცობრიობის ასპარესზედ, მრავალთ დაახწიეს თავი, მრავალთ იხსნეს სახელოვნება მომავლის შეჩვენების წყევლა-კრულვის ხვედრისაგან. დაახწიე თავი მიტომ, რადგანაც მათ სცნეს ამოება ამ ქვეყნის, ფუჭი მნიშვნელობა და მის არარაობა, ამიტომაც მათ აუქციეს გზა ასეთ კვალს და გაჰყვნენ ისეთ მიმართვას და აზროვნებას რაც კაცობრიობას ცხოვრებით აფაქიზებს, აცხოვლებს და ასულდგმულებს ცხოველის მყოფელის მოქმედებით მომავლის ცხოვრებისათვის.

ვიტყვი, რომ განუსაზღვრელის ძლიერების, ბრძანების, ძრწოლის და შიშზედ ბევრად მძლავრი და ღირსეული გახლავსთ ის გარემოება და პირობები, რაცკი ხალხის ცხოვრებისათვის სასარგებლო საქმეს შეადგენს, რასაც კი შეიძლება, რომ ჩვენ კეთილ და კარგი ვუწოდოთ, რასაც ხალხის ცხოვრებაში სამკაულებითი მნიშვნელობა აქვს, რაც ხალხის ცხოვრების მიმდინარეობას თავის მაგალითებით და საქმიანობით ამდიდრებს, რაც ხალხის ვაებას მაღაზოსავედ ველინება, რასაც ხალხის ცხოვრებაში თავის წილად რამე უკვდავი და სასარგებლო ცნებანი შეაქვს, რაც ხალხს მომავლის ცხოვრების და მოქალაქობისათვის დიდათ ამძლავრებს, ხალხს ასწავლის და ამზადებს შრომის გაფართოვების ოსტატობას, მეურნეობას, ვაჭრობას, მრეწველობას, სოვდაგრობას და მრავალიც სხვანი, რომელთაც დიდი მნიშვნელობა აქვსთ მინიჭებული თვით ცხოვრების მცოდნე მსწავლულთაგან.

მადლობა ღმერთს, რომ ჩვენს გათახსირებულს დროში,

ოდესაც კაცთა შორის, სვავობის მეტი სხვა არაფერი განის-
მის, ერთმანერთის გლეჯის, წატაცვის, წაგლეჯის, ანიაგების,
ერთმანერთის დაბრიყვების და ყოველივე მის, რაც კი ადა-
მიანის ღირსებას ეშესაბამება, კაცის სახელს და ღირსებას
მძლავრად არცხვენს და ამდაბლებს, აი სწორედ ამ უაღამი-
ანობის, ამ სვავობის და გაუმადლობის დროს, ჩვენთ შორის
არიან თითო ოროლა ისეთ მხნე ადამიანებიც, რომელთა სი-
ცოცხლე და მოქმედება კიდევ გვაძლევს იმედს, რომ კაცობ-
რიობაში თუმც უკულმართობას ფართო ადგილი უკავია და
შისებური პატივის მცემლებიც ჰყავს, მიტომ ჩვენდა სასია-
მოვნოდ, ასეთ უგვიან და უსარგებლო კაცთა შორის, მოი-
პოვებიან თითო ოროლა ისეთნიც, რომელნიც ჩვენს გულსა
და სულს აიმედებენ და ახარებენ მით, რომ ჩვენთ შორის,
თუმც არა მრავლად, მაგრამ მცირედ მაინც არიან ისეთ პირ-
ნი, ვისის ცხოვრების მაგალითები უკვდავნი არიან, სამაგა-
ლითონი, მისაბაძავენი და მომავლის მებისტორიეთათვისაც სა-
ყურადღებო და სახელოვნება ახსანუხსავ-აღსაწერად.

ვიტყვით აქ თამამად, რომ სხვა და სხვა ღირსებათა გა-
რეშე, ასეთ დარგსა და კაცთა კრებულს ეკუთვნის დავით ზა-
ქარიას ძე სარაჯიშვილი, რომელმაც თავის კაცობრივი ვალი
სამაგალითოდ დაასურათ-დაასაბუთა, კარგად გადიხადა, მან
შეასრულა ის ზნეობრივი ვალი, რომელიც ყოველს ადამიანს
თავის შეძლების და გვარად მხვედრად აწევს კისერზედ, ასეთ
ვალდებულების პასუხის მგებელნი არიან ნამეტურ ისეთნი,
რომელთაც ძალა, ქონებაც შესწევთ. შესწევით მით უფ-
რო, რადგანაც მათ დევიზათ სიკვდილის შემდეგ ის მცნება
უნდა გახდეს საგნად, რომ მათ ამ ქვეყანაში მარტო ჯამა-
სმისთვის და შეძენისთვის კი არ იცოცხლეს და მერე სიკვდი-
ლისთვის... არამედ იცოცხლეს საქმისთვის და თვისის ნიჭიე-
რებით სხვებსაც ემსახურეს. ასეთი ვალი დავით ზაქარიასძემ
თავის ქვეყნის ერის წინაშე უკვე გადიხადა. ღმერთმა კმნას,
რომ ასე პირ ნათლად ყველას შეეძლოს გადახდა, ვისაც რი-

თი შეეძლება, იგი იმით ემსახუროს თავის ქვეყანას, ვის, ჰესტიოსნებას და შეუძლოთ.

დავით ზაქარიას ძის შრომა და ამაგი ჩვენში იყო, არის და იქნება დიდხანს უკვდავად, ამ შრომის და ამავის ხსოვნას ერთი თავობა გადასცემს მეორეს, მეორე მესამეს და იგი ყოველთვის დაშთება სამახსოვროთ ქართველთ წინაშე. გარდა ამის მას კარგი მომთხრობი და მომგონებელნიც ეყოლებიან როგორც სიტყვით, ისევე კალმით. კალმით აღმწერს თვალთ წინ ექმნება გადაშლილი მისი მდიდარი ბიოგრაფიის ცნობები, ამას გარდა ეცოდინება კარგად ამისი სულიერი და ხიარციელი ვითარება და ის მოქალაქური მიმართვა, რითაც დავითი თავის ახალგაზრდობიდან დღემდე არის აღვსილი. ასეთ აღსავსეობას, სამშობლო ერის და ქვეყნის სიყვარულს ჩვენ დღეს ბევრში სულ ვერ ვნახავთ. დავით ზაქარიას ძის თანამემამულეთა შრომის მოყვარეობით გამხნეება და წაქეზება სწორედ სამაგალითია არის.

ცოცხალი და შორს მხედველი ადამიანი, ისეთი ადამიანი, რომელსაც სმენა და ხედვა აქვს და არ სძინავს, იგი დავით ზაქარიას ძის სარაჯიშვილისაგან ბევრს რამე საქმის და საგნის მოყვარულობას შეისწავლის და შეიგნებს. აქ მხოლოდ დაკვირვება და სიფხიზლეა საჭირო, ანუ ცოცხლად მოქმედება და შრომა. ეს რასაკვირველია ასე იქნება იქ, სადაც სიცოცხლით სავსე მაყურებელნი ეყოლებიან დავითს, სადაც ამის სიტყვას და დარიგებას მსმენელნი და გამგონიც გამოუჩნდებიან. მაგალითსაც მოგახსენებთ: დავითის საქმემ და სიტყვამ ერთობ დიდი ზეგავლენა იქონია თვით მასთან მოსამსახურე ქართველებზედ, თვით ესენი მიიზიდა მისმა მხურვალე დარიგებამ, მისმა შრომის მოყვარეობამ და უკანასკნელ თვით ესენი დაადგინ დავით ზაქარიას ძისაგან გაკვალულს გზასა და ნაბიჯს, თვით ამათ მიჰბაძეს მას და მოისურვეს დავითისავე მსგავსად მოქმედება, აღებ-მიცემა და ქარხნის დაარსება.

ამათ მალეც გააქვეყნეს თვისი წადილი და ეს წადილი დავით ზაქარიას ძესაც შეატყობინეს. დავითს ამათი ამბავი დი-

დათ ესიამოვნა, გაუხარდა და ნიშნად თავის სიყვარულის და სიხარულის შემწეობაც აღმოუჩინა, დახმარება მისცა საქარბნოს საქირო იარაღებით და თან კიდევ შეაქო და გაამზენევა, მასთან მისცა კარგი დარიგება, დააიშედა თვისის ყურადღების მიპყრობით და საქმის თანაგრძნობით, რაც ახალ საქმის დამწყობთათვის იყო უმაგალითო და გასაკვირველი. ესენი სახტად დაშთდნენ დავითის ასეთ საქციელს და თანაგრძნობაზე, მასთან ისიც დასაბუთდა ცხადათ, რომ დიახ დავით ზაქარიას ძე მართლაც რომ შესმენილი კაცი ყოფილა და ნაძღვილი შვილი თავის ქვეყნის და ერის დიდი გულ შემატკივარი, დიდი მოსიყვარულე და მათი ბედნიერების მონატრე, თორემ უამისოდ ეს რომ ასე არ ყოფილიყოს. აბა ამათ განძრახვას სიმპატიურის თვალთ შეხედვა კი არა და სხვა უამისოს ვგონებთ დანთქმაც არ დაეშურებინა და მოსპობა. მათი დანახვაც კი ჭირათ მიეღო. ასე მომხდარა ბევრს ალაგს და ხდება კიდევაც. მე ბევრს არაფერს ვიტყვი და ამ ცნობებიდამ თვით მკითხველმა წარმოიდგინოს დავით ზაქარიას ძის მიმართულების ღირსება და მამულის შვილობა. ვგონებთ ჩვენს დროში, ძრიელ იშვიათად ვპოვებთ ასეთ პირთ და გინდ შეძლებულთაც, რომ მათ სხვების საქმეს და ისიც საჯიბრო საქმეს კარგის თვალთ შეხედონ. ამის მაგალითებს ჩვენ დღეს კარგად ვხედავთ, რომ ერთი მეორეს ნთქავს, მძღავრი სუსტს აქრობს, მძღავრი ძალა სუსტს ძალას ერევა, დიდი ფული პატარის და ყოველთვის არის ასეთი შურით სავსე დამოკიდებულება, ურთი ერთ შორის შთანთქმა და სხვანი. მაგრამ როგორც ვხედავთ, ღმერთმა გვიხსნას, ასეთ უდიერებას ჩვენ დავითში ვერ ვნახავთ, არამედ სულ სხვას, სულ სხვანაირ დამოკიდებულებას ყველასთან, რაც უფრო მას ერთი ათად ამალღებს.

ლიტონის სიტყვით ლაპარაკს თავს დავანებებთ და დავასახელებთ აქ თვით ცოცხალ მაგალითებს, რის მოწამეც იქმნებიან თვით ამ პირთა საქმიანობის ვითარება და ის ცნობები, რაც კი დავით ზაქარიას ძემ ამათ აღმოუჩინა და რასაც ეს პირნი დღესაც კი ქებით, დიდებით და მადლობით მოიგო-

ნებენ დავით ზაქარიას ძის ამაგს, პატივს, თანაგრძნობას და დახმარებას, რაც ამათ ყოველთვის გულში ექმნებათ მკვიდრად ჩანერგილი. ვისაც ჩვენი მოსაზრების ეკვი ექმნება, მაშინ მან ვერაზედ, მონახოს ამ პირთა ახალი ქარხანა, სახელდობრ „გგრა“ და ჰკითხოს ამათ და ესენი აუწყებენ დავით ზაქარიას ძის სარაჯიშვილის სამაგალითო საქმეებს. ეს ახალ ქარხნის პატრონები გახლავან შემდეგნი: სოლომონ და დავით ლევანის ძე ნანობაშვილები. თვით დავითის ქარხანაშივე ნამყოფნი და გაწურთენილნი, ნიკოლოზ ანტონის ძე ხახუტაშვილი, მიხეილ ნიკოლოზის ძე მამულაშვილი და ვასილი გიორგის ძე ენუქიძე, კარგა ხანს ნაშახურნი დავითის ქარხანაში, რაც ამ პირებმა გადმომცეს, რაც ამათ სიხარული და სიყვარული გამოსთქვეს დავით ზაქარიას ძის შესახებ, იმას შე აქ ყველას ვერ მოვსთვლი, მოვიყვან მხოლოდ ერთ ცნობას, პირდაპირ იმათგან მოთხრობილს, მათს საკუთრებას, აი ეს სიტყვები:

დავით ზაქარიას ძეს არამც თუ ეწყინა ჩვენი საქმე და ცნობა, არამედ გაეხარდა უსამზღვროდ და ჩვენ დიდი დახმარება მოგვცა. იგი რომ ასე არ მოგვექცეოდა, უამისოდ ჩვენ ვერაფერს გავაკეთებდით, არა ვიქნებოდით რა. აი დღეს ჩვენ თუ ვართ და საქმეს ვაკეთებთ, ეს არის დავით ზაქარიას ძის შნო და ამაგი, რისთვისაც ჩვენ მისი დიდი მადლობელნი ვართ და თან ვასახელებთ მას, როგორც ჩვენის ქვეყნის და ერის გულშემატკივარ პირად და უმაღლეს მამულის შვილად. ასეთი ზნეობრივი ქომაგობა გავვიწია დავით ზაქარიას ძემ და დღესაც სადაც კი შეგვხვდება, მაშინათვე დიდის თანაგრძნობით გვეკითხავს, როგორ არის თქვენი საქმეო, როგორ მიდის და სხვანი, რაც ჩვენ ერთობ გვახარებს, გვამაგრებს და გვამხნევებს. ღმერთმა აცოცხლოს იგი დიდხანს—ჩვენ კიდევ მის ამაგს არას დროს არ დავიჭიწებთ. ეს ჩვენთვის დიდათ სასიხარულო არის, რომ იგი შორიდან თვალ-ყურს გვადევნებს და სურს ჩვენი წარმატებაო“.

ამ პირთა ბევრი რამ მიამბეს, მაგრამ მე აქ მარტოდ ეს

ერთი ადგილი მოვიყვანე. სხვა შემდეგ დროსა და გარემოებას და აღწერას დაუთმოთ. ვგონებთ ამ ცნობებით ცხადათ სჩანს, რომ დავით ზაქარიას ძე უნდა იყოს კარგად განათლებული კაცი, კარგად მომზადებული მრეწველი, სავაჭრო საქმეთ ვითარების მცოდნე, მცნობი ქართველის ერის მდგომარეობის და იმ პირობითი სავაჭრო მხარეების, რაშიაც დღეს მოთავსებული და გაბმულია ქართველი ერი. მთელი მისი მოქმედების პროგრამა ცხადათ მოწმობს, რომ მას კარგად აქვს შესწავლილი კაცის ბუნებრივი ვალდებულება. ამიტომაც იგი თავის, ანუ ადამიანურს ვალს ფილოსოფიურ მწერალთა მიერ ნალაღებ მცნებათ თანახმად ასრულებს, მით ჩვენც გვაძლევს სამაგალითო მიმბაძავობას, რასაც მართლაცა და მის შრომის მოყვარეობას, საქმიანობას, აღებ-მიცემას და საქარხნო საქმეს მიმბაძავნიც გამოუჩნდნენ და რომელ მიმბაძავთა სამადლობელო ცნობა ჩვენ აქვე მოვიყვანედ.

აი კიდევ მეორე მხარე დავითის ცხოვრების და მამულის შეილობის, რომელსაც შემდეგ პირის ანუ სხვა ც დაასაბუთებს. ვიტყვი, რომ ბევრს მტერსა და მოკამათეთ გარდა დავითს ჰყავს ბევრი გულშემატკივარი, მისი ღირსების ქეშმარიტებით დამფასებელი, ასეთ გულშემატკივართ ერთ პირს ჩვენ აქედამვე ავსახავთ.

ალექსანდრე ჰეტრეს ძე სარაჯიშვილი. ქართულად ნათქვამია: — „ერთი კაცი პურის ჭამაშიაც ცოდვა არისო“. ეს ქეშმარიტია, ვიტყვი თამამად, რომ დავით ზაქარიას ძე სარაჯიშვილი მარტოდ თავის საქმეებს ვერას დროს ვერ გაუძღვებოდა ისე კარგად და რიგიანად, რომ მას გვერდით ვინმე გულ-შემატკივარი პირი არა ჰყოლოდეს, მისი ავ-კარგიანობის მოქირანახული, მცოდნე დაახლოვებით დავით სარაჯიშვილის ვითარების და სხვანი. შეიძლება ისიც სთქვას ვინმემ, რომ რატომ არ შეიძლება, რომ ერთი კაცი თავის საქმეს უძღვებოდესო. ესეც შეიძლება, მაგრამ ამასაც საქმე გააჩნია, ადგილი, საქმის ვითარება, ზომიერება და სხვანი.

ძველთაგან თქმულა ქართველებში: — „კაცი — კაცით არის

და ქვეყანა—ქვეყნითაჲ“. ესეც ბრძნული თქმულება არის და სრული ნიშან-წყალი და საბუთი იმ ჭეშმარიტების, რომ აღ-
 რე საქართველოში კაცი—კაცით იყო და ქვეყანა—ქვეყნით,
 თორემ ეს რომ ასე არ ყოფილიყოს, მაშინ საქართველოს სა-
 მფეო 1801 წ. და 1810 წ. კი არ მოისპობოდა, არამედ ბი-
 ზანტიის, არმენიის და სლავენტა ტომთა სამეფოების მსგავსად
 ბევრად აღრე, თითქმის საშუალო საუკუნოებში დავიღუბებო-
 დით, ასე ვიყავით ძველად და მიტომაც ჩვენს ძველებსაც თა-
 მამად გამოუთქვამთ თვის თანამედროვე კაცთათვის ზემოდ
 თქმული მცნებანი.

დღეინდელი ქართველი კი მოკლებულია ასეთ ღირსე-
 ბას, ასეთ საქვეყნო, საოჯახო და საძმო ბედნიერებას და ამი-
 ტომაც გამოთქმულა XIX საუკუნეში, რომ „ქართველთ შო-
 რის გულ-შემატკივარი ადამიანი დღისითაც კი დიოგენით
 სამთლით საძებარიაო“. დღეინდელს ჩვენის ცხოვრების ას-
 პარეზზედ, ქართველთ შორის ის ასე აღარ არის, აქ აღარც
 კაცი—კაცით არის და არც ქვეყანა ქვეყნით, ყველაფერი გა-
 თახსირებულია და დაიშვიათებული. ამიტომ აქ ხშირად, კა-
 ცად კაცს, ვინმე იშვიათად არსებულს დიდი განსაცდელი მო-
 ელის, დიდი უბედურება, იგი ადვილად ვერ იპოვნის თავის
 სულიერს ამხანაგს, ძმას, მეგობარს და ჭირსა და ღონში თა-
 ვის გამტანს.

ვამბობთ ვერ იპოვნის, ვინაიდგან დრო გახლავსთ წამ-
 ხდარი, გათახსირებული, დღეს კაცობრიობის უმეტესი ნაწი-
 ლი საძრახ, ანუ ხარბს კალაპოტშია მოთავსებული. აქ ერთი
 მეორეს ნთქავს, ერთი მეორეს ღუბავს, ძმა-ძმას მისეგია, მამა
 შვილს; მეზობელი მეზობელს და ერთმანეთს სჭამენ უღმერ-
 თოდ და უსამართლოდ. უნდა ვსთქვათ, რომ ასეთ უდიერ
 ხელობის ხალხნი უფრო ჩვენ გახლავართ, ქართველები, მა-
 გრამ მოვახსენებთ იმასაც, რომ ჩვენ ასეთნი მარტო ჩვენი თა-
 ვისთვის ვართ, სხვა ტომის კაცთა ვერც შექმას მოვახერხებთ
 და ვერც მოტყუილებას, თუ რამეს ჩავდივართ, ისევე ჩვენ

ჩვენის თავის წინაშე, სხვებიც ჩვენ გვსპობენ და გვატყუებენ თავისი მახვილით და ჩვენც ჩვენს თავს ვმტრობთ.

დღეს აღარ ვართ ის, რაც ადრე ვიყავით, რაზედაც იტყოდნენ: — „ძმა ძმისთვისა და ამ დღისთვისა“. დღეს ჩვენთ შორის აღარც ძმა ძმობს ვისმეს, არც ამხანაგი-ამხანაგობს და მეგობრობს თავის მოკეთეს და არცარა სხვა ქართველნი ასევე. ყველა თავისთვის იღწვის, ყველას თავის თავმოყვარეობა და სიხარბე აქვს თავში გამოხატული. დავკარგეთ ყველაფერი ქრისტეს სწავლით ძმობის და ამხანაგთ სიყვარულიც, მის მაგიერ ახალი, ანუ ფილოსოფიური და მეცნიერულისა ცერა შევიძინეთ რა. დავკინდით, შევმციროდით. ამ შემცირობას, კაცის გაველურებას და გათახსირებას თავის ისტორიული მიზეზები აქვს, ეს მიზეზები განათლებულ კაცთათვის ცხადია და ამიტომ აქ ამაზედ არ ვილაპარაკებთ.

მხოლოდ ვიტყვით იმასაც, რომ ამ კაცთა იშვიათობის დროს, ძმა-ძმაზედ მისევის, ამხანაგთა ამხანაგის და სხვაც ასეთ მრავალნი, რომელთა რიცხვიც დიდია ჩვენთ შორის, არიან კიდევ ისეთი მადლიანი კაცები, ისეთი პირნი, მამულისშვილნი და მოღვაწენი, რომელთაც ჩვენის ცხოვრების ასპარეზზედ, ჩვენს გვერდით, ბნელის ღამის ბრწყინვალე ვარსკვლავივით ანათებენ, ასეთ კაცთა სიცოცხლე და მოქმედება გულს გვიმაგრებს და ცხოველის მყოფელის შუქით გვაძლევს იმედს, რომ კიდევ კარგი, კიდევ მადლობა ღმერთს, რომ ჩვენთ შორის, ამ გაფუჭებულ დროში, თითო-ორი რიგიანი პირნი მაინც მოგვეპოვებინან. სჩანს ბუნებას ჯერ ისე არ გაუწირივართ, ისე არ გაუმეტებივართ, როგორც იქნება ეს ზოგიერთებს სურსთ.

ყველა ეს გამახსენა დავით ზაქარიას ძის გულითადმა ამხანაგმა და მეგობარმა, მისმავე გამგემ და სახლიკაცმა, ალექსანდრე პეტრეს ძე სარაჯიშვილმა და მისმა ცხოვრების და მოქმედების ცნობებმა. ალექსანდრე პეტრეს ძე სარაჯიშვილი თფილისელი მოქალაქეა, ბიძაშვილი დავითის. ალექსანდრე პეტრეს ძე არის მარჯვენა მკლავი დავითისა, ანუ უკეთ რომ

ვსთქვათ, საძირკველი დავითის საქმეებისა. მაღლობა ღმერთს, რომ ჩვენს გათახსირებულს დროში, პატიოსანს მოღვაწეს და სასარგებლო სულსა და გულს პატიოსანი, საქმის და საგნის დამფასებელი და გულშემატკივარი ალექსანდრე პეტრეს ძე სარაჯიშვილი მოვლენია. მოსამსახურეთა რიცხვი დავითის მცირე ნაწილს არ შეადგენს, მათ შორის ბევრი პატიოსანიც იქმნება, მაგრამ მაინც შათში ალექსანდრე პეტრეს ძე სხვა ადამიანია და დავითის საქმეების სულ სხვა ძალას და საჭირო საქმიანობის არსებას წარმოადგენს.

ასეთ კაცთა თვისება და ღირსება არის უმაღლესის ხარისხის. ძველად რომ იტყოდნ ჩვენში: — „ძმად შეფიცებულნიო“, სწორედ ასე მოუვლენია ბედს დავითისთვის ეს განვითარებულ კაცი. ასეთი გარემოება და შეერთებულების მიზეზები ბევრნაირის პირობებით აიხსნება, შეიძლება იგი გამოწვეულ და მოვლენილ იქმნა დავითის წინაშე ნათესაურის ძალით, ანუ მეგვაროვნე სახლიკაცობით, ბიძაშვილოურის გარემოებით, ან სხვა და სხვა საქმეთა ქონვის და არსებობის წარმოებით. ეს ჩვენთვის ორივე ერთია, ოღონდ კაცი კაცადი იყოს და ქამია და ფლანგია ზარმაც ქართველებში სამაგალითო და სახელოვანი, თორემ ბევრს ალავას ნათესავთა და მეგობართა შორის ასეთი ფარსავი კაცები სამთლით საძებარნი არიან.

ალექსანდრე პეტრეს ძე სარაჯიშვილს მე პირადად არ ვიცნობ, მისი მოქმედების, შრომის და განვითარების ცნობები სხვებისაგან მაქვს შეტყობილი, ნამეტურ მათგან, ვისაც მათს ქარხნებსა და კანტორებში უმუშავნიათ, ანუ უმსახურნიათ. ცხადი საქმეა, რომ ასეთ პირთა თქმა სწორე იქნება, ვინაიდან იგინი თუ ვისმეს რამე საქმით დააფასებენ, ის დაფასება არ იქნება სრული, ვინაიდან მოსამსახურე და მუშათა გული ისეა მოწყობილი სადღეისოდ, რომ ძვირად მათ ვინმე შექარხნე და ან მისი გამგებელი შეაქონ, ან მათზედ კარგი რამე სთქვან, სამწუხაროდ, დღეს ასეა მოსამსახურეთა ვითარება მომართული, მასაც აქვს თავის მიზეზები, ესენი თუ

შეაქებენ ვისმეს, ვიტყვით მასზედ, რომ იგი დაფასება იქმნება მაინც ოღონივი, ცოტათი, ზერა-ქვერეთ თქმული.

ჩვენთვის მაინც სულ ერთი გახლავსთ ეს და ალექსანდრე პეტრეს ძის სარაჯიშვილის სამაგალითო კაცობის დასამტკიცებლად ერთად ერთი ის ორიოდ ერთნაირი სიტყვებიც, კმარა, რომ ალექსანდრე პეტრეს ძე სარაჯიშვილი, კარგი, ქეშმარიტი ადამიანი და ყველას წინაშე დიდის მართლ მსაჯულებით აღესილიაო. სთქვებს, არა გვგონია, რომ ვინმე მუშას, ან მსახურს ალექსანდრე პეტრესძესაგან რამე სიტყვა სწყენოდეს, ან საქმე წახდენოდეს, ან დაჩაგვრა, ან შულლი, დამუქრება, მტრობა და ასეთნი ვისმეს ახსოვდესო. მუშათა, ხელოსანთა და აქ მოსამსახურეებთან მას ყოველთვის სინიღისური დამოკიდებულება ჰქონია, აქვს და ექნება კიდევცაო.

ასეთი ღირსება მუშა და ხელოსნებს გარდა თვით დავით ზაქარიას ძემაც კარგად იცის, იცნობს ალექსანდრე პეტრეს ძეს სულიერს და ხორციელს ვითარებას და მიტომაც თფილისის მთელი ქარხნის წარმოება, აღებ-დაღება და საქმიანობა მასზედ აქვს მინდობილიო, ალექსანდრე პეტრეს ძეს ისე უმზერის როგორც თვის მარჯვენა მკლავს, როგორც საუკეთესო მშრომელს, ენერგიელს კაცს, სწორეს და ქეშმარიტს, რომლის მსგავსნიც ჩვენს დროში ერთობ ცოტანი გახლავან. საითაც უნდა გაიხლოსთ დავით ზაქარიას ძე სარაჯიშვილი, რაც უნდა დიდის ხნით გაემგზავროს შორს, მაშინ ყოველივეს ალექსანდრე პეტრეს ძეს ანდობს და ამ პირის ხელში ისე აქვს დავითს თვისი საქმიანობა მიჩნეული, როგორც თავის თვალისა და თავის წინაშე, როგორც თვის მოქმედების და გამგეობის ზედამხედველობის ქვეშ.

ალექსანდრე პეტრეს ძემაც იცის ასეთი პატივის ცემის და ნდობის მნიშვნელობა, იცის ყოველივე დავითის აზრები და საქმეთა ვითარება და ამიტომაც იგიც ისე განაგებს, ისე მსახურებს, ისე მოქმედებს, როგორც პატიოსანი კაცი, როგორც ერთი გულ შემატკივარი ადამიანი, რომლის საქმიანობას და მოქმედებას ძნელად რომ ვინმემ რამე ნაკლი, ან და-

ლატი შეამცნოს, საქმის იქით მიგდება, დროით და მკვირცხლად არაზედ ყურება, ანუ საქმიანობის ზედამხედველობის, გადადება, წარმოების კარგად არ ყურება და მრავალიც სხვანი, რაც ჩვენს დროში ერთობ ხშირი გახლავსთ და უხვი. დიახ, ქეშმარიტად, რომ მხნე და იშვიათ დავით ზაქარიას ძეს კარგი, გულ შემატყვივარი მუშაკი ჰყავს გვერდით, ქეშმარიტად რომ ღირსნიც არიან ერთმანერთის ნდობის, საქმიანობის და პატივისცემის.

ამიტომ ჩვენც, ქართველები მაღლობელნი უნდა ვიყოთ ალექსანდრე პეტრეს ძის და ვინატროდ მათი კარგად ყოფნა, ვინაიღვან შეიძლება, რომ ალექსანდრე პეტრეს ძის ენერგიულად მოქმედების შნო და სუფთა სწორე შეხედულება და დიდი კაცობრივი ადამიანობა სხვა ქართველთაც ისწავლონ. ჩვენთვის დღეს სასწავლებლად დიდს საქიროებას შეადგენს ასეთ კაცთა ცხოვრების და მოქმედების მიმდევრობა და შესწავლა. ასეთ კაცთა ცხოვრების ცნობები შეკრებილი, შეკვანძული და სამაგალითოდ დაწერილი წიგნები აქვსთ მრავალთ და მათ შორის სმაილს, მისი წიგნები „თვით მოქედება“ „თვით-განვითარება“ და სხვა ასეთნიც ცნობილ კაცთა ცხოვრების მაგალითების აღწერას გარეშე სხვას არას წარმოადგენს და ამიტომ ქართველებშიაც ასეთი პირნი სამაგალითოდ უნდა იყვნენ გამხდარნი.

ალექსანდრე პეტრეს ძე თფილისში გახლავსთ დაბადებული. ეხლა იგი 43 წლებს მიღწეული გახლავსთ. თანამედროვე განათლება აქვს მიღებული. კარგა ხანი გახლავსთ მას შემდეგ, რაც ალექსანდრე პეტრეს ძე სარაჯიშვილი დავითთან იმყოფება. ალექსანდრე პეტრეს ძე კარგად იცნობს მთელ ქართველ ერის სულიერ ვითარებას, იცის ყოველი ავი და კარგი ამ ერის შესახებ. თავის შეძლების და გვარად იცის საქართველოს ისტორია და ჩვენ წარსულის მნიშვნელობა და სხვაც ბევრი რამ, რის ცოდნასაც ყოველი ქართველია მოვალე, გარდა ასეთის ცოდნის და სამშობლო ქვეყნის პატივისცემის, იგი დახელოვნებულია თანამედროვე სხვა და სხვა სა-

ქმეთა კითხვებშიც. როგორც განათლებული კაცი დიდი მტრფიანაა ქართველთ ერის დაწინაურების, განათლების და გონებით ამაღლების. ასეთ საქმეთა ნატვრა ალექსანდრე პეტრეს ძეს დიდათ აქვს განღვიძებული, იგი მეტად დიდი გულ-შემატკივარია ქართველის ერის. ასეთ გულ-შემატკივართა რიცხვით ჩვენ ერთობ ლატაკნი ვახლავართ. სახლობის პატრონი ვახლავსთ, მეუღლედ ჰყავსთ ცნობილის აწ განსვენებულის ტატო (იოსებ) გაბაშვილის ასული სოფიო გაბაშვილისა. სახლობით საყოველთაოდ სცხოვრებს თფილისში.

ამ უკანასკნელ დროს, მქონდა შემთხვევა და ერთხელ ერთ ალაგას სალაპარაკოდაც შევხვდი. ჩვენის ისტორიის შესახებ ბევრი რამე სთქვა და მერე ისიც გადმომცა, რომ რაც სარაჯიშვილების გვარი ქართულის სიგელ-გუჯრებით სჩანს, მას შემდეგ ორი საუკუნე უნდა იყოს გასულიო. მეტად-კარგი შეხედულება აქვს ჩვენს წარსულზედ. ამებს გარდა ვახლდათ ლაპარაკი კაცის შვილიერებაზედ და მის მნიშვნელობაზედ. ამის გამო ალექსანდრე პეტრეს ძემ სთქვა შემდეგი სიტყვები, რომლებიც მე აქ უმეტ ნაკლებოდ მომყავს.

„თვრამეტი წელიწადია მას შემდეგ გასული, რაც მე მეუღლე მყავს და მასთან შვილი არა მყავს, უშვილონი ვახლავართ, მაგრამ რა ვუყოთ, ჩვენ ბევრი შვილები გვყავთ, ერთობ ბევრიო“.

სხვაც ბევრი რამ სთქვა კაცის სულის ასამაღლებელი და გასამხნევებელი, მაგრამ მე ის სიტყვები აქ არ მომყავს, რაც მოვიყვანედ, თვით ეს ორიოდ სიტყვებიც კარგად ხატვენ ალექსანდრე პეტრეს ძე სარაჯიშვილის მაღალს მნიშვნელობას, იშვიათად, რომ ასეთი სიტყვა ჩვენს გათახსირებულს დროში ვინმემ სთქვას. მერე ისიც უნდა აინიშნოს, რომ ეს სიტყვები ცარიელი სიტყვები კი არ არის ალექსანდრე პეტრეს ძესი, არამედ საქმიანი და ნამდვილი საქმე, ვინაიდან იგი რასაც სიტყვით ლაპარაკობს, იმას საქმითაც აკეთებს თურმე. იშვიათად, რომ მან რამე საზოგადო საქმეთა პატივისცემასა და დახმარებაში რამე საქმით ან თავის მხედროთ უკან

დაიწიოს. ეს თურმე არა ღროს არ იქმნება და ამ მარად პატივ საცემ ალექსანდრე პეტრეს ძე სარაჯიშვილს დავითივით მთელი თავის სიცოცხლე, მოქმედება და ძალ ღონე თავის სამშობლო ქვეყნის საკუთრებათ და ზეარაკად მიანია, მიტომაც ბრძანა თამამად, რომ „ჩვენ ბევრი შვილება გვეყავს“ ვინატრებ ამ სიტყვების სხვა ქართველთაგანაც დახსომებასა და მიბაძვას.

უნაკლოლო დედამიწის პირზნდ არავინ იბადებო. თითო რამ ნაკლი და საქმიანობა ყველა ხორციელ ადამიანს აქვსო. ამის შესახებ ბევრს ბრძენს და ფილოსოფუს ჰქონია სჯა და კამათი, უთქვამსთ, რომ უნაკლო თვით მაცხოვარიც არ ყოფილაო. შეიძლება და ძალიანაც ადვილად, რომ დავით ზაქარიას ძესაც რამე ნაკლი ექმნეს, ამას ჩვენ ხელს არ დავაფარებთ და უფკველია არც თვითონ მოგვიწონებს ასეთ მიმართულებას, რომ ჩვენ მასზედ ისეთი აზრის ვიყოდ, რომ ვითომც მას არავითარი ნაკლი არ აქვდეს. ამას არც თვით იკადრებს.

ჩვენ ავსუხსედ ჩვენის შეძლების და გვარად ყოველივე მის საქმიანობის, რასაკვირველია მოკლედ და გაკვრით, თორემ მისი მოღვაწეობის შესახებ მთელი ტომი დაიწერება. ჩვენთვის ქართველებისთვის ესეც კმარა, ჩვენ წინ რაც გადიშალა ამ კაცის ენერგიული საქმენი და მის ცნობანი, იგიც საკმარისია, თუ რამის სწავლა და მიბაძვა გვინდა, აქედამც ბევრ რამეს ვისწავლით ჩვენ, თუ არა და გინდა ორმოცი ტომი დაიწეროს, რა გამოვა მით არაფერი. საქმე გულის ყურია და ყურადღების მიპყრობა, თორემ ესეც საკმარისია დავით სარაჯიშვილის ცხოვრებიდამ ჩვენს წინაშე

ამის შესახებ, ჩვენ აქ მიტომ ვსთქვით რამე, ვინაიდან ჩვენ ვხედავდით ჩვენის თვალთ და ყურით, რომ ხშირად სჩდებოდენ ზოგი ერთ ისეთ პირნი რომელნიც დავით სარაჯიშვილს სხვა და სხვა ბრალდებას სდებდნენ, სწამებდნენ ბოროტებას და ხშირად კამათიც აქვდათ მასზედ, რომ დავით სარაჯიშვილი არის ნამდვილი ხაზინიო და არა ისეთი კაცი, ისეთი მა-

მულისშვილი და მამა, როგორც ქართველ ნაციონალისტები ლაპარაკობენო. ამის შესახებ საუბარი თვით ჩემთანაც ჰქონიათ ხოლმე ზოგიერთ პირთ, ჩვენც არ ავხირობულვართ, გვითქვამს კეთილი, თანახმანი ვართ, იყოს ასე და მართალი ბრძანდებით თქვენ.

სიმაართლის და ქვეშაობების არ გასაქელად, ჩვენ დავით ზაქარიას ძის სარაჯიშვილის საქმიანობისათვის მიგვიტყვიანა ყურადღება, გაგვიცნია ის ნაკლი და უდიერობანი, რომელნიც ზოგიერთებს ჩვენთვის უზიარებიათ და ბოლოს რა გამოსვლა, ყოველივე სიცრუე და ჭორი, მოგონილი ცილი, შურით, მტრობით და სხვანი. ასეთ მოგონებულ ცნობებს ხშირად ვაზეთებშიც გაუვლია, ხანდისხან გამამტყუნებელი ცნობაც დასტამბულა, ყოველივე გამოქვეყნებულა, მტყუნან კი მაინც წარბიც არ შეუხრია და ახალ მოდურის რიხით მაინც საყვედურები და შური უცხადებია, ამის მაგალითი გახლავსთ შემდეგი გარემოება.

1909 წ. გაზეთ „ჩანგის“ 26-№ ში დაიბეჭდა პატარა წერილი დავით სარაჯიშვილის ქარხნის და მოქმედების შესახებ, წერილის ბოლოს აწერია „ბოგანო.“ ესე იგი პროლეტარი! ბოგანო საუბრობს დავით სარაჯიშვილის თვისებისა და შეუბრალელობაზედ და ამბობს ერთ ალაგას, რომ დავით სარაჯიშვილი მუშების მამა არის თუ ხაზეინო? მისის ფიქრით ეს პირი უფრო ხაზეინი ყოფილა ვინემც მამა. ამის გამო აქ მოვიყვან თვით ბოგანოს სიტყვებს. ერთ ალაგას ასე ამბობს:

„რომ დავით სარაჯიშვილი ჩვენს დავალებას შეიწყნარებსო, არავის დაითხოვს და ჩვენს დავალებას ეგელათურს შეგვისრულებსო. მაგრამ არა იქნა რა. უნდა აღინიშნოს, რომ მუშებში ჯერ ბევრში დარჩენილა გულბრუვილობა. ჩვენ რადესანც ვამბობდით ასე მოხდებაო, ზოგი მუშები ამბობდენ დ. სარაჯიშვილი კეთილი კაცია, ის ჩვენი მამაა, ის ამას არ გვიზამს, მაგრამ ესლა კი დარწმუნდნენ რომ ისიც სხვებსავე ხაზეინია, ამხანაგობაში ეგელაზედ მეტი ხმა მას ჰქონდა და შეძლო კიდევ საქმის წაყვანა, მაგრამ 17 თბათვეს ის სამზღვარ კარედ წავიდა და მისი ბრძანება ადასრულეს, ამ უტყუარ

საბჭოთა ქვლას დაწმენუს ას უწმუნოები, რომელნიც ღ. ზ. სარა-
ჯიშვილს მამას უწოდებენ.“

ამ ცნობის დაბეჭდვის რამდენიმე დღის შემდეგ, ამავ გა-
ზეთში დაიბეჭდა წერილი და უარყოფილი იქმნა დავით სარა-
ჯიშვილის უდიერობა, ბოგანოს წერილის სიყალბე და სხვანი.
გამოსჩნდა კარგად რომ შეუგნებელ მუშებში ხშირად ქეშმარი-
ტება ფეხქვეშ ილიახება, შურის და მტრობის წყალობით საქ-
მეს თვით წაახდენენ და მერე მექარხნეებს დასდებენ კისერზედ
კოდვად, ყოველივე ამის მიზეზები კი გახლავთ გაუნათლებ-
ლობა, უსწავლელობა და გაუგებრობა, თორემ სადაც განათ-
ლებული და მკოდნე მუშები არიან, იქ არც ასეთ მტრობას
აქვს ადგილი და არც შურს, ყოველივეს თავისი ადგილი
უნდა და სისწორე. სიმდიდრემ და ქონებამ არ უნდა წაგვა-
ხდინოს, შურით და მტრობით ლაპარაკი არ გამოდგება, აქაო
და შეძლებული კაცია და ხაზეინიო, ყველა ცილი არ უნდა
ვიხმაროდ მის წინააღმდეგ.

ჩვენ ვიცით აწინდელი დრო, ჩვენი მუშების ვითარება
და ამიტომ მათ უმეტეს ვურჩევთ ქეშმარიტებას, სისწორეს და
კაცის თვისების გაცნობას და ისე სჯას, კარგი და ავი მდიდ-
რებშიაც არიან და ღარიბებშიაც, მექარხნეებში და მუშებშიაც,
ყველას არევა და ერთის თვალთ ზომა არ გამოდგება და არც
არავის პიროვნების და ღირსების შელახვა. დავით ზაქარიასძე
რომ არ ყოფილა არას დროს ისეთი პირი და არც დღეს გა-
ხლავსთ, ეს მთელმა ქვეყანამ იცის, დიდმა, პატარამ, მუშამ,
ხელოსანმა, ვაქარმა და სხვებმაც და მიჯომ უფრო გვმართებს
საქმეზედ დუმილი, ქეშმარიტებით მოფიქრება და არა ზიზღი,
შური და მტრობა, რომელსაც ხშირად ჩვენში სძრავს უფრო
სიხარბე, სიშურე და არა საქმის სინამდვილე ქეშმარიტება.
ესეთი გარემოება და მუშათა და ხელოსანთ ვითარება დავით
ზაქარიასძემაც კარგათ იცის, იცის მან მათი ყოველივე სულიერი
თუ ხორციელი ვითარება, ამიტომც გახლავსთ რომ იგი გზა-
კვალ გადუხვეველი სდგას თავის საქმის ასხარეზედ და მოქმე-
დებს პატიოსნურად.

ფანი 30 კვ.
